

Tartalom

LXII. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM

2008. OKTÓBER

HEINRICH BÖLL: A tank Kafkát vette célba (Négy nap Prágában) Fordította: <i>Bernáth Árpád</i>	3
BERNÁTH ÁRPÁD: A demokrácia rövid mámora és a szocializmus tartós kiszikkadása (Heinrich Böll négy napja Prágában)	13
ACZÉL GÉZA: (kontra)galopp (javított utószinkron)	20
MÁRTON LÁSZLÓ: A polip	22
HÁY JÁNOS: A szerető búcsúdala	40
PAWEL HERTZ: A párizsi versekből (részletek) Lengyelből fordította: <i>Gömöri György</i>	42
PÁLYI ANDRÁS: Szépirodalmat nem veszünk	44
BÁGER GUSZTÁV: Sorolások	51
DARVASI LÁSZLÓ: Virágzabálók (regényrészlet)	55

TANULMÁNY

GAJDÓ ÁGNES: „...nem nyafognék, de most már késő” (A bűntudat egyik forrása József Attila kései verseiben)	65
TÜSKÉS TIBOR: Szabadulás vagy kötöttség (Egy irodalmi vita margójára – Csorba Győző, Rónay György és Weöres Sándor)	76
BÜKY LÁSZLÓ: Falra mászott fogkefe (Egy Weöres-vers-cím nyomában)	84

KRITIKA

PÉCSI GYÖRGYI: A középpont hiánya mint új középpont (Füzi László: A középpont hiánya)	86
VEKERDI LÁSZLÓ: Miskolczy Ambrus Négyeskönyve	91
ZAKAR PÉTER: Ellenzékben? (Pintér M. Lajos: Ellenzék- ben)	100
SINKA ANNAMÁRIA: Ez két történet... (Vathy Zsuzsa: Éle- tünk, halálunk)	108
LANCZKOR GÁBOR: Mondatszövevényének összese	111
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

LIPTÁK GYÖRGY alkotásai a címlapon, a 12., 41., 50., 64., 75.,
83., 85., 99. és a 112. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

NYILASY BALÁZS: A Kárpáthy Zoltán románcossága, humora
és angyalisága
(A mű romance-jellege)

HEINRICH BÖLL

A tank Kafkát vette célba

NÉGY NAP PRÁGÁBAN*

Hallható volt, látható volt, megragadható volt és mégis felfoghatatlan maradt. Valaki szerda hajnalban kopogtatott szállodai szobánk ajtaján és azt kiáltotta: „El vagyunk foglalva.” Az első pillanatban arra gondoltam, hogy valami megbeszélést akar lemondani, és furcsállottam a közlés idejét és módját: a hang is túlságosan izgatott volt ahhoz, hogy a mondottakat egyfajta szokásos közlésnek gondoljam. Mielőtt még igazán felfoghattuk volna, miről is van szó, hallottuk már az első lövéseket is, és az „El vagyunk foglalva” valódi jelentése világossá vált. A lövések élesek voltak és számosak: 23 évnýt és még néhány hónapnyit visszahelyeztek az időben. A lövések világossá tették: Európában nincs béke, a kontinens különböző fegyverszünetek állapotában él, és most itt, Prágában, megtörték a fegyverszünetet.

Az utcákat lövő géppuskák és fedélzeti gépágyúk emlékével ösztönösen visszatértek a védekezési mechanizmusok is: el az ablaktól, fedezéket keresni az előtérben, a fürdőszobában. Milyen jól működött még ez! A szálloda udvara a Vencel tér felé nyitott volt, visszhangzottak a lövések. Valahol üveg törött, valahová, ha legyengülve is, minden lövedék betalál, kitalál.

A fiunk azonnal ki akart menni, és mi hagytuk, hogy menjen. Nem kalandot és szenzációt kerest, de *azonnal ott kellett*, hogy legyen. Megértettük ezt, és hagytuk, hogy menjen, félelem nélkül, de telve aggodalommal. Kis időre rá mi is mentünk, találkoztunk vele és együtt maradtunk. Két napig fájt a füle. A rádió közelében a füle mellett lóttak a levegőbe a szovjet katonák. Nincs kizárva, hogy egyikükkel, másikkal már találkozott Moszkvában, Leningrádban vagy Tiflisben az utcán, színházban vagy moziban, akár Rigában a strandon. Most meg Prágában a füle mellett lónek a levegőbe, és nem csak a levegőbe. Nem, ez nem mozi volt, nem televízió, nem filmforgatás kulisszákkal, katonák voltak bevetésen, és szétlőttek mindenféle szentimentalizmust, a szovjet kormány szétlővette itt az irányában meglévő szimpátiát.

* Forrás: *Der Panzer zielte auf Kafka*. In: Heinrich Böll: *Werke*. (Kölner Ausgabe.) Hg. Árpád Bernáth et al. Bd. 15. 1966–1968. Hg. Werner Jung in Zusammenarbeit mit Sarah Troost. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2005. S. 363–374.

© 2005 by Verlag Kiepenheuer & Witsch, Köln.

Szerdán Csehszlovákia sorsa eldőlt a Vencel-emlékmű körül, a múzeum előtt. A politikusok – úgy hiszem – mindig dualisztikusan gondolkodnak: Szolgai engedelmesség vagy fegyveres felkelés. Az első lenne számukra a legkedvesebb, a másodikra valószínűleg számítottak, a harmadikat azonban nem várták: permanens, mindenkire kiterjedő ellenállás, fegyvertelenül.

Ez a harmadik, gondolatban már gyakran megfogant erő szerdán, 1968. augusztus 21-én Prágában megszületett és négy nap alatt óriássá cseperedett. Hallható volt, látható volt, megragadható volt és mégis felfoghatatlan maradt, új volt és sok mindent új módon tett; tele volt szenvedéllyel, erővel és fantáziával. A mai szabású szovjet politikusok sohasem fogják megérteni. Vajon lehetséges lett volna-e azonnal visszavonulni, és a brutális vállalkozást „rossz álmoként” visszahagyni? Csehszlovákia elfoglalása a szovjet diplomácia, a titkosszolgálat, a moszkovitzmus csődnyilatkozata volt. A tankok felfoghatatlan jelenlétének minden órája felért egy évnyi elveszett bizalommal, úgy hogy este tizenegy óra felé körülbelül az 1953-as év bizalmi állapotánál tartottunk. Bravúros volt, ahogy a fiatalok csehszlovák zászlókkal a kezükben felugráltak a tankokra, vitették magukat, és onnét skandálták: „Dubček, Dubček, Svoboda!” Ha a legénység a tankok belsejébe menekült és magára csukta a lövegtorony csapóajtóját, a fiatalok felnyitották, és az elbújtakat kiemelték „elefántcsonttoronyukból”, hogy szembesítsék őket a minden szentimentalizmust nélkülöző valósággal – és hogy megvitassák velük a helyzetet. Jól jött most nekik az, amit korábban egyesek közülük talán csak morgolódva sajátított el, az orosz nyelv ismerete és a dialektikában való jártasság: és úgy gondolom, remélem, hogy általuk a „felpuhítás” megkezdődött. Ez a harmadik erő új volt és sok mindent új módon tett: Legkevesebb, hogy Európában egy zászló újra értelmet kapott, hogy a kiürült szó: „szabadság” itt újratartalommal telt meg. Még az emlékművek is újra értelmet kaptak. És hirdették a demokrácia evangéliumát.

A körbefogott tankok időnként gonosz fegyvert vetettek be: Hirtelen teljes gázzal elindultak, a benzinfelhők kék ködként gomolyogtak a Vencel téren. Demonstratív módon a tankok konvojban hatoltak be a mellékutcákba, autókat préseltek a falhoz, járdaszegélyek és -szigetek követ aprították zúzalékká. Gonosz üzenetük így szólhatott volna: A fegyverek ostobasága győz.

A szállodában az élet ment tovább, mintha „misem történt volna”. A pincérek udvariasak maradtak, az idegesség apró jelei csak ritkán voltak érzékelhetőek, visszhangozzanak bár a lövések az udvarban. Amikor az egyik asztalnál valaki fehérbort kért, a pincér megjegyezte: „Már csak vörös van” – és ezt úgy mondta, mint akit egy ideig a vörössel sem lehet sodrából kihozni. A túlszűfolt szállodában a vendégek nyugodtak maradtak. Pániknak semmi jele. A lakosság egységesen megmutatkozó önbizalma lehetett az, ami a vendégeket megnyugtatta.

Az újságírók „elemükben voltak”. Valóban? Az újságíró és az író közötti különbségről elmélkedtem; az a kettő, aki mindkettő volt, Hemingway és Fontane,

kik haditudósítók is voltak, nem segítettek ki. Az egyik a másikat nem zárja ki, de még kevésbé zárja magába. Egy újságíró mondta nekem: szerencsém van. Szerintem: nincs. Szívesen lemondtam volna erről a szerencsétlenségről.

Felfoghatatlan maradt. Még három napra rá is feltartóztatott bennünket egy sápadt szemüveges fiatalember este a Vencel téren, odavezetett a tankokhoz, amelyek a *Práce* szerkesztősége előtt álltak, tehetetlenül rázta az öklét, dobolt a lövegek csövén, sírva dünyögte ismételten: „Je suis Communiste. Je suis Communiste.” Bocsánatot kért, hogy egy kicsit „ivre”. Lehelete egyértelművé tette, hogy égetett szeszt ivott.

A városban nem lehetett alkoholt kapni. Minden kocsmá, kávézó, étterem zárva volt, a templomok, múzeumok, mozik és színházak szintén. Aki a szigorú alkoholtilalmat elrendelte és végrehajtatta, annak béke Nobel-díjat kéne adni. Nem menthette meg a cseheket és a szlovákokat sorsuktól, de megmentette őket egy sorscsapástól. Csak néhány száz ittas a városban, és a folyamatok nem maradhattak volna permanensen a forrásponton. A permanens konfrontáció harci frontokká alakult volna át. Így azonban a düh megfogyott maradt, megmaradt ez a szent, kielégületlen, kétségbeesett józanság.

Ezekben a napokban Švejk is meghalt, sörhiányban. Husz volt jelen. A csehszlovákok kommunizmusukat mindkét színében akarták: szocialistán és demokratikusan. Ahogy Róma nyomorúságos módon a katolikusokat hosszú századokon át száraz kenyérré ítélte, úgy ítélte itt a moszkovitizmus a csehszlovákokat az egyik és egyetlen szikkadt szocializmusra.

Egy hatalmas, folyamatos zsinat volt ez, ahol a felelősök hiányoztak, csak az érintettek álltak egymással szemben. Mindkét fél valóban érintett volt: a lakosság és a szovjet katonaság. A folyamat gonoszsága: két, történelmileg ártatlan népcsoportot kényszerítettek kölcsönös embertelenségre. Mindkettő hívón, mindkettő mélyen bizalmatlanná téve, esetleg együttérezhetett egymással, de együttérzését semmiképpen sem gyakorolhatta. Az elképzelhetetlen: Összebarátkozás a bevetés barbársága ellen, a forradalom szellemének megnyilvánulása lenne, ez lett volna az igazi ellenszere az ellenforradalomnak, és ha lennének dantesque szovjet marsallok – de legtöbbjük bizonyára napoleonid.

Egy parancsuralmi, hegemonikus aktusról volt itt szó, de a szovjet katonák nem hatottak parancsolónak. Közülük sokaknak az arcába néztem: Nem érezték jól magukat, még nyomaiban sem oly jól, mint egykor azok a német katonák, akik Prágába vagy Párizsba vonultak be. Lehet, hogy úgy nevelték őket, hogy higgyenek a Kreml csalhatatlanságában (kétlem, hogy a nevelés „eredményesnek” tekinthető), a nevelés révén nem lettek imperialistákká. Választhattak között, hogy megőrülnek vagy öngyilkosok lesznek, és én azt kérdezem magamtól, mi megy az emberekben végbe, akik három napon át folyamatosan e választás előtt állnak.

A harmadik lehetőséget, hogy dezertáljanak, nem választhatták. Senki sem adott volna nekik menedéket. Annak a katonának, aki nem választhatja a dezertálást, csak a hadserege marad. Nem voltak ragyogó győztesek, sem meggyőződéses megszállók, embertelen helyzetbe kerültek, mint a prágai lakosok, akik „a helyzettől elvonatkoztatva” talán teát, kenyeret, vizet kínáltak volna nekik, és felajánlották volna toalettüket. De szó sem lehetett itt holmi „elvonatkoztatott helyzet”-ről, minden konkrét volt. És szükségszerű. Kétszer is láttam, ahogy heves vita közepette szovjet katonáknak cigarettát kínáltak; elfogadták, s az elfogadásban több emberiség volt, mint a kínálatban, amely nem a barátkozás jele volt, inkább vitakellék. Ráadásul egy cigaretta valami egészen más, mint egy darab kenyér; az előbbi egy darab semmi, a kenyér még mindig jel is.

Egy idős hölgy kutyáját sétáltatta, egy szovjet katona incselkedett a kutyával, legalább a kutyától szeretett volna némi „emberiességet” kicsalni; az idős hölgy visszaparancsolta a kutyáját, még neki sem volt szabad kollaborálnia vagy fraternizálnia. Nem hatott kegyetlenségnek, hanem következetes realizmusnak, nem átgondolt cselekedet volt, hanem magától értetődő. Ilyen kemények csak ártatlanok lehetnek egymással. A bűnösök mindig találnak kerülőutakat, hogy korrupcióságukat emberségességnek látszassák, amely valójában szentimentalitás csupán. Így egy tábornok foglyul ejtése szokásosan nem más, mint úriemberek között lejátszódó aktus. Az ártatlanok hasonló helyzetben nem engedhetik meg maguknak ezt a fényűzést, és durvák lesznek, mert mindent a saját bőrükön kell meg tapasztalniuk.

Kivételes helyzetekben nincs kivétel. Azt hiszem, először és kérelmetlen realizmussal ebben a négy prágai napban vált ez nyilvánvalóvá és nyilvános gyakorlattá. A demokraták nem ismernek privilégiumokat. A demokratikus gondolkodásmód a szovjet katonáknak különösen idegen kellett, hogy legyen. Társadalmuk, hadseregük is, privilégiumokra épülő társadalom – akárcsak a miénk, amely a „prominensek” kerülőútjával új nemességet hoz létre és a régit továbbra is imádja.

Prágában rendkívüli állapot volt, és a lakosság is rendkívüli módon viselkedett. Senki sem panaszkodott a sörhiány, a sorban állás miatt. Barátaink étellel kínáltak bennünket, mert attól tartottak, hogy a szállodában hiányt szenvedünk, mialatt ott a pincérek a második nap estéjén elnézést kértek, mert már csak előételeket tudtak felszolgálni, a harmadik nap estéjén pedig ezek közül is már csak egyet: töltött paradicsomot lazaccal. A fordított eljárás, a szállodából a kintieknek enni vinni, meghiúsult volna az emberek büszkesége miatt.

Igen, büszkék voltak az emberek, ez a szó is megújult. A luxushotelbeli privilegizált lét örletét zsörtölődés és irigység nélkül vették tudomásul. Ugyanakkor ezáltal az idegenek és a turisták ki is lettek zárva a folyamatokból. Hiszen kézenfekvő lett volna, és semmi esetre sem ésszerűtlen, az igazgatók, szakácsok, pincérek egyetértésével egyik-másik szálloda konyháját a harmadik erő élelmezésére

lefoglalni. De hát nem volt forradalom, tehát ellenforradalom sem. Realisták álltak ellen büszkén, szenten, demokratikusan, józanul, egységesen – egyedülálló jelenséggént Európában, páratlanul a történelemben.

Nagy ritkán előfordult, hogy az utcáról bejött egy kimerült nem-szálloda-vendég, kipihente magát az előcsarnokban, ivott valamit. A szállodában volt mindenféle alkohol. Egy cseh költő kortyonként itta az üveg pilsenijét, pátosz nélkül, ingyenkedés nélkül, realiztikusan, szakramentálisan, ünnepélyesen. „Az irónia halott”, mondta búcsúzóul. Szemében Švejk kialudt.

Kafka szülőháza előtt egy tank állt, csövét Kafka mellszobrára irányítva. Szimbólum és valóság itt is egybevágot.

Egy ittas gyalogos a szálloda lépcsői mentén támoalgott tova és ordított: „A kommunizmus halott. Nem mentették meg a szocializmust, hanem szétzúzták.” Körülvették és biztonságos helyre vitték. Nyilván érvényben volt az egyezség, felbukkanó részegeket szelíd erőszakkal őrizetbe kell venni. A folyamatok permanensen a forrásponton maradtak, a harmadik erő győzött.

És ismét és ismét, asszonyok és lányok, akik a szovjet katonákkal vitáztak, lelükre beszéltek, sápadtak, dühtől és haragtól szépek, energikusak és határozottak. Igen, létezett, a *prágai nő*, s mivel az emlékművek újra értelmet kaptak, fog-nak neki még majd egyet emelni, mégpedig, remélem, Prágában. Szőke, vékony, szenvedélyes nő ő, a fanatizmus minden jele nélkül, és mégis csupa izzás: realista és demokrata. Élni akar, nem kapitalista viszonyok között, nem szikkadt dogmatikus elvek és vakság uralma alatt; realizmusa evilági. Azt kívántam, bárcsak vet-hetnének szemei lézersugarakat.

A szálloda csarnokában a humanizmus dialektikájából kaptam leckét, a köz-törvényes sztálinisták kíméletéről, akikkel majd csak a szeptemberi pártkongresszuson kívánnak leszámolni. Még azokkal sem bánnak valami olyan durvával, mint amilyen a kesztyűs kéz, akik közülük gyilkosokká váltak – finom vattacsomókkal törölgetik őket, csak hogy ne okozzanak nekik fájdalmakat. A szomszédos asztalnál egy sápadt szőke prágai nő hangosan azt mondta: „Még mindig nem találtak egy Quislinget.” „Egyébként – mondja asztaltársam – 1956-ban Magyarországon nem voltak csehszlovák csapatok.” A katolikus egyház a ČSSR-ben, mondta a továbbiakban, amely az elnyomás évei után most egy kommunista-rezsimmel szolidáris, nem kívánja vissza birtokait, nem kacsingat vissza a letűnt feudalizmusra. Ellenforradalom?

A négy nap és a négy fél éjszaka alatt nem hallottam az utcán, a szállodában, telefonon, a lakásokban egyetlen szót sem, mely ezt az ürügyet megerősítette volna. Természetesen, aki azt hiszi, hogy Moszkvában határozzák meg, mit kell szocializmuson értenünk, az meghajolhat a központi bizottság tévedhetetlensége előtt. Azon a napon, amikor az ágcsernyői konferencia megkezdődött, hozták nyilvánosságra Rómában a *Humane vitae* című enciklikát. Nemsokára lesznek olyan katolikusok, akik nem törődnek a vatikanizmussal, és remélem, hogy nyu-

gaton a kommunisták nyíltan, és sokan a keletiek közül titokban, nem fognak többé a moszkovizizmussal törődni.

Egy idős partizán lakásában hallottam annak a Heinrich nevű német kommunistának a történetét, aki a háborúban ejtőernyővel érkezett a cseh partizánok közé. 24 évvel később, 1968 márciusában, azoknak az uniformisában, „akik ellen mi együtt harcoltunk”, jött el Prágába, és felajánlotta segítségét az ellenforradalom elleni harcban. Ajánlatát köszönettel visszautasították. „Most itt lehet valahol a városban és várakozik. Ha eljön hozzám: nem ismerem többé.”

A pincér a harmadik nap kérés nélkül hozott mindegyikünknek reggelire két tojást. Valami ilyesmit mondott: „Vegyétek és egyétek, ki tudja, mit hoz a nap vagy a holnap.” Ez a nem remélt tojás-kínálat is a szakramentális realizmus kifejeződése volt, amely nem ismer különbséget szimbólum és valóság között. A „helyzettől elvonatkoztatva” a pincérek joggal tarthattak volna bennünket teljesen felesleges élősködőknek és nézőknek, de hát szó sem lehetett holmi „elvonatkoztatásról”, s ezért holmi idealisztikus ingerültségről. Emberek voltunk és jogunk volt reggelizni. Sehol a szolgálalkúság legkisebb jele, csak udvarias magától értetődöttség.

Ha frakkjaikat és fehér köpenyeiket levetették, a fiatalabb pincérek és hotel-szolgák pontosan úgy néztek ki, mint azok a fiatalok, akik az utcákon a tankokra ugráltak fel, röplapokat és újságokat osztogattak, a tankokat kifütyülték és mopedeikkel körbe vették. *Ők voltak* ezek a fiatalok, lehettek volna éppúgy diákok, munkások, újságírók, színészek, fotósok. Azt hiszem, sehol és még soha sem volt egy nemzet ilyen közel a demokráciához.

Egy kommunista funkcionáriusnál érdeklődtem az írószövetség két rosszindulatú funkcionáriusa felől, akiket 1961-ben ismertem meg. „Mindketten”, mondta, „január és június között felfelé buktak, ami demokratikus humanizmusunk dialektikájából következik. Most a lakásukban csücsülnek, elbújtak, nem mernek előjönni, kivárnak. Már senki sem áll velük szóba. Eddig kíméltük őket. Ha egyiküket Goldstücker helyére az írószövetség elnökének neveznék ki, üres padok előtt gyűléseznének – talán csak néhány kreatúrájuk menne el szavukra. De most ezeknek a kreatúráknak is rejtőzködni kell, mint a legális titkos rádióadóinknak.

A harmadik nap estéjén a szovjet katonák a legrosszabbnak voltak kitéve, a gúnynak, amit nem tudtak megtorolni. Egy biztosítótársaság épületén a felirat: „Sajnálatos módon szovjet katonákat nem tudunk sértegetés ellen biztosítani.” Kitalált levelek plakátokon: „Kedves Iván, gyere gyorsan haza, Natasa már lefeküdt Koljával.” Még gonoszabban: „Kedves Iván, Apácska elitta a nemezcizmáját, bácsikámat megették a medvék, gyere gyorsan haza, Mamácskád.”

Tábori konyhák csörömpöltek a sötétbe borult utcákon. Azon az estén volt ez, amikor hirtelen eltávolítottak minden utcanevet, házszámot és névtáblát Prágában. Mindez gyorsan történt, a felszólítás házról házra terjedt, a végrehajtás

azonnali volt. Én este hét felé éppen egy lakásban voltam, amikor egy lakótárs a felszólítást továbbította. A tulajdonos azonnal kiment, leszerelte a névtábláját és az előszobában egy asztalra dobta. Csak Kafka szülőházán és a közeli utcasarkon láttam másnap még házsámokat és táblákat. A tankok túl közel álltak.

Értelmiségiek között a fő beszédtema ez volt: maradni vagy menni. Az „emigráció” szót megvetették, nem is volt helyénvaló. Aki 1933-ban Németországból emigrált, annak félnie kellett az utcától és a szomszédoktól. Prágában a demokrácia az utcán született, és a szomszédosság volt a demokrácia legmegbízhatóbb támasza.

A letartóztatásokról szóló híresztelések egyike sem kapott megerősítést, és mégis: milyen messzire fognak menni, mi jöhet még? Láthatóan és megragadhatóan itt volt a sztálinizmus az ajtajuk előtt. Módszereit nem felejtették el. Dubček, Svoboda, Černík el fogják túrni? Még nem sejtette senki, hogy mit kellett nekik eltúrniuk. A beléjük vetett bizalom még nem rendült meg, de mit és megnyit és meddig kell nekik kibírniuk? Zárt ajtók mögött alakítani a politikát, miközben minden utcasarkon, minden minisztérium, szerkesztőség, rádió- és televízió székház előtt tankok állnak? Mindkét változat elképzelhetetlen: egy egész nemzetet felszólítani az öngyilkosságra és belemenni kompromisszumokba. Új helyzet állt elő, új elem volt a harmadik erő, amely összefogottságában a „hazatérőket” is meglepte volna. Hogyan egyesülhetne a zárt ajtók mögött alakított politika ezzel a harmadik erővel?

Az emigráció kérdése nyitva maradt, egy jó ideig még nyitva fog maradni, mert a helyzet új, mert az utca az értelmiség mögött áll, és előállhat az a csoda is, hogy ők, az utca, jobbnak látná, ha az értelmiségiek kívül lennének, mint belül, a börtönben. És mi történjék az asszonyokkal, gyerekekkel, anyákkal, anyósokkal és nagyanyákkal? Talán, talán, talán egy még láthatatlan harmadik erő szétropantja a moszkovitikus csalhatatlanságot, talán, de mikor, mikor?

Talán kiöntik az első három napon megmutatkozó prágai nő emlékművét majd egyszer, és elsüllyeszti a Moldva vízébe, amelyről Brecht egyik legszebb versét írta; amelyből ittak, amelyben megmosakodtak a szovjet katonák, azok, akik a „helyzettől eltekintve” a gúnyolódást nem érdemelték meg.

A negyedik napon a szovjet katonákkal már alig lehetett beszélni, nem hagyták magukat filmezni, fényképezni sem. Sütött a nap, szombat volt. Sok prágai sétálni indult. Reggel héttől este nyolcig mi is úton voltunk. A házak előtt listák voltak kitéve, aláírásokat gyűjtöttek egy új, illúziókkal terhes jelszó, a „semlegeség” jegyében.

Elsíptünk egy taxit és tettünk egy körutat a „nevezetességek” megtekintésére. Rossz ismeretterjesztő film lett belőle: Hradzsín, Loreto-kegyhely, a stadiontól egy pillantás Prágára, a Belvedere futólag, tankok állták el utunkat a bejáratnál, a gettó, a zsinagóga, a Faust-ház; a közelben volt a Szent Ignác-templom, nyitva volt, bementünk. A taxis udvarias volt, beszélt németül és tájékozott ember be-

nyomását keltette. Mintegy melleleg előadta, hogy Szovjetunió uránércért 450 milliárd koronával tartozik a ČSSR-nek, Dubček most ezt kéri tőlük, hogy rendbe hozza a gazdaságot, és ezért vannak a tankok Prágában. Ideges lettem, amikor egy utcakereszteződésben épphogy csak elkerültük az ütközést a járőröző tankokkal. Gyalog folytattuk az utunkat.

Az óvárosi körúton álló Husz-szobornak bekötötték a szemét. Egy fiatal embert – nyilvánvalóan nyugatnémet volt és nem újságíró – elkaptak, amint fényképezte. Egy szovjet katona jött a téren keresztül, a Husz-szobor felől, egyenesen a fiatalember felé, aki az árkádok alatt állt. A katona a mellének szegezte a géppisztolyát és a fényképezőgépét kérte.

A szovjet katona kellemetlenül érezte magát. Mi is. Én azonnal átadtam volna a fényképezőgépet. Akkor is, ha csak 1:100.000-hez a valószínűsége annak, hogy lőne. Könnyen megtörténhet, hogy valaki meghúzza egy géppisztoly kis ellenállású ravaszát, ha csak idegességéből is.

Azt tanácsoltam a fiatalembernek, hogy adja át a fényképezőgépét. Nem akarta. Gyorsan összefutott egy csoport, körülfogta a szovjet katonát, aki egyre idegesebb lett. Jóképű legény volt, szenzibilis, nyilvánvalóan parancsra cselekedett. Egy csinos fiatal cigánylány a géppisztoly csövét felnyomta, úgy, hogy az már nem a fiatalember mellének szegeződött, hanem az a Týnský chrám, a Mi-asszonyunk templom homlokzatára irányult. Igazán nem illik egy lőfegyver csövét egy ember mellkasának szegezni!

Erősítésként két további járőrt küldtek át a téren. Ők nem néztek ki nagyon szenzibilisnek.

Egy cseh férfi németül kérdezte a fiatalembertől: „Valóban van fényképezőgépe és készített vele felvételt is?” „Igen”, mondta a fiatalember. Én azt mondtam: „Adja oda neki a gépet.” A cseh férfi azt mondta: „Én ellenzem, hogy odaadja.” Feleségem azt mondta: „Egyszerűen mutassátok meg neki az útleveleiteket.” Megtettük. Ez lelassította, megenyhítette a folyamatokat, zavart keltett. A fiatal cseh férfi csak beszélt, beszélt, oroszul beszélt lelkére az első katonának, miközben egyre több cigány és cigánygyerek jött közelebb. Szemeikben azt láttam, amiért 1:100.000-hez valószínűség esetén is néhány száz fényképezőgépet adnék: életet és életkedvet.

Hirtelen sarkon fordultak a járőrök és visszaindultak a Husz-emplékmű irányában. Nem hajtották végre a parancsot, ezért minden bizonnyal meg fogják őket legalábbis róni, de valószínűleg súlyosabbra is számíthatnak. A fiatalember megtarthatta fényképezőgépét. A cigányok ragyogtak. Kezet szorítottam a cseh férfival. Feleségemnek és nekem remegett a térdem. 23 év és még néhány hónap után először éltük meg ismét, hogy milyen ostoba módon halhat meg az ember. Egy fényképezőgép miatt. Elítéltem a fiatalember „bátorságát”.

Leültünk egy padra, a fák alá, napsütésben, szombat délután. Az emberek békesen üldögéltek itt, csak néhány lépésnyire a tankoktól. Egy fiú magával hozta

a háziállatát is: egy kuvikot. Irigy voltam a fiúra: egy baglyot vagy még inkább egy kuvikot mindig is nagyon szerettem volna én is. Különös: valahogy az „ember” hozzászólt a tankokhoz. Az emberek csendesen ültek padjaikon, dohányoztak, halkán beszélgettek. A gyerekek a mászókan meg a homokozóban játszottak. A házfalakon a feliratok durvábbak lettek: a fekália és az anális elemek kaptak nagyobb teret. Egy harcokosis fallikus reakciója: egyértelmű pózban ült a löveg csövére és durván nevetett. Csak egy társa nevetett vele, a többiek túl fáradtak voltak, talán resteltek is.

A szállodában már csak újságírók voltak. A hotel előtti lépcsőkön álltak és vártak. Az újságírók egy új csoportja érkezett meg. Fáradtak voltak, éhesek, látszott rajtuk, az öreg rókákon, hogy mindenütt bevethetők, ahol „trouble” van. A felvonó előtt két amerikai egymásra ismert. „Óh, ugye mi már találkoztunk.” „Igen, két évvel ezelőtt Saigonban.” „Mit gondol, itt lesz az európai Vietnám?” Vállvonogatás.

A felvonó megérkezett. Az idős úr, aki kezelte, „jobb napokat” is láthatott. Ősz hajú, szenzibilis, udvarias, tartózkodó, k.u.k.-monarchiát időző jelenség. Miniszter is lehetett volna vagy kultúrattasé, de hát ki tudhatja ezt egy demokráciában. Talán valóban hivatásos liftkezelő volt. A borraivalót rezzenés nélkül vette át, de ez nem bizonyít semmit, néha miniszterek is elfogadnak borraivalót.

Vasárnap reggel a szálloda előcsarnoka szinte üres volt. Egy fiatal lány ült egy feudális fotelben és jelszavakat mázolt makulatúrára. Kialvatlan volt, make-up-ja kissé elmosódott. Csend volt, besütött a nap, és a lövések, amelyek immár a reggeli rituáléhoz tartoztak, lenn az előcsarnokban messziről hallatszottak. Már régóta nem mentünk el az ablaktól, ha kinn lőttek.

Nem szívesen indultunk útnak, cseh barátaink beszéltek rá bennünket. A *Stern* tudósítója vitt ki minket a Smíchov pályaudvarra. Sima utunk volt – a tankok között.

Sok csók, sok könny a Smíchov pályaudvaron. És kedd este óta először ismét lehetett sört kapni. Sorban álltak az emberek a söntésnél és félliteres korsókkal jöttek el a pulttól. Prágától a német határig a vonatból egyetlen tankot sem láttunk. Csak két katonát valahol egy sorompónál. Valóban megszállták Csehszlovákiát? A cseh erdők mélyek és szélesek, a cseh falvak nagyon csendesek. Plzenben sokan megrohanják a söntést, hogy maradék cseh koronáikat sörre váltsák. Hat, nyolc, tíz üveggel térnek vissza.

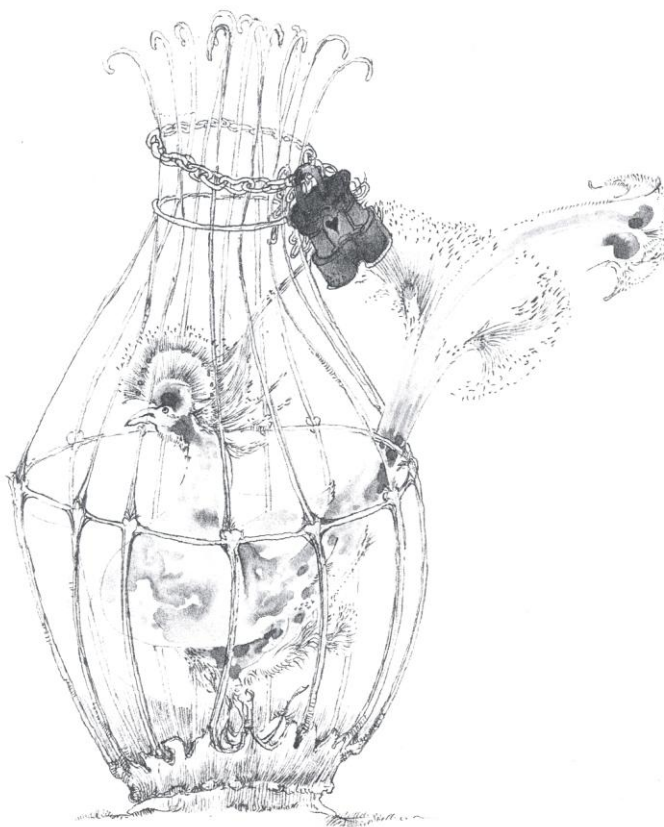
Plzen után a kies folyó völgyben ismét – akárcsak az ideúton – hiába lestük a kis malovici állomást, amely olyan fontos szerepet játszik feleségem nagy kedvvel előadott, visszatérő elbeszélésében. Édesapja Plzenben jogász volt az államvasutaknál, és a család fél nyarakat töltött a malovici váróteremben; az erdő mélyén, a folyóparton gombát gyűjtögettek, a cseh ómama történeteket mesélt, az erdőből virágokat és gyógynövényeket hozott, egyszer még egy varjút is. Naponta két

vonat járt arra, és apósomnak a mozdonyvezető az esti vonattal rendszeresen sört hozott Plzenből, egy félliteres korsóval.

Malovice nem lehetett nagyon messze Plzentől, mert a legenda szerint a sörön még rajta volt a habja. Valószínűleg egy mellékvonalon van ez az állomás. A visszaúton sem találtunk rá. Olyan maradt, mint egy álom, eldugva a cseh erdőbe. Mint egy Božena Němcová-történet.

Csehek is voltak a vonaton, kivándorlók is. A határon nem nyitattak ki egyetlen bőröndöt sem. Egy civil ruhás ember azonban felnyitotta a vagon minden üregét és bevilágított a legeslegutolsó szegletbe is. Megkopogtatták a víztartályokat és a toaletteket a lehető legalaposabban átvizsgálták.

Fordította: BERNÁTH ÁRPÁD

BERNÁTH ÁRPÁD

A demokrácia rövid mámora és a szocializmus tartós kiszikkadása

HEINRICH BÖLL NÉGY NAPJA PRÁGÁBAN

Heinrich Böll 1968. aug. 20-án este érkezett Prágába felségével és egyik fiával, a húszéves Renével. A csehszlovák írószövetség hívta meg azzal a céllal, hogy „első kézből tájékozódhassék megújulási folyamatunk méltóságteljes menetéről, s hogy erről országának közvéleményét hazatérése után tájékoztassa.” A történelem iróniája, hogy bár hívatlanul, de a nyugat-német íróval együtt öt „keleti” ország 300 000 katonája is útra kelt, hogy – néhány napon belül további 500 000 katonával megerősítve – 7500 tankkal, 2000 nehéztüzérségi egységgel felszerelve, mintegy 1000 repülőgép bevetésével kérlelhetetlenül véget vessen Csehszlovákiában mindenféle megújulásnak, s hogy Prágában a legális vezetőket tűszul ejtve Moszkvában kényszerítsék ki a szocializmus szovjet felfogásának maradéktalan elfogadását. Böll családjával a patinás, art deco-stílusban megépített Alcron szállodában szállt meg, míg a szovjet katonák néhány órával később megszállták a pártközpontot, a minisztériumokat, a tudományos akadémiát, az írószövetség irodáit, a központi hírvigyhelyiséget, a lapszerkesztőségeket, a rádió- és televízió-székházat, a köztereket. Így lett váratlanul Böll jószolgálati útjából megújuló frontélmény, így vált a Keleten és Nyugaton nagy tekintélyű íróból, aki a második világháború alatt német egyenruhába kényszerítve hol megszálló, hol frontkatona volt, életében először és szándéka ellenére haditudósító. Új szerepében fel is teszi magának a kérdést: mi a különbség az író és az újságíró között? A választ keresve két elődöt idéz fel magának: az egyik, Theodor Fontane, a XIX., a másik, Ernest Hemingway, a XX. század háborúiról tudósított. A példák nem esetlegesek: Mindkét író kezdettől fogva nagy hatással volt Heinrich Böll pályájának alakulására. Első könyvében, *A vonat pontos volt* című, 1949-ben megjelent elbeszélésében a konfliktus csúcspontján a háborúban szétválásra ítélt szerelmespár idéz sorokat egy Fontane-balladából. És még *A vonat pontos volt* megírása előtt kezdett bele Böll Hemingway *Búcsú a fegyverektől* c. művének hatására egy részben Magyarországon játszódó regénybe. (A vállalkozás töredék maradt, elbeszéléssé formálva végül *A sebesülés* címmel jelent meg.) Böll morfondírozásainak eredményéről csak a nyilvánvalót hozza tudomásunkra: a haditudósítás és az írói alkotás nem zárja ki egymást. És ellenpélda nélkül fűzi hozzá a számára fontosabbat: de az egyik a másikat „még kevésbé zárja magába”. Mert Böll nem tekintette személyes szerencséjének, hogy Lengyelország megtámadástól a feltétel nélküli kapitulációig a német hadseregben szolgált, sokak szerint egy életműre való anyag birtokába jutva, tanúként írásra ítélve. Nem tudta elégszer kijelenteni az ellenkezőjét: Író lett volna ő akkor is, ha a politika hatalmasai megóvják a háború „élményeitől”. Épp így nem tekinthette

személyes szerencséjének azt sem, hogy a csehek és szlovákok szerencsétlenségéről első kézből tudósíthat. Lett volna mit írnia a cseh és szlovák megújulási folyamat méltóságteljes menetéről is.

A haditudósító és az író különbsége végül is megmutatkozik magában a beszámolóban. Az előbbi oda megy, ahol „zűr” van, és minél nagyobb a zűrzavar, annál több írást helyezhet el lapjában. Viszonyítási pontja a „Beethoven a zene Mozartja”-gondolkodás jegyében a korábbi összecsapás helyszíne. Vajon a szovjeteknek Csehszlovákia lesz-e Európa Vietnámja? Mint ahogy Saigonban bizonyára azt kérdezte volt: Vajon az amerikaiaknak Vietnám lesz-e Ázsia Algériája? Az írónak, aki megérdemli ezt a nevet, saját világa van: ezt hordozza magával, ezt szembeíti a mindenkori külvilággal, ahogy Franz Kafka – kőszobrával képviselve – szétrombolhatatlan mellét szegezte a harcokosi lövegének.

Böll írói világában már ott voltak a cseh és szlovák elemek, mielőtt Prágában kitavaszkodott volna. 1949-ben – egy körkérdésre adott válaszában – Bernanos, Hemingway, Greene és Koestler mellett Kafkát sorolta azok közé, akik írói törekvéseiben példaképpül szolgálhatnak. 1951-ben megjelent első regényének, az *Ádám, hol voltál?* utolsó előtti fejezete Szlovákiában játszódik, szlovák nőkkal az előtérben és szlovák felkelőkkel a háttérben. A *Balke-család mérlege* c. elbeszélése 1952-ben a XIX. századi cseh – Bécsben született, Miskolcot, Balassagyarmatot is megjárta – elbeszélő, Božena Němcová történeteit idézi, Böll felesége, Annemarie Cech elbeszélésein átszűrve, akinek felmenői még Dubčekhez hasonlóan Č-vel írták a nevüket. Jaroslav Hašek derék, mesébe illő hősét követve még ebben az évben bejárta az egész k.u.k. monarchiát. Egy könyvismertetőjében úgy találta, hogy egyedül Švejk a valóban legyőzhetetlen katona: sem az ellenség, sem a saját hadserege nem bírhat vele – „értelmetlen fejét levágni, máris három új nő helyette.” Végül 1961 májusában el is utazott Csehszlovákiába, hogy összevesse az ő múltban gyökerező ország-képét a megtapasztalhatóval. (És még egy titkolt okból is, de erről később.) Legidősebb, még kiskorú fiával, Raimunddal, és felségével érkezett kényelmes Citroën-kocsijával Prágába és Brnoba. A meghívó ebben az esetben is az írószövetség volt, bár 1959-ben, amikor a meghívót keltezték és 1961-ben, amikor az utazásra sor került, még nem barátok határozták meg az írószövetség politikáját – mint 1968-ban a Kafka-szakértő Eduard Goldstücker, az alelnök Jan Procházka –, hanem keményvonalas sztálinisták. Csehszlovák oldalról a *Biliárd fél tízkor* c. regénye tette lehetővé az invitálást: Szövetségest kerestek a német újra-felfegyverkezés és mindenféle revansizmus elitélőjében. Böll pedig tapasztalatokat remélt gyűjthetni gondolataiban már formálódó új regényéhez. A regényterv ekkor még minden valószínűség szerint csak egyetlen vezérszóból állhatott. Németül „Spaltung”-nak mondanánk, magyar megfelelője majdnem annyiféle, ahány szövegösszefüggésben használható: „Szakadás”, ha egyházzal vagy pártokról, „kettéosztás”, ha országról, földrészekről, világról, „hasadás”, ha a tudatról, atomokról, kőzetekről, „szétválasztás”, „megosztottság” és még sok ehhez hasonló, ha emberekről, családokról, társadalomról van szó. A prágai *Kultura* c. folyóirat 1961. május végén Böll nyilatkozatát mindenestre úgy adta közre, hogy az író következő regényében „mai világunk ellentéteiből valami fontosat kíván megragadni: a Kelet és Nyugat közötti megegyezésért folyó harcot.” Idézni csak egy mondatát idézték ezzel összefüggésben: „Én a megegyezés híve vagyok.” A regényt, amely végül a „Spaltung”-ot öt szinten tematizálja (az élettársak, a szegények és gazdagok, a katolikusok és protestánsok, nyugat-németek és kelet-németek – s végül és

főképpen – a hívők közössége és a klérus között) Böll 1962-ben abban a reményben kezdte írni, hogy a hívők közösségből formálódhat egy olyan új erő, amely képes arra, hogy valamennyi elváló és elválasztott részeket újra egyesítse. Az anyag azonban ellenállt a szándékolt megformálásnak: *Egy bohóc nézetei* végül is a szakadás meghaladásának, a harmadik erő megszületésének lehetetlenségéről szól. Az egymás megértésén alapuló megegyezés reménye kitolódott az utópikus jövőbe: „Akiknek nem hirdették, majd meglátják, s megértik majd, akik hírét sem hallották”, szól a regény biblikus mottója. Ez felismerés volt *pro domo* is: a mű végül is okosabb, mint a szerző. Az író magát is besorolta azok közé, akik hagyományos eszközeikkel képtelenné váltak a világ menetét jó irányba befolyásolni. A regényt követő terjedelmesebb elbeszéléseinek már a címe is ezt sugallja: *El a csapattól* (1964), *Egy szolgálati út vége* (1966). Hosszú éveknél kellett elteltetniük, amíg Böll újra ki tudott alakítani egy olyan koncepciót, amelyre ismét felépíthetett egy regényt. A Nobel-díjat hozó *Csoportkép hölgyel* 1971-ben fog majd csak megjelenni.

Ebben a szellemi krízishelyzetben érték el a hírek az otthoni diákmozgalmakról a vietnámi háború ellen és a csehszlovák írók cenzúra ellenes akcióiról, miközben a CDU/CSU és az SPD nagykoalícióban egyesülve – Böll felfogása szerint – a választópolgárt figyelmen kívül hagyva kormányozták Nyugat-Németországot, s készültek a demokráciát korlátozó szükségállapot-törvény megalkotására. 1967 augusztusában egy a *Die Zeit*-nek adott terjedelmes interjúban rákérdeztek arra is, hogy mi a véleménye a kommunizmusról. Böll válasza: „A kommunizmusra még mindig reménykedéssel tekintek, mint az emberiség olyan lehetőségére, melynek segítségével 'uralma alá vonja a földet', rendet teremt magának – felőlem használhatjuk minderre a 'szocializmus' szót is. Ezt a reményt láthatólag osztom a Föld mindazon népeivel, akik most kezdik magukat felszabadítani. De a kommunizmusnak-szocializmusnak meg kellene szabadulnia minden nemzeti és imperialista vonásától. Meg kellene szabadulnia félelmétől is, egy félelemtől, amit fel nem tudok fogni, konkrétan a vallástól és a művészettől való félelmétől. Mindkettőhöz szabadon kellene viszonyulnia és mindkettőben meg kellene bíznia.” Böll tisztában volt azzal, hogy (Napo)-Leonyid Brezsnyev rendszere sem imperialista vonásaitól, sem félelmeitől nem képes megszabadulni. De ez idő tájt volt már annyi vallásos érzületű és művészi erővel rendelkező barátja a Szovjetunióban, hogy gondolhatta, lehetne e kafkaeszk rendszernek egy másik változata is. Mindenesetre moszkvai beszélgetései Alekszandr Szolzsenyicinnel, Andrej Szaharovval, Lev Kopelevvel, Borisz Birgerrel és másokkal erre engedték következtetni. Böll nem Marx felől közeledett a szocialisztikus eszmékhez, hanem a kereszténység felől. A német nyelv volt az alap, amire épített: klasszika-filológiai stúdiumokkal a háttérben tisztában volt azzal, hogy a „Kommunismus” és a „Kommunion” (szentáldozás) ugyanarra a latin tőre megy vissza. E tőnek jelentése ugyanakkor rokonítható a katolicizmus ógörögből levezethető jelentésével. A latin „communis” és a görög „hólos” egyaránt az általánossal, a mindenkit érintővel, az egészszel áll kapcsolatban. Innét érthető az a különös figyelem, amelyet Böll a megszállás drámai napjaiban a cseh katolikus egyháznak szentel, és az a sajátos metaforikus beszéd, mely az áldozás szavait és problematikáját veszi igénybe az „emberarcú szocializmus” körüli viták megragadására. Amiben Böll legszemélyesebb *ars poetikája* is megnyilvánul: Egész életművére tekinthetünk úgy, mint egyetlen kísérletre, hogy megtalálja a mindennapok szokásos és rendkívüli eseményeiben azokat a mozzanatokat, amelyekben „szimbólum és valóság egybevágnak.” Böll nevet is ad

ennek az alkotási módnak. A jelen minden lényeges kérdését megkerülő „szocialista realizmussal” szemben azt a szemléletet, melyben nincs különbség szimbólum és valóság között, *szakramentális realizmusnak* hívja. (Erich Maria Remarque koncentrációs tábor-regényéről 1952-ben írt kritikájában csak egyetlen fejezetet talált a rendkívüli témához méltónak. Ebben a megsemmisítő táborba szállítandó zsidók egy csoportja kétségbe esetten kaparja a táborlakók barakkjainak falát, bebocsátásért könyörögve. Számukra ezek a rettenetes barakkok nyomorult lakóikkal olybá tűnnek, mint „bárkák” az özönvízben. Böll kommentárja: „itt valóság és szimbólum egybevág”, és korunk nagy regényének, amely egybefog koncentrációs tábort, háborút és a háború utáni időszakot, talán *A bárka* lehetne a címe.)

Böll tisztában volt azzal, hogy a „szocialista” országokban megfigyelik, besúgják, lehallgatják, olvassák és kiértékelik. Ezért sincsenek nevek naplószerű feljegyzésében. Nem ír arról, mi maradt el – többek között tervezett előadása a nemzeti könyvtárban – de még arról sem, hogy Prágában többször nyilatkozott helyi és német orgánumoknak. Hadd dolgozzanak a megfelelő szervek – és az irodalomtörténészek. Így megszólalt egy „legális titkos rádióadásban” (a megszállt stúdiók helyett magánlakásokban készítették műsorait a szerkesztők) – hogy adásba került, később Szovjetunióbeli és jugoszláviai ismerősöktől tudta meg. Két újság: *Práce*, a szakszervezet, és a *Literární Listý*, az írószövetség lapja interjút is készített vele. Az utóbbiból idézem a legfontosabbakat: „L: Mi a benyomása a történésekről? Böll: Azonnal tisztában voltam vele, hogy történelmi esemény tanúja vagyok. A központilag Moszkvából irányított szocializmusnak a morális csődnnyilatkozatát élem meg itt. Azzal is tisztában vagyok, hogy az egész csehszlovák nép leplezetlen elnyomásáról van szó. Tudatosult bennem, hogy a reménynek azt a modelljét, amelyet itt nyolc hónap alatt létrehozta, megsemmisítették. Ti mindannyian erősen tápláltatok bennünk a reményt, mindenek előtt az értelmiségiekben: ateistákban, keresztényekben, liberálisokban, mert január óta bebizonyítottatok, hogy egy szigorú, merevelvű rendszert erőszak alkalmazása nélkül is meg lehet újítani – a kormányzó párt készítésére. Mivel mi is egy merev rendszerben élünk, mindaz, ami itt ebben a nyolc hónapban megvalósult, a mi modellünk is maradhat. L: Szeretne még olvasóink számára valamit ehhez hozzáfűzni? Böll: Nagyon érdekelne engem a hivatalos katolikus körök állásfoglalása a demokratikus szocializmusról, amit Önök itt meg akartak valósítani. Példát adhattak volna egész Dél-Amerika számára, melynek sürgősen szüksége van egy új, demokratikus igazságosságra. A Nyugaton élő haladó embereket elkészeríti, ha mindkét oldalon a reakciók győznek. Bizonyos könnyek Nyugaton krokodilkönnyek lesznek.”

Kölnbe visszatérve ezeket a gondolatokat Böll számos fórumon megismételte, eleget téve a meghívók kívánságának, hogy hazatérése után tapasztalatairól a közvéleményt tájékoztassa. Friedrich Dürrenmatt kérésére Bazelbe levelet küldött, ahol a városi színházban tartott összejevetelen a felkérő mellett Peter Bichsel, Max Frisch, Günter Grass, Kurt Marti emelte fel szavát a szovjet megszállás ellen. Levelét felolvasták, a rendezvényt dokumentáló kötetben kiadták. Belföldre és külföldre sugárzó német rádióadók, országos és regionális lapok szerkesztőségei kértek és kaptak rövidebb-hosszabb interjúkat Bölltől. A 68-asok bebocsátást kaptak Böll regényvilágába is, még pedig nem – mint német irodalomtörténészek gyakran vélik – a nyugati diákmozgalmakra utalva, hanem a prágai nagy kísérletre emlékezve. Mint lakmuspapír a savat a lúgtól, különbözteti meg Nyugaton és Keleten a kérdés: *Mi a véleményed 68-ról?* a megélhetési, privilégiumokra vágó „kom-

munistákat” az eszmében hívó emberektől, tudhatjuk meg a *Csoportkép hölgygel* kilencedik fejezetéből. Itt egy volt kommunista újságáruval ismerkedhetünk meg, aki úgy cselekszik, ahogy gondolkodik.

Az öt éves, a tízéves évfordulókon Böll ismét szóhoz jutott. Elutasított minden átértékelési kísérletet. Számára 1968-ban a Szovjetunió, a kelet-német kommunisták, a varsói szerződés állampártjai végleg eljátszották azt a lehetőségüket, hogy bármely valóban szocialista, az önkényuralmi módszereket elutasító törekvés lehetséges támogatói legyenek. Utólag sem fogadta el a beavatkozás egyik hivatalos érvét sem: a folyamatok ellenforradalomnak minősítését, nyugati beavatkozásra való visszavezetését vagy azt, hogy a két tábor közötti enyhülés sikerének előfeltétele lenne a varsói szerződés államainak belső politikai stabilitása. Ez utóbbi vonatkozásban kifordította a „balos” érveket: Sikeres enyhülési politika mellett megőrizhető-e a varsói szerződés államainak belső politikai stabilitása? A stabilitást, véli Böll, sohasem adott rendszer megmerevedése biztosítja, de folyamatos alkalmazkodása a körülményekhez, melynek révén megóvhatják az embert a természeti környezet elpusztításától és a széttartó, hasadásokkal járó társadalmi folyamatok által létrehozott feszültségektől. Vagyis a társadalmi változásokra nem csupán Keleten, de Nyugaton is szükség van, a történelem „a szabad világban” sem ért és érhet véget. Szabadság és változás egymást feltételezik. Ebben a szellemben hozta létre Günter Grass és Carola Stern együttműködésével az *L 76* című folyóiratot, melyben *76* az alapítás éve, 1976-ra utal, az *L* pedig – Böll szerint – éppúgy Prágából származik (*Literárni Listý?*) mint alcíme: „Demokrácia és Szocializmus”. A tizedik évfordulóra Böll és író társai már e folyóirat kölni rendezvényén emlékeznek meg, egy évvel a Charta 77 prágai nyilatkozata után, mely jelezte, hogy a legostobább érv, a fegyvereké, nem döntheti el az emberarcú társadalmak képviselői és az erőszak mindenhatóságba bízók közötti vitát.

Böll utolsó írásai között kiemelkedő jelentősége van annak az esszéjének, amelyet a Charta 77 emberjogi mozgalom egyik alapítója és szóvivője, Václav Havel *Dopisy Olze* (Levelek Olgához) c. könyvének német változatáról írt. A mű 1984-ban jelent meg a Rowohlt kiadónál Havel barátai és küzdőtársai közreműködésével, *Önazonosság és egzisztencia – Egy börtönlakó elmékedése* alcímmel. Havel a Charta 77-mozgalomban való részvétele miatt még 1977 elején 14 hónap felfüggesztett börtönbüntetést kapott. 1979. május 29-én újra letartóztatták és október 24-én három és fél év letöltendő börtönbüntetésre ítélték. A vád ezúttal: illegális szervezkedés – a jogtalanul üldözöttek védelmére alakítottak egy testületet. A kormány időközben felajánlotta Havelnak, hogy külföldre utazhat, amit az író visszautasított. 1983-ban a nem szűnő nemzetközi tiltakozások hatására, megromlott egészségi állapotára való hivatkozással, a büntetés végrehajtását a csehszlovák szervek felfüggesztették. Havel 145 levele e fogságáról tudósít feleségének, Olgának címezve. Böll a leveleket látja el széljegyzetekkel, esszéjének címe: *Höflichkeit gegenüber Gott* (Istennel szemben tanúsított udvariasság). Azokat a kérdéseket, amelyeket Havel cenzúrázott leveleiben a „szocialista” börtönben feltesz, Böll „múzeumi” elszigeteltségében írt recenziójában – úgy látom – magának is felteszi. Mi ad az életnek értelmet? Hogy teremthet az ember magában és maga körül rendet? Mi tartja épségben és ébren lelkiismeretét? Mi készíti a szakadatlan és egyetemes felelősségvállalásra? „Miért tesz az ember jót, akkor is, ha belőle semmi előnye nem származik (például, ha senki nem tud róla, és soha sem fogja senki megtudni). És ha nem teszi meg, miért kér elnézést magától?”

– „Ezért a felelősségvállalás az emberi önazonosság kulcsa” – idézi Böll Havelt. Böll magáról is mondhatná, amit Havelről mond: „Itt van egy ember, aki félenken tartózkodik attól, hogy kimondja a szót: 'Isten', s lehet, hogy ebben a magatartásban a vallásosság új megjelenési formája sejlik fel, mely *udvariasságból* nem szólítja meg őt azzal a névvel, amelyet politikusok összetiportak.” (Ha jól tudom, a későbbi csehszlovák majd cseh elnök épp e leveleit nem fordították le még magyarra, csak azt a tanulmányt, amelyet a Havellel együtt börtönbe küldött, később külügyminiszteri posztot betöltő Jiří Dienstbier írt ezekről a levelekről.)

Még két összefüggésről szeretnék röviden írni, amelyben Böll írására – *A tank Kafkát vette célba* – új fény vetül. Az egyik túlmutat a prágai tavaszhoz fűzött személyes viszonyán, a másik pedig nagyon is személyes: „a miért tesz az ember jót, ha belőle semmi előnye sem származik”-kérdéskörébe tartozik. Böll meghívása 1968-ban része volt a csehszlovák írószövetség és Hans Werner Richter közös terveinek: annak az elképzelésnek, hogy az utóbbi által mozgatott Gruppe 47 – az 1947-ben létrejött írói csoportosulás – 1968 őszén Prágában tartsa összejövetelét. Ez a csoportosulás, emlékezhetünk rá, azután jött létre, hogy az amerikai megszállási övezetben betiltották az amerikai hadifogságból hazatért fiatalok: Richter és Alfred Andersch által indított hetilapot. A *Der Ruf* (a német szó kiáltást és hívást egyaránt jelent) azzal váltotta ki a korábbi engedélyezők haragját, hogy a kapitalizmus és a totalitarizmus kritikájával a demokratikus szocializmus lehetőségének reményében egy harmadik utat keresett, melyet a cenzorok meglepő módon a nihilizmussal azonosítottak. Richter nem törődött bele a kudarcba, új lapot szeretett volna indítani, s ehhez szerzőket keresett – e törekvéséből jött létre lapfinanszírozó híján a fiatal német írók és kritikusok rendszeres találkozója, melyre egyre nagyobb számban jelentek meg az irodalmi szerkesztőségek képviselői is. Aki a Gruppe 47-nek évente kiadott díját megkapta – Böllnek másodikként 1951-ben szavazták meg – keresett szerző lett. A hatvanas években már külföldi intézmények is versenyeztek azért, hogy otthont adjanak a találkozóknak, a felolvasások és spontán kritikák médiaeseménnyé váltak. Prága megszállása ezt a találkozót is lehetetlenné tette. Richter 1968-ban megígérte a cseh és szlovák íróknak, hogy addig nem hívja össze barátait, amíg egy demokratikus Prágába nem hívhatja őket. És emellett maradt. 1977-ben csak azért gyűltek Bad Saulgauban még néhány kollégájával össze, hogy bejelentse: nem lesz több találkozó – Richter ekkor már 69 éves volt.

A személyes mozzanat a négy prágai augusztusi napról szóló tudósítás végére vet fényt: „A határon nem nyitattak ki egyetlen bőröndöt sem. Egy civil ruhás ember azonban felnyitotta a vagon minden üregét és bevilágított a legeslegutolsó szögletbe is.” A Böll család minden bizonnyal a nyugodt megfigyelő pozíciójából nézte, hogy kívánják az örök megakadályozni, hogy bárki is engedély nélkül a „szocialista édentől” nyugatra akarjon otthonra lenni. De minden bizonnyal magukban felidéztek a korábbi határátkelés feszült perceit. Hét évvel és három hónappal korábban, 1961. május. 26-án ugyanis a kényelmes Citroën egyik üregében egy cseh zongorista volt embrió pózban összezsugorodva. Böllék Jaroslava Mandlovát rejtették el kocsijukban, akinek a csehszlovák hivatalos szervek nem akartak útlevelet adni, hogy kiutazzon Nyugat-Németországba menekült hegedűművész férjéhez, Thomas Mandlhoz.

Hogyan lett az íróból és családjából embercsempész, a menekülő segítője? A történet a nemzeti szocialista időkbe nyúlik vissza. A pozsonyi születésű, német-zsidó családból származó Thomas Mandlot 1942 őszén családjával együtt a nácik a theresienstadti (tere-

zini) gyűjtőtáborba vitték. Mandl zenei pályára készült, az ekkor 16 éves fiatalember számára a nemzetközi vörös kereszt megtévesztésére működtetett táborban váratlanul továbbképzésre nyílt lehetőség. Előbb a tábor kávéházi zenekarának lesz tagja, majd annak a híres nagy szimfonikus zenekarnak is, amely Theresienstadtban Karel Ančerl, a cseh filharmonikusok későbbi vezető karnagyának irányításával hangversenyeket adott és operákat kísért. Közben internált tudósoktól zeneelméletet és filozófiát tanult. Itt ismerte meg Viktor Ullmann is, akinek a táborban született *Atlantisz császára, avagy a Halál nemet mond* c. operáját 2007-ben Magyarországon is bemutatták. Bár 1944-ben apjával együtt átszállították Auschwitzba, a megsemmisítő táborba, neki sikerült túlélnie az ottani, majd a dachauai napokat is. 1945-ben visszatért anyjához Csehszlovákiába, befejezte tanulmányait, majd az ostravai konzervatóriumba lett tanár. 1953-ban elvette egyik tanítványát. Ettől kezdve feleségével együtt csak azon törték a fejüket, hogy hagyhatnák el újból börtönné vált hazájukat. Az a feltevésük, hogy Izraelbe kivándorolhatnak, csalóknak bizonyult. Az ötvenes években csoportos turistaútra semleges országba férj-feleség együtt nem utazhatott. 1960-ban arra az elhatározásra jutottak, hogy a férj az akkor szovjet-barát politikát folytató Egyiptomba utazik turistaként. Ha sikerül neki elszakadni a 350 fős csapattól, akkor majd megkeresi a módját, hogy feleségét is maga után hozza. Kódokban, álnevekben megállapodva utazott a férj el, s Görögországon át jutott Németországba, titkoszolgálatok által fogva tartva, megfigyelve, gyanúsításokkal megterhelve. Végül Hans Günther Adler, aki mint egykori lágerlakó könyveket írt Theresienstadtról és Böll baráti köréhez tartozott, segített neki a „menekült” státusz megszerzésében, a Böll-család pedig rendelkezésére bocsátotta a köln-müngersdorfi házuk vendégszobáját. Mandlnak egy feladata volt csak Bölléknél: minél pontosabban elmesélni életét a koncentrációs táborban, a háború alatt és a háború után. Már 1961-ben vagyunk: nem lehetetlen, hogy *Az egy bohóc nézeteinek* 1962-ben született első változatát, melyben egy menekültnek álcázott kém tér vissza Kelet-Németországból Nyugat-Németországba, hogy újra együtt élhessen szerelmével, ezek a történetek ihlették. Mert a Mandl-történetek egy pontban futottak össze: Mi módon lehetne Brnóban várakozó feleségét Kölnbe csempészni? Böll nem habozott sokáig: Itt az ideje, mondta 1961 tavaszán családjának és Mandlnak, hogy a csehszlovák írószövetség régi meghívását elfogadja. Tisztában volt a vállalkozás kockázatával, ennek állt arányban az előkészületek gondossága: a semmirekellőnek tartott bohémok is képesek pontos munkára. A barátok közül Böll egy bűvésztől, egy festőtől és egy orvostól kért tanácsot, a terv kivitelezése egy megbízható karosszerialakatosra volt bízva. A kettéfűrészelt nő-számban hogy fér el a második nő olyan hihetetlenül kis helyen? Hogy kell a csomagtartó hátfalát átfesteni, hogy nagyobbak látszódjék a mélysége, mint valójában? Milyen orvosságot vigyenek magukkal, hogy köhögés, tüsszentés stb. ne árulja el az elrejtettet? Annemarie felelevenítette gyermekkori cseh nyelvismereteit és betanulta az akcióhoz szükséges cseh szövegeket. Rajmund fog ülni a hátsó ülésen, aki olyan idős volt 1961-ben, mint Mandl 1942-ben. Aztán a határon, visszafelé, ki kellett pakolni a csomagtartóból a bőröndöket. Cseh határőrök tükörrel a kocsik alá néztek. De a bűvészműtatvány sikerült: a kettészakított család egyesült és még egy egész évig a Böll-család vendégszeretét élvezte. Ebben a vállalkozásban a Böll-regényeket szervező struktúrák megalkotásának fősabálya: a szétválásokat előidéző hatalmak erőszak nélküli semlegesítése, a valóságos folyamatokat meghatározó szándékként működött. Egy lehetséges világ ideálja és a hétköznapi tett itt is egybevágott.

ACZÉL GÉZA

(kontra)galopp

JAVÍTOTT UTÓSZINKRON

3.

a városba visszaérni még gyermeknek is földuzzadt patétia ezt talán nemigen érti kinek szemét naponta kimódolt korzókra kell fölnyitnia és ásítózik a gondosan pattintott műkövektől melyekről önbizalma kényelmes ritmusokban visszaverődik aztán úgy él majd odalent örlik a hasznát s neki már csak annyi dolga hogy el ne szalasszon valami jó alkalmat a fényesedésre a sűrűsödési pontok fölényével egyszer lehajol érte s ha éppen szellemi kalandra vágyik nem kell álmodoznia ágyba bújásig melynek aktusára az édes nyál a párnára kicsordul ha pedig hatalom közeli erőterekbe bódul lehet akár hülye is egy életre meg van véve és síríg kitart a kapcsolatok foszló televénye persze mindezt csak félszázaddal később citálva mivel semmit sem értett a jámbor mikor majdnem társzekérről kibódult a nyíregyházi nyárba s nem volt a várossal szemben semmi fóbiája állíthatom bizton cingár lábakkal állva az agyonmosott napozóban de hogy miket húzott rám anyám a hóban arról csak évtizeddel később dereng a bizonytalan emlék most még az erdő a fontos az örök rousseau-i szentély ahogy globális élménye az éretlen sejtekbe zaklatott futamokat indítva lassan beszívárogo felidézve utóbb azt a másik rousseau-t a mosolyra fakasztó fináncot és a ránk indázó történelmet mikor az ember kirándulni ment ha kellett mert a centrumokban bőrére égett a tömegvonzás gravitációja most még csak a gyerekes csíny és az infantilis móka a kötelező bekoszosodásra otthon fürdőszoba nincs csak a hála egy lavór hideg vízért mivel azt még a pöttöm is belátta retkes inakkal nem térhetünk a vetett másvilágba hol meséken dalmahodva szárnyaikat meglíbbentették az angyalok vágyaid szűk huzatában akár erdész is lehetnél rád boltozott buja vegetációban küszködve a bozsdult világgal s a kozmikussá növesztett alommal mely kifürkészhetetlen törvények szerint újra visszatér mivel termi a lét roppant zöld korpuzát majd ősszel mind lírai hangulatban földet ér nem észlelve e nehezék nyomasztó súlyát csak a megkuszált psziché süllyed a múlás örvényében egyre lejjebb s a közeli temető jegenyés árnyában nincs erőd feleselned legfeljebb ha fölporognak körülötted a kacifántos életképek mikor bágyadt dzscentri reflexekkel a sápadt város felpántlikázott konflisokra ébred és hozzánk közeli ifjú párok lármázzák fel a boldogságot megdöbbenő színként a kor mázolta szürke drapérián aztán csönd van kezdi vékony bőröm alá beenni magát a magány korosabb testvérem egyre messzebb zsófi macskánk feltartott farokkal ütemez megettem ma már tudom egyetlen állat kit úgy ahogy szerettem hisz az öregkori viszolygás szinte paranoiás képlet állat nélkül tudnám elképzelni már csak az egészet bemutatva a biológiai láncnak békés növények és megfáradó ember akit meleg gesztusokkal néha hazavárnak nekem

ennyi éppen elég még így is egy gyanús keverék a maradék merész kutatási rejtelmekkel arról hogy bekódolt nedvekkel a fák egymásnak üzennek közelgő súlyos viharok előtt vagy ha a pusztító levélrágók serege nagyra nőtt innen a panelből kontragaloppozva kicsit bolondos de magyarázható az egykori gyermeki szonda csak az őzek gesztenyebarna szeme és a háziállatok zsaroló hűsége ne lenne mivel sosem érdekelt a nagy barna medve málnázásba esve vagy lomhán iszkolva a kondérral a hegyekben mulatozó turisták előtt egyelőre hivatalosan dől újra az emlék az erdőt zötyögve áthasító kisvonatról mely késett technika helyett már akkor is maga volt a líra a morzsa kávédaráló törékeny villamossal fölülírva vitte tisztulni vágó utasait a nagy hideg lavór a sóstói tó felé melynek akadozott fővenye s körülötte a tömérdek kopott jegenye kis lelkem mélyére visszahívta a naményi tiszapartot hol máig az ártéri buja dióliget és a mézes szilvaalkony kanyarodik félénken a rejtőzködő szamos felé persze e bizonytalan képben csak későbbi kéjtudásokkal tűzdelt erotikusan sejtelmes éjben tudatosodik valami illékony hangulat az ember akkor még férfi módjára nem mulat csupán mintegy a szikár élethelyzetek diktálta laza rímre ráfűl az arrafelé ritkásan futó langyos sínre ál-indiánként hogy remegteti-e már messze a vonat nem feledve nagypapa kackiás meséit melyekben szeles ungvártól langyos fiuméig szötte az álmokat a döcögésben állva aluszó postás szaki s eme megszakadt szavakat ugyan ki mondja ki ha nem az éppen még belátható láncba az utolsó komor haláltáncba idejében odakeveredett tanú pedig nehéz kimondani a lelki tér azóta üres talán a sóstói úti hársfákra sem emlékszik senki ahogy zsongták a sárga méhek csurranó nedvét lelegetni s kirabolt virágait máig sem tudom rabló ösztönök terelték-e vagy csak a természetes gyógyító béke a teák kifeszített ponyváira s e foltos nagy tenyérből a gyerekek izzó nyiroksomókkal kellett hörpölgötte meginnia a megváltó herbáriát nem voltam még csak kicsinyke diák ki kanyargós utakon papírtáskával a hátán a templomok tövéhez felügetett ez az ügetés vajon hová tűnt azóta a megannyi nézés mellyel lefedezed az álmos kisváros érdektelen mindennapjait s ez az áttetsző unalom vajon nem tanít később mélyebben megbecsülni a mozdulatot netán arra ok a fölösleges zendülések felé kíváncsiskodva ne eredj inkább takard el onnan nézve erősnek tetsző karjaiddal a félénk gyereket és gondosan találd ki a nyugalom megbízható ívét melyet elvinek álcázott szent csatákban mára gyávaságnak neveznek a legsunyibbak kik mindig a tiszta forrásból ittak midőn meghúzták a klóros csapvizet de ha jól fizet e kortynak miért is ne lehetne aromás bukéja aztán mint a szürke galambból vedlett héja lezuhanunk hol itt a préda a bakfis és a szellemi s amíg csak ez a gyerekkori galoppozás engedi elmoralizálgatunk mivel előre már nincs utunk a naiv kisfiúra pakoljuk visszafelé a hiteltelen terheket ki ha a sarki boltos előtt ábrándozva egy ánizsos bocskorszójért elmereng a megbontott téridőben maga sem sejtí ártatlanul megnyúlt tekintetében évtizedek dőlnek halomra s mint a verkli darálja ingatag észlelése törékeny szárnyaira az eljövendő idő szennyését a hátra táncból mára talán ennyi is elég a nebuló belépett a nagy kapun s habár non scolae sed vitae discimus a szálkás padra előpakolgatja számárfüles ócska füzeteit még azt se dalolnám hogy most nem sunyít mint a későbbi pályatársak hiszen ötös kell a papának s mamának a lista elején pedig a példás magatartás a hivatalban ráhümmög majd néhány kartárs s bár a szegény jócskán vérszegény ha nem is úgy mint géniuszunk egykor a viccben ez a gyerek is sínen van apró bűnöcskéit jól álcázza szolidan néz a világra és csábítások híján hamar elaluszik

MÁRTON LÁSZLÓ

A polip

Az alábbi történet akármikor megeshetett volna. A magam részéről tavaly decemberben éppúgy el tudom képzelni, mint a népvándorlás évszázadaiban; de azért mégiscsak azt gondolom hihetőnek, hogy az eseménysor akkor következett be, ha ugyan bekövetkezett, amikor a Mikulást Télapónak, az Erzsébet és a Teréz körutat pedig együttvéve Lenin körútnak hívták; amikor a Lenin körúton annyi mozi üzemelt, hogy a két kezemen is alig tudnám összeszámolni őket, a mozikban pedig működött a ruhatár.

Mindezek előrebocsátása után azt is elmondom, hogy Irénke, aki a történet lapjain szerepelni fog, azokban az években egy egészségügyi szakközépiskola tanulója volt valamelyik dunántúli kisvárosban; hogy Csornán-e vagy Kapuvárott, annak már nem vagyok megmondhatója, de nem is különösebben fontos, mint-hogy a téli tanítási szünet első vagy második napja van, Irénke pedig a fővárosban tartózkodik. Most érkezett. Most jön ki a Nyugati-pályaudvarról. Javában szaporázza lépteit az Oktogon – akarom mondani, a November 7. tér – felé.

Mielőtt megpillantjuk Irénkét a harminc évvel ezelőtti Lenin körúton, amint kesztyűs kezét egy súlyosnak látszó vászonszatyor húzza le, gyorsan elmondom, hogy az ilyenkor szokásosnál is hidegebb az idő, mínusz húsz-huszonkét fok lehet, és a tolongás is nagyobb a szokásosnál, mert a fagytól kipirult arcú lakosság a karácsony előtti utolsó bevásárlásokat intézi. És ha már ezt elmondtam, hadd tegyem hozzá, hogy Irénkén kívül egy őrvezetőt is látni fogunk. Az őrvezető persze nem „egy őrvezető”, van neki rendes neve, de még nem volt érkezése bemutatkozni, ezért így emlegetem, rendfokozattal. Amikor ez a történet játszódik, az utcákon és a vasúton nagy számban lehetett látni a Magyar Néphadsereg sorállományú katonáit három vagy kettő vagy csak egy apró, fehér csillaggal a válllapjukon, de akadt olyan is, akinek egyetlen csillagocskája sem jutott.

Az őrvezetőnek azonban valamikor feljött a csillaga. Ő, mint a neve is mutatja, már olyasvalaki, aki másokat vezethet.

Most éppen Irénkét vezeti az Aradi utca felé, mert Irénke nem tudja, hol az Aradi utca, az őrvezető pedig tudja. Egészen közel van a November 7. térhez, párhuzamosan fut a Népköztársaság útjával. Ezt az őrvezető már csak azért is igen jól tudja, mert véletlenül éppen az Aradi utcában lakik. Azaz, hogy pontosabb legyenek, nem ő lakik ott, de mindenesetre van kulcsa a lakáshoz. Magabizto-

san megcsörgeti a kulcsot a csikorgó hidegben. Ő nem visel kesztyűt, neki nem fázik a keze.

Lakni egy barátjának az édesanyja lakik abban a lakásban, de most ő sincs itt-hon, mert vidékre utazott, rokonokhoz.

Amíg odaérnek az Aradi utcába, elmondom, hogy a történet címszereplőjét, a polipot – ellentétben Irénkével és az őrzetetővel – nem fogjuk megpillantani, mert a polip nejlonba és vastag, sűrű papírba van csomagolva, azonkívül benne van a már említett vászonszatyorban. Ő a szatyor tartalma, és ennek tudatában a szatyrot akár a polip formájának is tekinthetjük. Tartalom és forma viszonya ezúttal nem teljesen kiegyensúlyozott, bár elbeszélőként arra törekszem, hogy a feszültség ne legyen látványos. Talán ezzel is magyarázható, hogy ebben a történetben a polipnak legfeljebb a szagát fogjuk érezni, azt is csak egy pillanatig, mert annyit előrebocsátok, hogy a polipszag még ebben a hideg időben sem lesz valami kellemes.

És akkor már azt is elmondom, hogy az őrzetető a lánnyal a vonaton ismerkedett meg.

*

Győrben szállt fel a pesti vonatra. Szabályos menetjegyet váltott, és éppen ez volt az, ami szemet szűrt a kalauznak. Némelykor a szabályosság az, ami gyanút kelt. A szabadságukat kezdő vagy végző katonák ugyanis kedvezményes jeggyel utaznak, mely a szabadságos levél felmutatásával együtt érvényes. A hétvégi eltávozáson levők szintén kedvezményre jogosultak, ha kisebb mértékűre is, de most különben sincs hétvége, most hét eleje van. Úgyhogy ez a teljes árú menetjegy fölér egy beismerő vallomással.

Az őrzetető készségesen, szinte már vidáman helyeselt. Az ő esetében csakhogy önkényes, jogosulatlan eltávozás forog fenn. Magyarán szólva, „dobbanott”. Hajnalban, ébresztő előtt, amikor még sötét volt, kimászott a laktanya kerítésén. Nincs nála se szabadságos papír, se katonai igazolvány. Ha jónak látja a segédtiszt úr (mert a jegyvizsgálónak is volt rendfokozata: segédtiszt), akkor hívja ide a katonai rendészetet. Majd azok intézkednek.

Neki semmi kifogása nem volna az ellen, ha bevinnék a fogdába, és „dobbanás” miatt kapna húsz vagy harminc napot. Köztünk szólva, ő éppenséggel ezt szeretné elérni.

Mire a kalauz megrázta a fejét, és kijelentette, hogy a katonai rendészet majd csak Komáromban fog felszállni, addig türelmesen várni kell. Észrevehetően jól esett neki, hogy segédtisztnek szólították.

Mihelyt a kalauz továbbment, a lány megkérdezte az őrzetetőtől: miért akar húsz vagy harminc napra fogdába kerülni? Az miért jó neki?

Azért, felelte az őrzetető, mert a fogdában fűtenek.

Majd pedig, hogy Komáromig gyorsabban teljen az idő, bővebben is megindokolta, miért lesz jó neki a fogdaórizet. Azért, mert az ünnepek után kezdődik

a dunaföldvári hadgyakorlat, és neki nincs kedve mínusz huszonöt fokos hidegben gyakorolni az éjszakai folyami átkelést. A fogdában fűtünk. És az őrizetesek egész nap kártyáznak meg sakkoznak. A fennálló körülmények között a legnagyobb szabadság a fogdában lelhető fel. Tisztára hülye, aki ebben a hideg időben valamilyen vétség miatt be nem zárhatja magát. Mondjuk, annyi hátránya van a dolognak, hogy le kell adni a derékszíjat, és az embernek a legváratlanabb helyzetekben lecsúszhat a nadrágja. De ha választhatunk egy lecsúszó nadrág és egy éjszakai folyami átkelés között, akkor én a magam részéről a nadrágot választom.

Na végre! Ez itt Komárom.

Hol van már az a katonai rendészet?

Nem tudom, hogy az olvasónak is csalódást fogok-e okozni, ám az őrzetetőnek mindenképpen csalódnia kellett abban a várakozásában, hogy mindjárt jönnek a szakközegek, és kéri az iratait. Komáromban katonai járőr helyett rendőrjárőr szállt fel, és a rendőrök csak a civil utasokat igazoltatták, azokat se mindet, mert például Irénkére ügyet sem vetettek. Az őrzetetőt meg mintha észre sem vették volna.

Semmi gond, mondta az őrzetető, amikor a vonat áthaladt a lágymányosi vasúti hídon: Pesten is van katonai rendészet. Messziről megismerem a kocsijukat. Majd ők letartóztatnak.

Vagy ha mégsem, hát annyi baj legyen, szabadlábbon is el lehet tölteni az időt. Van hol aludnom.

Most pedig mennek az Aradi utca felé.

*

Vagyis ebben a pillanatban éppen állnak a Podmaniczky – akarom mondani, Rudas László – utca sarkán, mert Irénke panaszkodott, hogy kesztyűben is fázik a keze, az őrzetető pedig felajánlotta, hogy megmelengeti. És most melengeti. Az ő keze kesztyű nélkül is meleg, mint egy radiátor. Jó a vérkeringése.

Mindjárt félbe is szakíthatja azt a melengetést, mert a járdán a Magyar Néphadsereg egyik tisztje közeledik, ha jól látom, egy főhadnagy. Az őrzetető, mint aki feltételes reflexnek engedelmeskedik, elereszti a lányt, kihúzza magát, és egymás mellé feszített ujjait odailleszti a tányérsapka ellenzőjének jobb széléhez.

A tiszt gépiesen viszonzozza a szabályos üdvözlést, és továbbmegy.

Ekkor – azaz későn – jut eszébe az őrzetetőnek, hogy célszerűbb lett volna elmulasztania a tisztelés aktusát, mert ez esetben a főhangya – ő ezt a furcsa szót használja –, tehát a főhangya kénytelen lett volna megállni, őt kérdőre vonni, majd, miután szó szót követ, átadni a katonai rendészet pályaudvari csoportfőnökségének.

Mert azt azért senki ne várja tőle, hogy odamenjen, és önként jelentkezék! Annyira nem erős benne a szabadságvágy, még akkor sem, ha a lehető legnagyobb szabadságot – kissé szokatlan módon – a fogdában keresi. Meg aztán hülyén is venné ki magát.

Meg aztán – valljuk meg – egyre kellemesebb érzés dörzsölgetni, simogatni a gémberegett ujjacskákat. Úgy veszem észre, az örvezetőnek már nem olyan sürgős a lebukás. Addig nem akar fogságba esni, amíg Irénkét el nem kíséri az Aradi utcáig. Az a határozott érzésünk támad, hogy a harminc évvel ezelőtti Lenin körúton majdnem annyi szabadság lelhető fel, mint a korabeli katonai fogdáiban.

Itt jegyzem meg, hogy kizárólag a helyzetek és az események ábrázolására töreksem, ezért jellemvonásokkal vagy egyáltalán nem, vagy csak igen gyéren ruházom fel Irénkét és az örvezetőt. Bármennyire sajnálom őket, mégsem kapnak szilárd, működőképes, teherbíró emberi tulajdonságokat. Ehelyett, mintegy kárpótlásul, juttatok nekik egy zacskó sült gesztenyét. Most veszi meg az örvezető a sarki gesztenyeárustól, most vágja zsebre a visszajáró aprópénzt, most nyomja Irénke kezébe a zacskót. Az még az ő kezénél is melegebb.

Amíg eszegetik a gesztenyét, elmondom, mi keresnivalója van Irénkének az Aradi utcában, és hogyan került az ő vászonszatyrába a mi polipunk, ez a nejlonba és csomagolópapírba burkolódzó, kissé bűdösnek ígérkező címszereplő. Igazából nem is én mondom el, hanem Irénke mondja el az örvezetőnek a saját szavaival. Én csak visszaadom ezeket a saját szavakat – ez esetben a „vissza” azt jelenti, hogy „tovább” –, a tőlem telhető legnagyobb hűséggel.

Na szóval, a polipot a jugoszláv elvtársak hozták Berci bácsinak azzal a felhasználási javaslattal, hogy: ujjnyi vastag szeletekre kell vágni, forró étolajban megsütni, és akkor isteni finom.

Viszont Bözsi néni azzal az ellenjavaslattal állt elő, hogy: Berci bácsi meg ne próbálja bevinni az ő konyhájába ezt az ocsmányságot.

Mondta Berci bácsi, hogy: jó, de mit fognak szólni a jugó elvtársak, akik nem győzik hangsúlyozni, hogy ez a polip a szocialista tengeri halászat büszkesége?

Mondta Bözsi néni, hogy: ő szarik a jugó elvtársakra is, meg a büszkeségükre is, és ha Berci bácsi elkezd nyiszálni Bözsi néni konyhaasztalán azt a nyálkás taknyot, akkor Bözsi néni elvállik. Nem viccel, komolyan mondja: el-vállik! Mert-hogy Berci bácsinak már amúgy is igen sok van a rovásán!

Erre síri csend lett, a síri csendből meg az lett, hogy Berci bácsinak áthidaló megoldásként eszébe jutott: nem kell szeletekre vágni a polipot, jó az egészben is. És nem kell forró étolajban megsütni, jó az sületlenül is, úgy, ahogy az Isten teremtetete.

Jó, jó, de mire jó?

Hát arra, hogy kitömjük!

Kitömött rókája meg fácánja lehet bárkinek, de kitömött polipja csak neki, Berci bácsinak! És akkor nincs összeveszés Bözsi nénival.

Igen ám, de egy polip kitömése nehéz, felelősségteljes munka. Én például nem is tudom, hogyan kell hozzáfogni. Még abban sem vagyok egészen biztos, hogy egyáltalán lehetséges-e. Mert formalinban vagy spirituszban tartósítani, azt lehet. Viszont Berci bácsi hallani sem akar semmiféle formalinról. Egy buldog

szívósságával akaszkodik bele a kitömés gondolatába, sőt azt is megköveteli, hogy a kitömés műveletének befejezése után a polip átlátszó, szintelen lakkréteggel legyen bevonva.

Van egy állatkitömő mester Győrben, az mindjárt mondta, hogy: ő sajnos nem ért hozzá. Fácánhoz meg rókához igen, poliphoz nem.

Van egy másik állatkikészítő Szilsárkányban, az mindenhez értene, az még a fenékjáró küllőt is kitömné, de annak nemrég volt egy kis vadászati ügye (fokozottan védett énekesmadarak egy osztrák étteremlánc-tulajdonos részére, akinél a vám- és pénzügyőrség megtalálta a szállítmányt), és most Szegeden tölti az idejét, a Csillagban.

Van egy harmadik, szintén Győrben, az már kiszabadult, de azt szürkehályoggal operálták.

Van egy negyedik Ménfőcsanakon, annak olyan szeme van, mint a sasnak, de az valami régi dolog miatt haragban van Berci bácsival.

Van egy ötödik, az jó haver, de az Pesten dolgozik, az Aradi utcában, ott található a műhelye.

Így tehát a polipot sürgősen el kell szállítani Pestre, az Aradi utcába, Sümegei Déneshez. Majd ő elboldogul vele.

Már tényleg nagyon közel járunk. Most megyünk el a Béke Szálló előtt. A díszegyenruhába bújtatott portás (akár egy tábornok a dualizmus korából) fázósan toporog a bejáratnál.

*

De akkor már azt is elmondom, miért éppen Irénkének kellett erre az embert próbáló feladatra vállalkoznia, miért nem tehetette Berci bácsi vagy Berci bácsi sofőrje (mert olyanja is van neki).

Ehhez azt kell tudni, hogy Irénke szívességből lakik Berci bácsiéknál addig a néhány évig, míg el nem végzi a szakközépiskolát, és hogy nem Berci bácsihoz, aki csak Irénkének és az olvasónak Berci bácsi, mert a helyi termelőszövetkezetnek Ostoros elvtárs, úgyhogy néha tényleg jó nagyokat odacsap, amiért is nemrég a Munka Érdemrend arany fokozatával jutalmazták, hanem Bözsi nénihez fűzi valami nem túl közeli rokonság.

Ostoros elvtárs pedig azért nem szállíthatja a polipot az Aradi utcába, mert zárszámadásra készül. Sohasem vettem részt zárszámadáson, ezért nem is volna könnyű földéznem a termelésről és a jövedelemelosztásról szóló évvégi jelentéstételek sírva vigadó, jellegzetes vidéki hangulatát; azt azonban merem állítani, hogy egy annyira fontos ember, mint Ostoros elvtárs, egy mégoly különleges polip miatt sem engedheti meg magának, hogy az esztendő utolsó heteiben felruccanjon Pestre. Azt majd megteheti máskor, jövőre, történetünk befejeződése után.

Ezenkívül Bözsi néniiben időnként feltámad annak gyanúja, hogy Ostoros elvtárs az ilyen felruccanások alkalmával átváltozik Berci bácsivá, bácsi nélkül,

magyarán szólva, Pesten szeretőt tart, vagy legalábbis kurvákra költi a pénzét, és azt hiszem, senkinek sem volna jó, ha ez a hamu alatt parázsló gyanú egy polip miatt ismét fellobogna.

Ennél már az is szerencsésebb lenne, ha Bözsi néni szállítaná a polipot az Aradi utcába, és Bözsi néni el is utazna Pestre szívesen, hátha találna az üzletek ünnep előtti, feldúsított választékában valami jobb fajta nyugati konyhafelszerelést (hiszen a konyha az ő élete nagy szerelme). Csakhogy Bözsi néni egyfelől, mint láthattuk, irtózik a poliptól, másfelől irtózik a vonatozástól is, mert véleménye szerint a magyar vonatok még a polipnál is ragacosabbak és büdösebbek. Aki a XX. század 70-es éveinek Magyarországon vonatra száll, az mintha egy polip – nem is polip, egy cethal! – gyomrában ülne! Feltéve, hogy jutott neki ülőhely.

Az eszményi megoldás az volna tehát, ha Berci bácsi sofőrje fuvarozná Pestre a kocsis hátsó ülésén Bözsi nénit és a csomagtartóban a polipot; a sofőrnek azonban a jugoszláv elvtársakat kell fuvaroznia, ezért erről a megoldásról is kénytelenek vagyunk lemondani.

Nem marad más hátra: menjen a kislány! Legalább világot lát.

És a kislány megy.

Kislány megy a Nagykörúton. Őrvezetővel, vászonszatyórral.

*

De most már aztán valaminek tényleg történnie kell! Történik is. Az történik, hogy az őrvezető így szól:

Megérkeztünk.

Sajnos nem az állatkitömő műhelyhez érkeztünk meg, hanem egyelőre még csak ahhoz a házhoz, melynek egyik lakását bármikor kinyithatjuk a rendelkezésünkre álló kulccsal. Itt lakik az őrvezető barátjának édesanyja, aki vidékre utazott, rokonokhoz. Az őrvezető arra próbálja rábeszélni Irénkét, hogy jöjjön fel egy percre, nézze meg a lakást. Ihat egy pohár málnaszörpöt, pisilhet, leteheti a csomagját, satöbbi.

Talán ezt a satöbbit nem kellett volna mondania.

Irénkének az a határozott álláspontja, hogy először jön a polip, aztán a szórakozás. Nem tesszük le a csomagot, hanem elvisszük a megadott címre – Aradi utca 27 –, aztán iszunk málnaszörpöt, pisilünk, satöbbi.

Csakhogy a megadott címen – ezt kell megállapítanunk, vagyis megállapítaniuk nekik – semmiféle állatkikészítő műhely nem vehető észre szabad szemmel. Sümegei Dénes neve a lakók jegyzékében sem szerepel.

Becsöngetnek a szomszéd házba a tömbházfelügyelőhöz, és megkérdezik tőle, nincs-e véletlenül mégiscsak egy állatkikészítő műhely valamelyik hátsó udvarban vagy valahol a környéken.

Megnézik a többi szomszéd házat, majd a szemközti házakat.

Végignéznek az utca mindkét oldalán minden házat, minden kapualjat, minden udvart. Beletelik egy órába is, míg minden kétséget kizáróan meggyőződnek róla, hogy Sümegi Dénesnek, illetve állatkikészítő műhelynek ebben az utcában híre-hamva sincs.

Az egyik utcai fülkében fellapozzák a telefonkönyvet, abban találnak is egy Sümegi Dénest, aki azonban Pesterzsébeten lakik, és könyvelő.

De nem lehetséges-e, hogy csak főállásban könyvelő, mert másodállásban állatkikészítő mester?

Szívesen elküldeném Irénkét és az őrzetetőt Pesterzsébetre, ahol egyikük átadná Sümegi Dénesnek a polipot és a vele kapcsolatos utasításokat, másikuk pedig annak rendje és módja szerint rátalálna a katonai rendészetre és azon keresztül az elgondolható legnagyobb szabadságra, ám előtte nem árt megbizonyosodnunk róla, van-e értelme egy ilyen fárasztó kirándulásnak. Ezért Irénke fázós ujjai közé beilleszttek egy alumínium egyforintost, feltárcsáztatom vele a könyvelő számát, és megkérdeztem:

Tessék mondani, nem tetszik lenni másodállásban állatkikészítő mesternek is?

A választ nem hallom; tény azonban, hogy a pesterzsébeti expedíció elmarad.

Ami viszont nem marad el, az a katonai rendészet jellegzetes formájú, zöldesbarna kocsija, mely ebben a szempillantásban gördül végig a járda mellett.

Az őrzetető széles taglejtésekkel integet. Mintha egy taxit próbálna leinteni.

A rendészek a szélvédő mögül kedélyesen visszaintegetnek. Eszük ágában sincs megállni.

Ebből ma már nemigen lesz letartóztatás.

Irénkének nem sok hiányzik ahhoz, hogy sírva fakadjon. Elhaló hangon kérdezi:

Most mit csinálunk?

Így kérdezi, többes első személyben, mert az őrzetető szabadságvágyát, ami egyúttal szabadságvesztési vágy, most már a sajátjának is érzi, ahogyan a polippal kapcsolatos nehézségek is közös ügyé lépnek elő. Most mit csinálunk?

Feleli az őrzetető: most fölme gyünk hozzám. Iszunk egy pohár málnaszörpöt, pisilünk, letesszük a csomagot, satöbbi.

Erre azt mondja Irénke: akkor inkább menjünk moziba.

Az őrzetető vállat von, felsóhajt. Felőlem akár moziba is mehetünk.

És feltuszkolja a lányt a legközelebbi villamosra.

*

Jegy, az nincs náluk, úgyhogy az őrzetető nemcsak dobbantott, hanem ráadásul bliccel is, de nem ebből adódik a gond, hanem abból, hogy Irénke mellett valaki emelt hangon megszólal:

Mitől van itt ilyen förtelmesen bűdös?

Feleli egy másik hang:

Attól, uram, hogy itt egyesek nem mosakszanak!

Szól az előző hang:

Hát én az ilyeneket jól megfürdetném a Dunában, ilyenkor télvíz idején!

Most járunk a Majakovszkij utcánál, mindjárt le fogunk szállni, ezért csak annyit jegyzek meg, hogy a fenti párbeszéd két ismeretlen résztvevőjén kívül a többi negyven-ötven utas a jármű padlóját nézi, mintha volna ott valami különleges néznivaló, és mindenki majdnem olyan állhatatosan hallgat, mint Irénke vászonszatyrában a kitömésre váró polip. Azokban az években Magyarország állampolgárai sokatmondóan hallgattak. Mindazok, akik nem a katonai fogdában kutattak az elgondolható legnagyobb szabadság után, abban találták meg legfőbb szabadságukat, hogy arról hallgattak, amiről akartak.

Amíg odaérünk a következő megállóhoz, a Wesselényi utcához, engedje meg az olvasó, hogy egy kicsit elbizonytalanítsam. Hátha nem is polip van Irénke vászonszatyrában. Én legalábbis nem láttam azt a polipot. Igazából nem is tudom pontosan, hogyan néz ki egy polip. De még ha elbeszélői becsületszavamat adnám is rá, hogy tényleg polip van a szatyorban, akkor sem garantálhatnám, hogy annak van ilyen átható szaga. Inkább az ellenkezőjére mernék mérget venni, vagy arra, hogy amit érzünk, az nem a polip szaga. Még csak nem is valamely mosdatlan emberi test árasztja magából. Amit orrfacsarónak érezhet az olvasó, az a korszak évtizedek távlatából is összetéveszthetetlen atmoszférája, egyfajta bizalmas, kedélyesség, mely mögül kiérződik a nyers erőszak és a kollektív bezárás.

*

A Lenin körútnak azon a szakaszán, ahol Irénkével és az őrvezetővel együtt leszállunk, az idő tájt négy mozi jött számításba.

A Mátra moziban, ahol ifjúsági filmeket vetítenek, ma délután az *Adj pacsit, Pajti!* című alkotás megy, rokonszenves állathóssel. Irénke azonban nem akar látni állathóست. Bőven elég neki az az egy állathós, akit a szatyrában cipel.

Szemközt, a Zrínyi filmszínházban Antonioni *Vörös sivatag* című alkotását adják. Ezt viszont az őrvezető nem akarja megnézni, mert azt hallotta róla, hogy majdnem olyan fárasztó, mint a dunaföldvári hadgyakorlat. Pedig általában érdeklődik a sivatagi természetfilmek, de ezt az egyet inkább kihagyná.

Egy kicsit odébb, a Bástya moziban a *Mackenna aranya* című western tekinthető meg. Fú, az tök jó! Ebben van az, hogy a kutya hozza a szájában a levágott kezét? Nem, ebben az van, hogy Gregory Peck, ez a férfias megjelenésű, fölényes játéktípus, fanyar humorú jellemzés, aki majdnem mindig rokonszenves típusokat alakít, fürdés közben a víz alá merülve egy fekete hajú, ördögien érzéki indián lányt ölelget (kamera és operatőr velük együtt merül: víz alatti felvétel!), miközben egy szőke, angolszász, protestáns kisangyal az erdei tó partján aggódik értük. Ezt a romantikus drámát mindketten szívesen megnéznék, viszont ezzel

meg az a baj, hogy színes, szélesvásznú, kétrészes film, és Irénke aggódik: ha végignézi, nem éri el a visszafelé menő vonatot.

Nézzünk inkább egy-két rövidfilmet!

Rövidfilmeket a negyedik moziban, a Híradóban lehetett nézni. Itt a megváltott mozijeggyel bármikor beülhetett az ember, és bármikor el is hagyhatta a nézőteret. Vetítés közben állandó jövés-menés zajlott, ki-ki oda ült le, ahol éppen helyet talált. Aki nyugodt műélvezetre vagy zavartalan együttlétre vágyik – mint például történetünkben az őrzető –, az páholyba vált jegyet.

A polipot pedig – pontosabban a vászonzacskót a polippal – beadjuk a ruhatárba. Előre megmondtam, hogy működni fog a ruhatár. Kedves öreg néni sürgölgődik a pult mögött. Illetve csak máskor kedves, mert most egy kicsit bizalmatlannak látszik.

Mi van ebben a vászonzatyorban? – kérdezi összeráncolt szemöldökkel.

Büszkeség van benne, kezicsókolom – feleli az őrzető.

A szocialista tengeri halászat büszkesége!

És a ruhatáros néni kezébe csúsztat egy vadonatúj fém tízforintost, Gellért-heggyel, Szabadság-szoborral.

Úgy veszem észre, a ruhatáros néni is nagyon szeretheti a szabadságot, a büszkeséggel együtt, mert mindjárt elsimul a haragos ránc a szemöldöke közt. Ő egy fém tízforintosért az ördög lópatáját is beveszi a ruhatárba, nemhogy ezt a kis büszkeséget!

Irénke gondolhatná elismerően: „Ennek aztán sok pénze van!”

És gondolhatná gyanakodva: „Honnét van ennek ilyen sok pénze?”

Ám leginkább semmit sem gondol, mert már annyira tele van a feje, mintha teljesen üres volna. Ha mégis gondol valamit, akkor azt gondolja, de már odabent a páholyban, hogy a kabátokat bezzeg nem adták be a ruhatárba. Pedig azért a fém tízforintosért, ami neki egy heti zsebpénze, mert Berci bácsiék egy kicsit szűkmarkúak, és azt gondolják, hogy a rokon kislánynak úgyis megvan mindene önáluk, szóval azért a fém tízforintosért, amit kapott, a kabátokat is beakaszthatta volna a ruhatáros néni.

De most már ez nagyjából mindegy.

*

A rövidfilmekre, melyek a rokonszenves fiatal párocscska előtt peregnék, nem akarok több szót vesztegetni a kelleténél.

Filmhíradó a Rákóczi-indulóval, melynek dallamára azt volt szokás énekelni, hogy: „Vak Pali, vak Pali mindent lát...”

Oktatófilm a Balti-tengeri kőolaj-kitermelésről.

Természetfilm a jegesmedvék ivadék gondozási szokásairól.

Költői hangvételű életrajzi etűd egy népi származású, fiatalon elhunyt, autodidakta festőművész pályájáról és táblaképeiről.

Portréfilm egy népszerű sportolóról, aki legendásan hosszú futásaival járul hozzá a szocializmus építéséhez.

Rajzfilm Gusztáv, az örökifjú balfácán újabb kalandjairól.

Animációs film, úgynevezett „gyurmafilm” két, egymással felelő kopasz fejről.

Földrajzi film a dél-kínai cseppkőbarlangokról.

Elgondolkodtató, mégis előremutató célzatú, tarkabarka, vidám egyveleg. Aki csak egyszer is végignézi, sohasem felejt el.

Márpedig Irénke és az őrvezető mindezt nemcsak egyszer nézi végig, mert végignézik másodszor, sőt harmadszor is, ugyanebben a sorrendben. Vak Pali, kóolaj, bocsné (mármint fiatal jegesmedve), táblaképek, hosszú futásodra mindig számíthatunk, bamba Gusztáv, gyurmafejből kiálló ceruzahegyező, kínai cseppkőbarlang.

Nem is hinné az ember, milyen erotikus tud lenni egy dél-kínai cseppkőbarlang.

Perecet tessék!

Földöntúli kábulatban támolyognak ki az utcára, a fényes, lármás, füstös hidegbe. Most van csak igazán sok fény, mert időközben besötétedett. Vége felé jár a mai nap.

Nagyot nevetnek, amikor az őrvezető szól Irénkének, hogy félregombolta a kabátját, és nem veszi észre, hogy ő is félregombolta a magáét. De majd mindjárt elmegy a kedvük a nevetéstől!

Irénkének a perccel ráadásul közben először az jut eszébe, hogy nem ebédelt, és hogy éhes. Utoljára azt a sült gesztenyét ette, amit még a pályaudvar közelében juttattam neki, de az régen volt, kevés volt, és a tetejében a gesztenyéről szóló bekezdés legnagyobb részét (többek között egy hosszú, tartalmas mondatot, mely a gesztenye illatáról és ízéről adott volna tájékoztatást) kihúztam.

Másodszor pedig az jut eszébe, hogy az órájára nézzen. Sőt, rá sem kell néznie, mert a VII. kerületi házasságkötő terem fölött pompázó fényűzség akkoriban és még jó néhány évig percenként kiírta a pontos időt. Irénke szembesül a pontos idővel, és egy pillanatra megáll a szívverése. Ebben a pillanatban döbben rá tudniillik, hogy az utolsó vonat, mely őt a mai napon hazavihette volna, öt perccel ezelőtt elindult a Nyugati-pályaudvarról.

Három és fél órát töltött az őrvezetővel a Híradó moziban.

Ismerek egy rosszmájú kritikust, aki egyszer egy előadásról így beszélt: „Ránéztem az órára háromnegyed kilenckor, és láttam, hogy negyed nyolc van.” A mi esetünk ennek éppen a fordítottja: három és fél óra olyan gyorsan pergett le az előbb, mint egy ötperces rövidfilm. És ha Irénke gondolatai közé kukucskálnék, ami nem volna tapintatos eljárás, akkor olyasmit vennék észre, hogy úgy képzelem: egy hasonlóképpen eltöltött egész nap, egy egész hét is ugyanilyen gyorsan peregne le. Mondanom sem kell, hogy emiatt viszont büntudata van.

Ráadásul ez a hülyegyerek a fogdába kívánczik!

A sírva fakadás előtti pillanatokot idéző hangon kérdezi: most mit csinálunk?
Feleli az őrvezető: most megvacsorázunk, satöbbi.

*

Vacsora előtt már csak egy-két – nem éppen emberfölötti – problémával kell megbirkóznunk.

Mindenekelőtt az okoz nehézséget, hogy Irénke aggodalmaskodik Bözsi néni miatt, mármint azért, mert Bözsi néni meg Irénke miatt aggodalmaskodik. Először aggodalmaskodik, aztán dühös lesz, és a végén óriási cirkuszt fog csapni. Végig az ünnepek alatt vágja majd a méges pofákat, és egy szót sem lehet majd szólni hozzá. Mindig ez megy nálunk. Úgyhogy kellene valamit csinálni Bözsi néivel. Megnyugtatni, vagy ilyesmi.

Elbeszélőként azt gondolom, hogy itt szinte magától kínálkozik a megoldás. Hívjuk fel Bözsi nénit a dunántúli kisvárosi otthonában, és nyugtassuk meg.

Az őrvezető pedig, lám csak, mintha kitalálta volna gondolatomat, szó szerint ugyanezt javasolja.

Feltéve, hogy Bözsi néninek van otthon telefonja.

Azokban az években, amikor történetünk játszódik – ha még emlékszik rá az olvasó –, nem volt könnyű telefonhoz jutni. Egy átlagos állampolgár, hacsak nem folyamodott a protekció és a korrupció legváltozatosabb formáihoz, tíz–tizenöt évig is várhatta (hiába), hogy egyéni előfizetővé lépjen elő. Bözsi néniék azonban nem átlagos állampolgárok, így tehát minden protekció és korrupció igénybevétele nélkül, már a hatvanas évek elején, fiatal házasokként örvendezhettek az otthoni távbeszélővonalnak. Ezzel semmi gond.

Az meg már végképp nem okoz gondot, hogy harminc évvel ezelőtt utcai fülkéből nem lehetett távhívást bonyolítani, csak postahivatalból, mert a Nyugati pályaudvari posta még nyitva tart. Már meg is közelítettük az elbeszélés kiinduló helyszínét!

Igaz ugyan, hogy ilyenkor, ünnepek előtt nagyon hosszú ideig kell sorban állni, de én a sorban állásnak olyan kevés figyelmet szentelek, hogy az a körülbelül másfél óra, melyet Irénke és az őrvezető közös életéből igénybe vesz, mindjárt el is telik, még mielőtt ez a mondat véget ér. Javában kiabálja egy női hang:

Csorna (vagy Kapuvár? – nem is tudom), 6-os készülék!

Ekkor azonban Irénke váratlanul megkérdezi:

És mit fogunk mondani Bözsi néninek?

Feleli az őrvezető: az igazat fogjuk mondani. A szintiszta igazat. Azt fogjuk mondani, hogy: Irénke lekéste a vonatot.

Kérdezi Irénke: és azt is elmondjuk Bözsi néninek, hogy Irénke megismerkedett egy őrvezetővel, akinek az a legfőbb vágya, hogy húsz vagy harminc napra fogdába zárassa magát?

Nem ez a legfőbb vágyam! És nem vagyok „egy őrvezető”! Van nekem rendes nevem!

És akkor az őrvezető rendes nevét is megmondjuk Bözsi néninek? Azt akarjuk, hogy Bözsi néni kérdezgetni kezdjen? Mert ha Bözsi néni kérdezgetni kezd, akkor úgy kérdezgeti az embert, mint egy spanyol inkvizítor! Elég neki egy háromperces telefonbeszélgetés, hogy kiszedje az emberből a legféltettebb titkait!

Bevallom, erre nem gondoltam. Meg sem fordult a fejemben, hogy Bözsi néni egy spanyol inkvizítorhoz hasonlítható. De ha így áll a dolog, akkor másmilyen módszerhez kell folyamodnunk Bözsi néni megnyugtatása végett. Tudjátok mit, kedves Irénke és őrvezető? Csináljuk azt, hogy táviratot küldünk neki Csornára vagy Kapuvárra.

A táviratot még ma este kézbesítik.

Egyfelől a távirat megnyugtatja Bözsi nénit, másfelől Bözsi néninek nem áll módjában kérdőre vonni a táviratot.

És mit fogunk írni a táviratba?

Az igazat fogjuk írni. A színtiszta igazat. Azt fogjuk írni, hogy:

Lekéstem a vonatot. Zsuzsáéknál alszom. Reggel indulok. Irénke.

És kik azok a „Zsuzsáék”?

Az olvasó már magától is kitalálhatta: Zsuzsa valószínűleg az őrvezető barátjának az édesanyja, aki vidékre utazott, rokonokhoz, és akinek Aradi utcai lakására mindjárt fölmegyünk az őrvezető birtokában levő kulccsal.

Így tehát az a kijelentés, mely szerint „Irénke Zsuzsáéknál tölti az éjszakát”, egyrészt megfelel a tényeknek, vagyis jóval igazabb, mint egy szemenszedett hazugság, másrészt úgy hangzik, mintha egy barátnőről volna szó, akivel Irénke még a tatai KISZ-táborban melegegett össze, vagyis tökéletesen alkalmas Bözsi néni megnyugtatására.

*

Most már csak jó vacsoráról kell gondoskodnunk. Vacsorázhatnánk valamelyik közeli étteremben, de a harminc évvel ezelőtti Lenin körúti vendéglátóipari egységekben rossz volt a konyha és lassú a kiszolgálás, továbbá ki volt írva, hogy:

Fegyveres erők sorállományú tagjainak belépni tilos!

Így tehát az Aradi utcai lakásban leszünk kénytelenek vacsorázni, a mennyezeten látható beázásfolt alatt. Ehhez viszont még be kell szereznünk a hozzávalókat.

Csakhogy a harminc évvel ezelőtti élelmiszerboltok, a „közértek” időközben bezártak.

Na jó, segíték: tudok egy éjjel-nappali üzletet, nincs is messze, ott lesz a Lenin körút és a Rákóczi út sarkán!

Már megint villamosra szállni? Aztán visszajönni? Muszáj?

Na jó: hogy mindenki lássa, mennyire segítőkész vagyok, úgy intézem, hogy legyen a Lenin körút és az Aradi utca sarkán is egy fűszer- és csemegeáruda, és

működjük meghosszabbított nyitvatartással. Cserébe mindössze azt a feltételt szabom, hogy itt az órvezető kizárólag olyan árut vásárolhat, aminek V betűvel kezdődik a neve.

Miért éppen V betűvel?

Csak.

Nézzük csak! Már mint azt nézzük, mit pakol a kosarába: virslit, vaját, vörösbort...

Előre megmondom, hogy ezzel a vörösborral bajok lesznek. Ha az órvezető elmondaná Irénkének, hogy ő nem is nagyon szereti a vörösbort, sőt kifejezetten utálja, és csak azért vette meg, mert nemrég azt hallotta a laktanyában, hogy a vörösbor alapozza meg a szerelmi együttlét hangulatát, akkor talán Irénke is bevallaná, hogy ő meg a vörösbort egyáltalán nem bírja elviselni. Elég egy kortyot innia belőle, és mindjárt rosszul lesz.

Ehelyett azt mondja Irénke, miközben tapogatóznak fölfelé a sötét lépcsőházban:

– Én eddig még sohasem voltam szerelmes!

Feleli az órvezető:

– Tudtommal én sem.

Arra kell gyanakodnom: talán nem teljesen őszinték egymáshoz, ahogy a pesti közmondás szerint a villamos kerekei alól felhangzó cinikus röhögés sem mindig teljesen őszinte.

De hát mit is jelent egy huszonnégy óránál rövidebb ideig tartó kapcsolatban az őszinteség? Hogyan értelmezhető két idegen ember föltárulkozása egymás – vagyis az olvasó – előtt, ha az olvasó egyiküknek sem ismerheti a jellemvonásait, és ha ők sem ismerik egymást, sőt valószínűleg önmagukról sem rendelkeznek számottevő ismeretekkel?

És ha a föltárulkozás olyan aranyló fényben ragyog szemeink előtt, mint a nap-sütötte őszi falevél, akkor mit veszünk észre a fonákján?

*

Ahelyett, hogy válaszolnék a fenti kérdésekre, megpróbálom előbbre lendíteni a cselekményt. Ebből a célból a filmekben szokásos eljárást alkalmazom: beiktatok egy snittet.

Snitt.

Bent üldögélünk a lakásban, az órvezető barátjának édesanyjánál, aki vidékre utazott, rokonokhoz. Fejünk fölött a mennyezeten egy beázásfolt, lábunk alatt egy indázatokkal és egyéb növényi motívumokkal díszített gépi perzsaszőnyeg. Ennél többet egyelőre nem szükséges észlelnünk a környezetből. Az órvezető éppen kibontja a vörösbort, és tölt belőle két vizespohárba. Irénke a szájához emeli a poharat.

Pedig én előre látom, hogy az a vörösbort nem fog jó munkát végezni!

Hiába mondom Irénkének, hogy tolja el magától a poharat, ne kóstoljon bele a villányi burgundiba, nem lesz annak jó vége: ő, mintha nem is hallaná, amit beszélek, megiszik belőle rögtön egy egész pohárral. Elvégre nemcsak éhes, hanem szomjas is.

Most viszont felugrik, és rohan arrafelé, amerre hiszi a fürdőszobát és a vécét.

Hiába mondom, hogy sem a fürdőszoba, sem a vécé nem egészen arra van, Irénke amúgy sem jut messzire. Megtorpan, összegörnyed, és...

...És most olyasmi történik, aminek láttán kénytelen vagyok lemondani a kibontakozóban levő szerelmi jelenetről. Pedig szívesen rászántam volna jónéhány oldalt annak szemléltetésére, amint az örvezető megágyaz, méghozzá olyan otthonos mozdulatokkal, mint aki nem először, nem is másodszor tölti az éjszakát ebben az ágyban.

Amint levetkőzteti az erőtlenül tiltakozó Irénkét, és szerencsésen megbirkózik a keze ügyébe kerülő kapcsokkal, gombokkal, cipzárakkal. Ezt a részletet aztán kihúztam volna, és az új változatban Irénke magától vetkőzött volna le, kicsit húzódozva, kicsit ügyetlenül, mígnem feltárukozott volna az ősi hatalmát öntudatlanul is gyakorolni kezdő női test.

Amint az örvezető, megszabadulva kincstári öltözékétől, megszűnik örvezetőnek lenni, és lesz belőle egy rendes név, majd ez a rendes név is elfelejtődik, fel függesztődik, elhamvad a legforróbb pillanat lángjaiban.

Ezt a pillanatot írtam volna le a leghosszabban és legrészletesebben, gondot fordítva az anatómiai jellegzetességekre is. Beszámoltam volna az izmok összehúzódásáról, a nyálkahártyák nedvesedéséről, a véredények tágulásáról, az idegvégződéseken és a szinapszisokban zajló neurofiziológiai folyamatokról, de nem hallgattam volna el az agykéregben zajló átmeneti elváltozásokat sem. Ugyanakkor megismertettem volna az olvasót a szüzesség elvesztésének kultúrtörténetével is, sorra vettem volna a hozzá fűződő szokásokat és hiedelmeket különböző népeknél és társadalmi rétegeknél, különböző korszakokban.

A behatolás pillanata után számos különböző testhelyzetet próbáltattam volna ki az emberpárral, egyszersmind nyilvánvalóvá tettem volna az olvasó előtt, hogy ezeket a korához képest meglehetősen tapasztalt férfi szereplő koreografálja, míg a naiv női szereplő tudatában pillanatról pillanatra Titanicok süllyedtek volna a pokolba és Vosztok I-ek emelkedtek volna a mennyország felé. A színjáték megrendezésekor gondoskodtam volna zenei aláfestésről: megfelelő ritmusban követték volna egymást a becéző szavak, a nyögések és az egyre hangosabbá váló sikolyok.

Megpróbáltam volna úgy intézni, hogy a férfi és a női szereplő nagyjából egyidejűleg jusson el az élvezet felsőfokára, és az orgazmus előtti pillanatokban gyöngéden, de határozottan céloztam volna rá, hogy az Én számára a Másik egyszerre jelenti a tömör, átlátszatlan Világot, valamint a Semmi transzparenciáját.

Most azonban mindez elmarad.

Őszintén sajnálom, de tartsuk magunkat ahhoz a szabályhoz, hogy hányadékkal nem kezdünk szerelmi jelenetet.

*

Hősöm és hősnőm azonban sértődött arccal tiltakozik. Hogy ez így nem lesz jó! Az őrvezető kijelenti, hogy: az érzelmektől függetlenül, neki már csak élettani okokból is szüksége van a szerelmi jelenetre. Irénke pedig a könnyeivel küszködve suttozja, hogy: az elbeszélőnek nincs joga olyan csúnya dolgokat állítani róla, mint például, hogy ő különböző V betűs csemegékkel, úgymint virsli, vaj (vagy esetleg vaníliapuding), melyeket még éppen csak elkezdett emészteni, egy kis villányi burgundi miatt végigokádta részint a saját ruháját, részint a gépi perzsaszőnyeget. Legyek szíves más irányt szabni ennek a jelenetnek! Csináljam vissza, most azonnal!

Magam sem tudom, miért, megsajnálom őket, megesik rajtuk a szívem. Jól van, visszacsinálom.

Történnék úgy az iménti jelenet, hogy az Aradi utca sarkán levő csemegeboltban az őrvezető – ha már V betűvel kezdődő árut kell vásárolnia – vörösbor helyett vodkát rak a bevásárlókosárba. A vodkától Irénke nem lesz rosszul, hanem éppen ellenkezőleg, egyre jobban érzi magát. Az első féldecitől kipirul az arca, a másodiktól csillogni kezd a szeme, a harmadiktól egész egyszerűen elolvad.

Hű, de nagy kár, hogy néhány bekezdéssel följebb lemondtam a szerelmi jelenet részletekbe menő ábrázolásáról!

Esetleg csináljam vissza ezt is?

Nemigen fog menni. Egy viszonylag kis terjedelmű szépirodalmi alkotásban egy visszacsinálás bőven elég. Két visszacsinálás egymás után már vagy mértéktelenség lenne, vagy publicisztika. Inkább az iménti filmes eljárást alkalmazom. Filmes eljárásból tudniillik, nem úgy, mint visszacsinálásból, egymás után több is lehet a szövegben.

Snitt.

A szobában sötét van, így tehát alig látunk valamit. Ami a sötétben kivehető, az a lepedő fehérsége és rajta két fej, az egyik vállig érő vagy annál is hosszabb fürtökkel, a másik túskehajjal. A férfi és a női szereplő, miközben egymást átölelve alszanak, állig be vannak takarózva, mert a szobában, hiába kapcsolták a gázkonvektort a legmagasabb fokozatra, még mindig eléggé hideg van.

Hallani pedig egy belső hangot hallunk:

Ég a fóka... Fullad a fóka...

Ég a fóka... Fullad a fóka...

*

Senki ne gondoljon a kúpos fejű tengeri emlősállatra, ne képzeljen az olvasó kigyulladt tengeri olajszállító hajó mellett égő és fulladó fókákat. Fókának a felmosórongyot becézték a magyar laktanyákban. Olajjal borított lángoló tenger

helyett pedig egy felmosóvödört képzeljen el az olvasó, benne igencsak piszkos vizet, afféle hígított iszapot. Képzeljen hozzá egy szolgálatvezető tiszthelyettest, mondjuk törzsőrmestert – legyen jó kövér –, valamint egy géppisztolyos fogdaórt, aki mellől ne hiányozzék hat–nyolc fogdabeli őrizetes.

Őket arról lehet megismerni, hogy a bakancsukból hiányzik a cipőfűző, és a nadrágjuk folyton lecsúszkál, mivelhogy hiányzik a derékszíjuk is. Ezzel együtt, azaz ettől nem függetlenül a népi demokrácia talaján állnak, vagyis állni csak a fogdaór és a törzsőrmester áll, a többiek négykézláb csúsznak-másznak, fókával a kezükben, tudniillik a népi demokrácia talaja pillanatnyilag egy folyosó műkő kockáiból tevődik össze.

A fogdaór görcsösen markolja a géppisztolyt, mert attól fél, hogy valamelyik őrizetes kitepi a kezéből, és akkor őt hadbírótság elé állítják. Az őrizetesek viszont attól félnek, hogy a fogdaór, amilyen idegesnek látszik, egy szerencsétlen pillanatban lövöldözni kezd.

A törzsőrmester pedig türelmesen, szinte már szeretetteli hangon vezényel: Ég a főka... Fullad a főka...

Amikor a tiszthelyettes úgy ítéli, hogy ég a főka, az őrizetesek egy emberként odaugranak a vödörhöz, és belegyömöszölik rongyaikat. Amikor az a tényállítás hangzik el, hogy fullad a főka, akkor az őrizetesek, mint megannyi szerencsés fókavadász, kirángatják zsákmányukat a vödörből, és kicsavarják belőle a szennyvizet, úgy azonban, hogy annak egy cseppje se vesszen kárba. Aztán pedig, a következő vezényszóig tovább dörgölik iszapos szemű fókáikkal a népi demokrácia talaját.

Ég az öntudat... Fullad az öntudat...

Ég az emberi méltóság... Fullad az emberi méltóság...

Lehet, hogy az őrvezető nem mondott teljesen igazat az elbeszélés elején. Lehet, hogy az őrizetesek nem mindig sakkal és kártyával töltik a napot. Lehet, hogy nem is mindig fűtenek a fogdában. Lehet, hogy az őrvezető igazából nem is akar fogdába kerülni, hanem az erről szóló mesét csak úgy kitalálta a tréfa kedvéért, vagy azért, hogy érdeklődést ébresszen Irénkében maga iránt. És még az is lehet, hogy...

Igen, lehet, sőt szinte biztosra vehető, hogy az előszoba felől zörgés hallatszik. Mint amikor egy hazaérkező személy elfordítja a zárban a kulcsot.

*

Felgyullad a villany, és az ajtóban ott áll egy nő, akiről a történetek után teljes joggal gondolhatjuk, hogy Zsuzsának hívják. Egyszersmind azt is gondolhatjuk, még hozzá teljes joggal, hogy most aztán egy szempillantás alatt kiderülnek a disznóságok, és lelepleződnek a hazugságok.

Lehet, hogy az őrvezetőnek nincs is barátja, és akkor az is lehet, hogy Zsuzsa nem az őrvezető barátjának az édesanyja. Lehet, hogy nem anyja ő senkinek, még az őrvezetőnek sem, noha életkora szerint lehetne. Lehet, hogy nem utazott vi-

dékre, rokonokhoz, vagy ha mégis, akkor váratlanul hazajött, mert lehet, hogy csúnyán összeveszett velük. És ha így áll a dolog, akkor lehet, hogy ez nem az utolsó összeveszés volt ebben a történetben.

Most már kitalálhatja az olvasó, hogy az örvezetőnek miért van – vagyis volt, egészen a jelen pillanatig – ehhez a lakáshoz kulcsa, miért mozgott ilyen otthonosan, és honnét volt pénze virslire, vodkára, vaníliapudingra. Abból volt neki, hogy ő egy mocskos kis élősködő, egy utolsó strici.

Ezt nem én mondom, ezt a Zsuzsa nevű nő mondja. Én csak annyit mondok: Irénke és az örvezető három percet kap arra (pontosan annyi időt, amennyi alatt Bözsi néni kiszedi az emberből a legféltettebb titkait), hogy felöltözzenek, és összeszedjék a holmijukat.

Őszintén szólva, közben sor kerül egy kis pofozkodásra és hajtépésre is (ez utóbbit az örvezető elköveti, nem pedig elszenved azzal a rövidre nyírt hajával), sőt a Zsuzsa nevű nő mintha még a kenyérvágó kést is elővette volna, de a csatajelenet részletes ábrázolásától inkább tartózkodnék. Az előző változatban ez az epizód tele volt tűzdelve tettlegességgel, például egész leltárt vettem fel arról, hogy ki milyen tárgyat vág a másik fejéhez, és nem hallgattam el sem a rikácsolást és a csörömpölést, sem azt, hogy hányszor kopog át a szomszéd azzal fenyegetőzve, hogy mindjárt hívja a rendőrséget; de aztán ezeket az erőszakos mozzanatokat sorra egymás után kihúztam. Ha az előbb lemondtam a szeretkezés érzékeltetéséről, akkor most lemondok a bunyóról is. Ha nem volt ciróka, akkor maróka sincs.

És ha az iménti boldog pillanatokat elmulasztottam Vénusz és Mars ölelkezéséhez hasonlítani, akkor ebben a mostani groteszk összetűzésben sem szívesen pillantanám meg a paradicsomból való kiűzetés travesztiáját, és nem túlzottan örülnék neki, ha Zsuzsa konyhakésében az egyszери kerub lángpallosára ismerne az olvasó.

*

És most következék az a mozzanat, mellyel történetünk lezárul! Irénke és az örvezető ismét ott áll a Lenin körúton. Úgy veszem észre, félelmeik és reményeik már nem közösek. Irénkének most is fázik a keze, de az örvezetőnek eszébe sem jut, hogy megmelegesse. Most már szeretnének egymástól megszabadulni, de a tehetetlenség ereje és a szégyen egy pillanatig még egymás mellett tartja őket. Daraszemcsék szitálnak a fagyos levegőből, halkán kopognak az örvezető tányérsapkáján. Ezzel a kopogással fejeződik be az a nap, melynek során történetünk legnagyobb része játszódott, merthogy ebben a pillanatban jött el az éjféli. Megígértem, hogy a mai napon – melynek itt a vége – az örvezetőt nem viszi el a katonai rendészet, és az olvasó is tanúsíthatja, hogy az ígéretet megtartottam.

Azt már nem ígértem, hogy a rákövetkező napon sem történik hasonló kellemtelenség.

Nulla óra öt perckor egy szovjet gyártmányú, jellegzetes formájú, zöldesbarna gépkocsi fékez mellettünk. Egy emberi lény, aki arany paszományos tányérsapkát és arany csillagokat visel, zseblámpával rávilágít az őrvezetőre, és az iratait követeli. Rövid párbeszéd után, melyet fölösleges volna szó szerint idéznem, becsapódik a kocsijátaja, előbb a hátsó, aztán az elülső is.

Ott áll Irénke a sötét és hideg Lenin körúton, a járda szélén, egymagában.

Az a húsz vagy harminc nap, melyet az őrvezető a fogdában tölt, már akár sakkjátszmákkal vagy kártyacsatákkal, akár égő és fulladó fókával, olyan gyorsan el fog telni, mint egy pillanat. Először erre gondol.

Viszont az a hat és fél óra, mely a reggeli vonat indulásáig hátravan, olyan lassan fog telni, mint az örökkévalóság! Ez jut eszébe másodszorra. És még az is eszébe jut, hogy a pályaudvaron sajnos nem vészeli át az éjszakát, mert a pályaudvart rövidesen bezárják. Kár, hogy nem volt benne sem annyi élelmesség, sem annyi előrelátás, hogy fél órával ezelőtt, amikor még lehetett volna, kimenjen pisilni.

Harmadszorra pedig az fordul meg a fejében, hogy jó lesz minél hamarabb fölkeresni egy nőgyógyászt, lehetőleg Bözsi néni tudomása nélkül.

Megpróbál elképzelni egy anyaméhet. Nem a sajátját, mely most is ott van benne, kitöltve testének egyik sötét üregét, hanem egy általános értelemben vett anyaméhet, olyat, amelyet az egészségügyi szakközépiskolákban tanítanak. Egy anyaméhet, amint egy megtermékenyült petesejt éppen beleágyazódik.

És csak az anyaméh furcsa formájáról jut eszébe, vagyis ebben a pillanatban döbben rá, hogy a fővárosba tett utazás egyedüli értelmét és célját, a szocialista tengeri halászat büszkeségét, egy szóval, a polipot a délután folyamán, amikor bódultan és boldogan kiszédelt a Híradó moziból, otffejtette a ruhatárban.

HÁY JÁNOS

A szerető búcsúdala

*Azt mondta, tűnjek el,
elég volt belőlem.
Tudta, hogy ez lesz,
tudta már előre.
Mikor New Yorkban
voltam ő már akkor,
majdnem mondta,
csak nem akarta,
hogy ott egyedül
váljak meg tőle.*

*Rendes volt, holott
mindent tudott,
ő nem képes lenni
titkos nőnek,
alkalmi szeretőnek.
Szánalmas viszony,
neki szerelmet vallok,
s otthon veszekszem
és iszom.*

*Mikor visszajöttem,
jó, akkor hibát
követett el.
De tetszett a testem,
vágott egy férfira,
és látta rajtam
nekem is szükségem
van egy nőre. Gondolta
bevállal egy időre.*

*S ez épp most,
tényleg ne haragudjak,
de jobb őszintének lenni,
szóval épp most jár le,
neki ebből pont
ennyi: elég.
Nem várja meg, hogy
a nyakának essen,
egy félórült feleség.*

PAWEL HERTZ*

A párizsi versekből

(RÉSZLETEK)

2.

*Hogy ha még Norwid itt lehetne!
De nincs már jelen, nem vár rám.
Ma éjjel újra dobok peregték
Bem gyászrapszódíáját.***

*Mint hogyha hallanám lépteit
Ahogy itt egykor lassan járkált,
A kor fagyában s homályában
Ment az Arsenal kapuján át.*

*Ő tudta, hogy a történelem
Vérből, harcból van összetoldva.
Hol csak a holt szabad, ott a hazánk.
Ott virágozik a fehér rózsza.*

3.

*Félelem, gyász. Dühtől halványan
Messzi híreket hallgatok,
Ott most lépnek a barrikádra
És nincs reményük, csillaguk.*

* Pawel Hertz (1918–2001) lengyel költő, fordító, irodalomtörténész, 1956 október–novemberében Párizsban tartózkodott. Ezeket a verseit *Poezje* c. 1983-ban Varsóban megjelent kötetéből vettük át, magyarul itt jelennek meg először.

** Utalás Cyprian Norwid tizenkilencedik századi, emigráns lengyel költő Bem tábornok halálára írt gyászversére.

*S bár tudom, milyen korban élek,
A Rue de Seine-re rohanok.*
Ablakát nézem. Álom-jelet
Adjon nekem a rég halott.*

6.

*Az idegen elsápadt a puskalövések dalára.
Oly régen bűvöli Párizst a mások forradalma.
Minden sebet bekötöztek itt részvétellel,
Ez az utca az emigránst mindig befogadja.*

*Minden vereség után, mint didergő darvak, ékben
Iderepülnek a száműzöttek, hogy a város zsivajában
Érezzék a magyarok és lengyelek közös fájdalját,
S elrejtsek másfajta arcukat az idegen sokaságban.*

*Az álmok útlevelében kudarcuk vízumával
A kávéház szögletében keserű kávét isznak,
A csészékből építenek törékeny barikádokat
És éji szavaik az utcán hosszan visszhangoznak.***

Lengyelből fordította GÖMÖRI GYÖRGY

* Adam Mickiewicz (1798–1856) lengyel költő, a lengyel romantika vezéralakja lakott itt. Műveivel fél évszázadig ébren tartotta a lengyel függetlenség gondolatát.

** Az utolsó sorban a kiemelt szöveg a tizenkilencedik századi orosz elnyomás ellen írt ismert Mickiewicz-vers egyik sorára, a „honfitársaim hosszú éjszakai beszélgetéseire” utal.

PÁLYI ANDRÁS

Szépirodalmat nem veszünk

Botond, a szemüveges, őszes, kissé pocakos író ül az íróasztalnál, nem megy ma a munka, gondterhelten néz a világba. Ha innen, az asztalán tornyosuló könyvek mögül kibámul az ablakon, épp az utca túloldalán magasodó betonkolosszus lépcsőházának koszos üveglapjaira lát. Ez itt, szemben a környék legromdább épülete, valamikor az ötvenes–hatvanas évek fordulóján épült, még a déli napot is elfogja az ő lakásuk elől. Az író fényes délelőtti lámpát gyújt az asztalán, közben, ha nem megy az írás, szotyolát ropogtat, amióta leszokott a cigarettáról. Oda-húzza a széke mellé a papírkosarat, abba köpi a szotyihéjat, egyik-másik persze mellé száll. Zsófi, a neje keresztülmegy a szobán az anyjától örökölt virágos kimonóban, megáll, nézi az apró héjakat a kosár mellett.

- Az istenit, megint takaríthatok utánad a rossz derekammal.
 - Ugyan már. Inkább az a baj, hogy ez az utolsó zacskó szotyim.
- Zsófi ajka mereven, elutasítóan összezárul, rázza a fejét:
- Nincs egy fillérünk se.
 - Tudom.

Utóvégre ott hevernek a befizetetlen csekkek Botond asztalán.

„Novemberben hatvannégy leszek, és nem sikerült elérnem, hogy saját dolgozóm legyen.” De nem mondja ki. Épp bolgárra fordítják egyik művét, nemrég itt járt Pesten a fordítója, akkor legalább magára csukhatta az átjárószoza ajtaját, ahol az íróasztala áll. Jót diskuráltak a bolgárral, kapott tőle egy üveg konyakot. Ha ezt a szobátémát megpendíti, Zsófi mindig felcsattan. „És én? Belőlem mi lett melletted? Fiatal voltam, tehetséges és szép, te meg lecsaptál a Lajtai kezéről! Micsoda üde, ruganyos, arányos testem volt, akár pornóasztár is lehettem volna Hamburgban. Ha el merek menni! De nem mertem, az istenbe is, féltem az apukámtól. Most meg húzom magam ide-oda a lakásban a gerincérvemmel. Jól betett nekem a három gyerekszülés, mondhatom.”

Zsófi ifjúsága, az igen, az maga a legenda! A hamvas csáberő és a tikkasztó érzéki tudásszomj regénye. Kiskorában ott az unokatesó Robi, aki alig egy-két évvel fiatalabb nála. Akkor tájt annyit vannak együtt, mintha testvérek lennének. Pápás-mamást játszanak, titokban belesnek egymás bugyijába, de a kislánynak már akkor is az az igazi bizsergés, hogy a hajjas babát élőnek képzelet, a mellére veszi, és eljátszik a gondolattal, hogy szoptatja. Odavan a bábikért, sokáig óvó néni akar lenni. Aztán minden másképp alakul. Épp csak bodrosodik a szemérme,

s máris az összes fiú szerelmes belé a Tisza-parti városban, ahol felcseperedett. Duzzadt, érzéki ajkak, kemény kis ringó mell, kívánatos, szabályos hátsó, izmos, feszes comb, imádja a minit, hogy minél többet megmutathasson az előnyeiből. Robit meg egyáltalán nem hagyják csajozni, „kicsi vagy még hozzá”, vasárnaponként ministrálni jár, Gizi nénin akkoriban hatalmasodik el a vallási rajongás, hamisítatlan szentfazék lesz, irtózik a cserfes unokahúg buja képzeletétől, eltiltja tőle a kisleányt. Robi persze meglesi a folyóparton a csókolózó Zsófit, irigylis rendszeresen, mi egyebet tehetne, nem érez magában erőt a lázadáshoz, ráadásul nyögvenyelősen tanul, szeretne történéssznek menni, nem engedik, „ott csak marxizmussal tömik tele a fejedet”, végül elektroműszerésznek adják. Zsófi eközben végig kitűnő, a város legjobb gimnáziumába jár, a tanulmányi versenyen magabiztosan utasítja maga mögé a nyelvzeniket és a matekos csodagyerekeket, felvételi nélkül elszállhat a fővárosba magyar–angol szakra. Az anyja is angolt tanít, az apja fizikát, igaz, ő nem lép a nyomukba, tanári diplomával elszegődik dramaturgnak az egyik pesti színházhoz, ott ismeri meg Lajtai, a színészcsillagot, a nők bálványát, a szeretője lesz, s attól kezdve, ha csak tehetik, beülnek a színész Renaultjába és leruccannak Rovinjba, a naturista kempingbe. A szemrevaló férfiú adottságokkal rendelkező sztár nagy hiúságában előszeretettel mutogatná a világnak anyaszült meztelenül csoda kis csinibabáját, aki az ágyban is érzékeny és fantáziadús társnak bizonyul. Lajtai operatőr haverja csinál is egy-két szeretőklipet velük, jót szórakoznak rajta. „Isteni pornósztár lennél” – mondja neki a színész egy intim pillanatban. „Ismerek Hamburgban egy producert, ne mutassalak be neki?” Zsófi szíve nagyot dobban, de szemérmesen lehunyja a szempilláját, hallgat. Kis idő múlva megrázza a fejét, nem. Később rendszeresen belefárad az erotikus színházadiba, hisz Lajtai minden alkalommal látványos produkcióra vágyik; ő már egyszerűen csak gyerekeket akar, amikor Botond mellé szegődik, aki jó évtizeddel idősebb nála. Sorban szüli a három lányt, egy sem lesz fiú.

Így történt? Nem így történt? Botond sok mindenre másképp emlékszik, nyilván. Régi történet ez, a lányok azóta felnőttek, bár mi tagadás, mind a három szingli. Csak Borinak, a legkisebbnek vannak fiúi, de ő sem hajlandó lekötni magát. És elblicceli az írásbeli érettségét, be se megy. Zsu most végzi a pszichológiát, Ági évet halaszt. Vagy ő is kimaradt? Ki ismeri ki magát a mai iskolarendszeren! Nem beszélve arról, hogy naphosszat a fürdőszobában piperészkednek, méregetik magukat a tükörben. Mint akik ráérnek, semmi dolguk a világban. És ki hitte volna, hogy évtizedek múltán Robi lesz az a jól szituált, jólelkű rokon, akitől időnként cseppen-csurran nekik némi pénzmag? Az elektroműszerész unokatestvér azonnal elkezd vállalkozni, ahogy jön a változás, még a szülővárosában, de pár év múlva feljön a fővárosba. Újonnan vett budai lakásából fenséges panoráma tárul a vendég szemé elé, úgyhogy első dolga Zsófiékat meghívni magához, hadd futkározzanak a lányok a hatalmas teraszon, míg odabenn az egyelőre ásitóan üres szobában, kopár falak közt elsüppedve a ropogós bőrfotelban, meghit-

ten mesél az egykor oly reménytelenül irigyelt, azóta megrokkant asszonymak meg a régi világban magának alighanem fényesebb jövőt képzelő íróférjnek lehetetlen üzleti fortélyairól és sikereiről, nagyratörő terveiről. Robi, akinek volt már odahaza egy balul kiütött házassága, nem az az ember, aki a levegőbe beszél, céltudatosan halad előre, fél év múlva asszony is van a háznál. Franciskának hívják, énektanárnő egy keresztény iskolában, és hamarosan egy mesés szösi kisfiúnak ad életet, de előbb még igazi otthonná varázsolja a három tágas szobát. Utóbb majd valóságos képkeretmánia tör ki rajta, új lakberendezési ötleteihez mindig lecseréli a képkereteket is. Ám közben két esztendő múltán újabb szösze kisfiúval áldja meg őket az ég, ragyognak hát a büszkeségtől. Ők az eszményi család a környék lakóinak szemében, a vasárnapi mise után megállnak a fagyizónál, egyre többen mosolyognak rájuk, egyre nő a baráti körük, Robi önkormányzati képviselő lesz a kerületben, de nem titkolja, hogy a parlament felé tekinget. Elnökökkel, vezérigazgatókkal, politikusokkal barátkozik, szépen nekiindul a pártkarrier számárlétráján is, beültetik egy felügyelő bizottságba, Volvóval jár, Franciskának vesz egy Volkswagent, hogy azzal hurcolja a csöppségeket. Akik szép lassan felcseperednek, már az Adriára, Szicíliába, Korfura utaznak velük.

Zsófi állapota egyre rosszabb, hiába nem kell már emelgetni a lányokat, a gerincservet nem lehet visszagyömöszölni. Ráadásul a harmadik szülés óta vizeletvisszatartási gondjai is vannak, ezt még Botondnak sem árulja el, elég egy tüszesztetés vagy egy rossz mozdulat, és máris átnedvesedik. A nyomorról nem is beszélve, ami úgy szakad rájuk, akár egy természeti csapás. Se pénz, se munka. Az az érzése, Dunát lehetne rekeszteni a színházi dramaturgokkal, annyi van belőlük. Mihez kezdjen? Miféle állás után ácsingózzon? Lábán nem képes megmaradni, a strapát végképp nem bírja. A fürdőszobai gázbojler szétég, kilyukad, nincs melegvíz, valamit tenni kell. Elmegy Robihoz, az unokatestvér a kerületi pártirodában fogadja, betűz a nap az ablakon. Mintha az lenne a munkahelye.

- Muszáj új bojler vennünk, Robikám. Csak kölcsönbe...
- Ne viccelj, Zsófi! Én adjak neked kölcsön? Hogy néz az ki?
- Miért? Nincs kitől kérjek...

A férfi feláll, Zsófi ülve marad. Széles mozdulatokkal gesztikulál, önérzetesen az asszony fölé magasodik:

- Nézd, mondj egy összeget.
- Összeget?
- Hogy mennyi kell. Nézd, én nyilvánvalóan más szinten élek, más összegekben gondolkodom. Nem tudhatom, hogy álltok.

Zsófi majd elsüllyed.

- Nem, ez képtelenség...
- Mondj egy összeget. És megkapod.
- A bojler... meg a szerelő...
- Na, na.

– De hisz te ezeket az árakat jobban ismered.

– Nem kell visszaadnod.

– Édes istenkém...

– Mennyi?

– Amennyit te gondolsz, Robi.

A férfi felnevet, harsog.

– Jaj, még mindig éltanuló vagy. Bombanó és éltanuló, igaz? Jó is az, nem mondom.

Zsófi feláll, nem bírja tovább, elkotródik a pártirodából.

Robi az ajtónál utoléri:

– Ne viccelj már, kistesó. – Előhúz egy vastag tárcát a zakója belső zsebéből, leszámolja a pénzt. – Tessék.

– Köszönöm.

– Ne hordd olyan magasan az orrod, kistesó. És én nem feledkezem meg rólatok, amíg a lányok tanulnak. Ne aggódj.

Így kezdődik. Robi elvet csinál abból, hogy rendszertelenül juttatja nekik, amit ad, ne szokjanak hozzá, de Botond egy idő után kiszámolja, hogy átlag minden hónapra jut olyan nyolcvan-százezer, úgyhogy abból fizetik a villanyt, gázt, telefont, internetet, közös költséget. Így evickélnek el évről évre. Zsu már megkeres annyit, hogy a könyveit, a maga piperéjét megveszi belőle. Esetleg egy-két nagyon megkívánt ruhadarabot is. De a másik kettő még édenkertnek hiszi az életet. Várják a sült galambot a szájukba. Csakhogy közben történik valami. Már hogy Robival. Jó két hónapja játssza az eszét, nem ad egy fillért sem, hiába lesik. A pünkösdi hosszú hétvégét megint Korfun töltik, megérkeznek, Franciska még oda is szól nekik telefonon, de mintha sosem lett volna köztük ilyesféle kapcsolat. A rendezetlen csekkek meg ott hevernek Botond asztalán. Mi lelte a jólelkű rokont? Miből fizetik be a sok elmaradt számlát? És ha kikapcsolják a villanyt? „Amíg a lányok tanulnak.” Most akkor tanulnak a lányok, vagy nem tanulnak? Honnan veszi, hogy nem! Honnan! Egyiknek sincs kenyér a kezében. Hát akkor? Talán Botond könyvének bolgár kiadásában reménykedjenek? De hisz még a szokásos 400 eurót se akarja megadni a kiadó! És az is mikor jön meg, legalább fél év!

Robi kereken ötvenéves, meg vannak híva, a lányok nem, csak ők ketten, Franciska jelzi a telefonban, ifjúság-búcsúztató nosztalgia-bulit tervez férjcskéjének az élet delelőjén. Szívfacsaróan szép, érzelmes pillanatokkal szeretné meglepni. Elképzeli például, hogy egyszer csak felcsendül az Omega együttes régi-régi slágere, a *Gyöngyhajú lány*, akkoriban volt az nagy szám, amikor a kis-kamasz Robi a Tisza-parton csókolózó Zsófi után koslatott.

– Hát te erről is tudsz? – kérdi Zsófi naivan a telefonban.

– Én már mindenről tudok – mondja illúziótlan, reszelős hangon a feleség.

Ettől Zsófi egy pillanatra elakad. Mi történt? Mi ez a sokat sejtető fásultság?

– Baj van?

– Á, dehogy, semmi, semmi – csicsereg újra Franciska.

Zsófi azt olvassa ki e kissé titokzatos női tereferéből, hogy most aztán muszáj főnixként feltámadnia, meg kell adnia a Robi-ünnep módját, ez az utolsó szalmaszál. Elképzeli, hogy az ünnepelet egy óvatlan pillanatban félrevonja őt, és oda-csúsztatja a borítékot, volt már példa ilyesmire. Egész nap a vendégségre készül, hosszan áztatja magát a kádban, jót tesz a bőrének, haját fest, körmöt lakkoz, kihúzza a szemét, jól betankol fájdalomcsillapítóból, izomlazítóból, antidepresszánsból, gondosan elhelyezi magának az intim betétet, nehogy tánc közben baj érje. Végül fél órát késnek. Tényleg igazi, régi hangulatú házibuli, amibe belecsöppennek, mint az átkosban, amikor mind csórók voltak, csak a dús svédasztal meg az exkluzív italkínálat utal rá, hogy megváltozott a világ. Hogy az egykori farmernadrágos srácokból azóta menedzser, üzletkötő, igazgatótanácsi tag, bróker, közgazdász, informatikus lett. És ők? Mit keresnek itt? Alighanem ők ruházzák fel a művészi elit diszkrét bájával az üres társasági csevelyt. Felköszöntik Robit a bolgár konyakkal meg egy díszes Erdély-albummal, amit az író az egyik szerkesztőségben nyúlt le. Ígért róla egy recenziót, amiről aztán szép csendben megfélekedezett. Csak a *Gyöngyhajú lány* nem akar felcsendülni, csak az intimitás és az érzelmesség sehol, amit Franciska előre beharangozott. Háziasszonyként inkább visszahúzódik, migrén gyötri, fájdalmas arccal mosolyog.

Zsófi nem is figyel rá, ő most hamisítatlan főnix, húsz évet fiatalodott, kigyúl, él, belefeledkezik a játszott szerepbe, ragyog, akár a nap, egész este ropja a rock and rollt. Robi csak vele akarja járni, Franciska teljesen használhatatlan, az ünnepelet meg egyszerre ráérez az élet zamatára, végre boldogan rázhat – igen, így mondták annak idején – a Tisza-parti lánnyal, aki rokonság ide, rokonság oda, serdülő korában oly veszettül tetszett neki, hogy még álmában is előjött a pofija, mégis úgy látszott, egy életre kicsúszott a kezéből. Hát tessék, most megvan, a karjában tartja, elereszti, visszahúzza, érzi a haja illatát, bódultan belezúg szikrázó, érzéki pillantásába.

– Csuda egy nő vagy – súgja oda neki. – Újjászületik tőled az ember.

– A te tiszteletedre csíptem ki magam.

– Nagyon helyes, meg is érdemlem.

– A jó szíved miatt.

– Az, a jó szívem, az víz mindig lépre.

Megpörgeti a kis szukát, végigméri, elmosolyodik:

– Jobb sorsra lennél te érdemes, Zsófi.

Csak néz rá, ez mit akar jelenteni? Most már muszáj kimennie a mellékhelyiségbe, kicserélni az intimbetétet. Sarkon fordul, otthagyja. Robi zavartan, árván mered utána.

Botond ámulva hajol a svédasztal fölé. Rántott szelet, gombás csirke, angol bélszín, ötféle saláta. Rég látott ilyen terülj, terülj asztalkámat, ennyi falnivalóval. Csak úgy tömi magába a húsokat, egyik szeletet a másik után. De nem bírja

sokáig, hamar tele lesz. Felhajt egy pohárka chiantit, elkezd társalogni az énektanárnővel, a gyerekekről kérdezzgeti, akik ma a nagymamánál alszanak.

Hangulatlámpák, lobbanó gyertyák, imbolygó párok. A sok nemes ital megteszi a hatását, sűrűsödik az atmoszféra.

– Az ember jó ideig azt hiszi, előtte az élet, aztán már vége is van – állapítja meg az író rezignáltan.

Franciska felháborodik:

– Ugyan már, miket beszél! Egy ilyen szép napon!

Megvolt a torta, a *Happy Birthday*, író és íróné éjfélkor úgy döntenek, nem várnak tovább az Omega-slágerre, hazaindulnak. Robi lekíséri őket a kapuig, mosolyog.

– Csoda elegánsak vagytok mindketten – mondja. – Látom, felvitte az isten a dolgokat.

Ez már sok, Zsófi rámered. Alighanem többet ivott a kelleténél.

– Miii? Az isten? A dolgunkat? Hát a béka segge alá, tudod, oda. Oda vitte.

Robi megpöccinti az asszony orrát.

– Imádom, amikor ilyen vagy. Csoda kis írófeleség.

Összeomlik, zokogva az unokatesó nyakába borul.

– Nem bírom a nyomort, Robikám, nem bírom tovább. Bizony isten öngyilkos leszek.

A férfi arcáról nem tűnik el a mosoly, a szájá mellé mégis kiül egy keserű vonás.

– Hja, értem.

Állnak, várnak.

Mintha nem tudná ez az állat, hogy miről van szó!

Még egyszer megszólal. Azt mondja, szárazon, sötét arccal:

– A pénz nem boldogít, Zsófi. Nekem aztán elhiheted, hogy nem boldogít.

Akár a hideg zuhany. És ez a búcsúszó.

Odahaza szóttanul ülnek a kanapén.

– Hát ennek meg mi baja?

– Franciska?

– Gondolod?

– Vagy neki magának van valakije?

– Egy fenét.

– Akkor mi?

– Szerintem rosszul áll a szénája a tőzsdén.

– Szerintem van pénze.

– És?

– Van pénze, és nem ad. Nem akar adni. Valamiért nem.

– Ennyi az egész?

– Ennyi.

Nincs más hátra, Botond végre rászánja magát, hogy megpakolja a nagytáskát könyvvel, elviszi az antikváriumba. Szedi le a polcról ifjúsága féltett kedvenceit. Hemingway, Joyce, Dosztojevszkij, Faulkner... Valamikor büszke birtokosként nézegette e köteteket, boldog volt, hogy itt sorakoznak az ágya fölött. Most megvonja a vállát, már semmi sem számít. A Központi Antikváriumba tart, ott kikapol a pultra, „soha ennyi jó könyvet nem kaptak”, gondolja. De az eladó csóválja a fejét:

– Szépirodalmat nem veszünk, uram. Nézze csak – és mutatja a nagytermet, a polcsorok zsúfolásig tele könyvvel –, nem kell, nem viszik.

Az író elsápad, fogja a fejét, „úristen, cipelhetem vissza ezt a sok kacatot”. Még jó, hogy nem a saját megmaradt tiszteletpéldányaival állított be ide!

Aznap nincs ebéd. A lányok korgó gyomorral reklamálnak. Bármilyen madár-adagot esznek is, az azért legyen ott délben az asztalon. Ennyit elvárnak.

BÁGER GUSZTÁV

Sorolások

Tandori Dezsőnek

1.

*Napfényt nem, árnyékot inkább.
Akár egy öreg kutya: esőben alszik és nagyokat horkol.
Homály, ami világít.
Aráfel, mondja a héber.
A glória matériája.
Az van Wimbledonban.
És irodalom – az Éden mint textus.
Határ Győző gyűrűje, az ékköves nihil.
Nincs nappal, csak évente kettő.
Határ ebbe a milióbe van beleírva.
Meg a foci, meg a lóverseny, a Derby.
A tőzsdéről nem beszélve.
A brókerek kávéháza a tenispálya mögött van.
Ott dől el: ami áll.
A Hyde park említve sem méltóbb semmi egyébnél.
Ma már a demokrácia káosza.
Semmi Egyéb: térden megpatkolt lónév.
Az Akármilyen Lehet pedig kutya-menhely.
Egy szójáték, ami minden nyelven másképp.
Akármelyik Bejöhét.
Mecsek tömkelege Londonban.
Fogadások listái, sárga újság, tribün, szivar.
Egy kicsit Pest ez a London, csak megalopoliszosabb.
Éttermek eleganciája és hibátlanak tűnő eszmék.
Főként az eszmékre allergiás ma a város.
Egyéb nem zavarja.
Egyéb Nem: ez az az étkezde, ami olyan, mint a Főzelék Faló.
Ott, a Deák Ferenc utcában, a lökdösődők pincéjében.
Lökött Pince: ez is lónév.
Itt is, ott is: lökdösődni kell.*

2.

*„Hogyan élj rámenősen?
Hogy rá ne menj!” – nevettem T. D.-n.
És: „...csak legközelebb van.
Nincs közelebb”. „Esetleg a végén.”
A pont is létrejöhethetlen.
Színhelye vagyok csupán egy változásnak.
Szomorú az Angol Királynőben kávékat kavargat.
körötte költők szonon hangzavar
ősz van dohányszag friss avar
a zongoránál Rimbaud ötven évesen
magyar mutáció akácok-negédesen
És valóban: néhány lónév és kész a pályáiv.
Eredendő Bűn, Nagy Irgalom, Korai Öröm,
Becsomagolt Szombat, Dermedt Dicsőség.
Persze ezek a győztesek, de vannak a szürkek,
Alvó Meteor, aki lekéste a nyergelést,
Boldog Vontató, aki tüske sörénnyel jött és napszúrást kapott.
Vagy Hideg Tihany, akit túvel szúrtak meg,
ugorjon magasabbra, erre az ledobta a zsokét.
És a hideg zuhany sorsszerűen ömlött rá
Hideg Tihanyra, mint egy kazal napfény.
A bemozdó paneljei emlékeztetnek.
Akkor az Angol Angyal, aki a legszebb, leggyorsabb ló volt,
pályán kívülre szorította a szélen futó Magyar Agyart.
Nem véletlen, a fair play díjat nem Ő kapta,
hanem a Tradoni Biazmagora, aki túll fátyollal futott be.*

3.

*„A Wilmingtoni hosszú ember.”
Sussex grófságban, Wilmington közelében
a South Downs dombvidékének keleti végén
a Windover domb nyugati lejtőjébe vésték
ezt a hét méter magas, mindkét kezében
hosszú botot tartó férfialakot.
Jelenlegi formáját az 1874-es restaurálás során nyerte el.
Tekintik helybéli óriásnak,
Szent Pálnak, római katonának,
angolszász szénagyűjtőnek,*

illetve prehistorikus földmérőnek,
 (a botok kezében: kitűző-karók,
 de lehet síelő bajnok, hintázó titán,
 vagy az építészet és a mértan tanítója,
 aki kétezer ötszáz éve szénakazlakból tákolt oltárt
 az ismeretlen Istennek,
 de lehet költő, aki hitt az egyedüli,
 élő, igaz Istenben,
 hogy van reménység ezen a földön, stb.
 A sok olvasat végül egyetlen citátumba torkoll:
 aki keres az talál, aki zörget az ajtón,
 annak megnyitják, aki kér, az kap.
 Evidencia-műhely, erre van kereslet.
 Megvenni a reneszánsz igazságokat.

4.

Egy fotón a pálya szélén állok és lehajtom a fejem,
 Akár Szép Ernő vagy Esti Kornél. Vagy Szív Ernő.
 De Szomoró is lehet. Mátyás pláne. Minden tenisz.
 És minden foci. Itt hiába beszélek másról. Azért is írhatom:
 írók emléke száll. Mert nem akarok kizárólagosan gólokról
 meg szettekről értekezni. Mégis beleszerettem mindenbe.
 Nem lehet kihagyni a MINDEN szót. Minden pusztán semmi.
 Itt akárki nem mondja azt, hogy minden! De ha valaki szól,
 akkor azt állítja: mindenki tudja, amit mond. Ez az egész
 sport arról szól, hogy nincs probléma, baj, csak olykor
 a terrorista metrók. (Így foglalom össze a múltat.)
 Nincs baj, nincs hiány, nincs félelem.
 Akkor sportoljunk, vegyük komolyan a labdát.
 Tradíció. De itt se az tartja össze az embereket.
 Hanem a jó szellem. Határ Győző is: élte ezt a játszmát.
 Mintha mi sem lenne komolyabb dolog, mint irodalom,
 sport, zene. Pedig betegeket is látni. Tolókocsis néniket.
 Koldust és királyfit. Mosolyognak, teniszeznek.
 Mintha televízió közvetítené a hétköznapi ügyeit.
 Időtöltési kényszer. Láttad Beckham amerikai gólját?
 Nem én. De holnap ismétlés van. A csillagok izzanak.
 Nagyon ritkán fordul elő, hogy verset írunk, válaszolta az orvos,
 akivel kávét ittam. Nőgyógyász volt. Nyugdíjas.

*Az ottani Szaknévsor szerelmeseként lapszéli jegyzeteket
készített a lóverseny izgalmairól. Fészek legyőzte Lakóparkot.
Nem is csodálom, a költészet végül
felülemelkedik a dolgokon. És győz valami más.*

5.

*A legeredetibb hely az, amelyik nem hasonlít, kezdtem el
a premisszát, de nincs ilyen, tehát, a legsajátosabb hasonlóság az,
ami ritka. Fejeztem be a mondatot. És kommentárt fűztem
hozzá: a hasonlóság csak annyi, hogy emlékezni valamire,
amit már („deja vu”) láttunk valahol, talán, valahányszor talán,
de nem elégszer. És van bennünk kurázszi megmondani annak,
aki elénk kerül, hogy igen, ez a dolog nem új, van eleje, vége,
eredete, épp ezért nem eredeti. De nem is hamisítvány.
Az eredetinek nem a hamis az ellentettje, hanem a sokszorosított.
A hamis más dimenzió. Tulajdonképpen a tulajdonnév
és a köznév (köznevek) viszonylata, magaslata. Elég sekély.
Mélyiségei áttetszők. London. Nem hasonlít egészében semmihez,
de ki látta távlatból. Minden fogalmazás (fogamzás) sántít.
Hát ki mondhatja meg, milyen egy város egészében? Az Atya.
Benne élünk, mozgunk és vagyunk. Egyébként igaz, hogy ránézésre,
megint egy új bevezetett fogalom (fogás), tehát rátekintve, úgy ablakból,
kocsiból, átrohanva az egész főúton, fő műsoridőben (nappal),
az utcák egyedinek tűntek, az összkép (tessék) egyénített érzet.
Nincs elrontva úgy semmi, mint Pesten.
Este megint szép, felejthetetlen (és sajátos) látképek.
Mennyire torz és tapír kliséken nyugszik a kifejezés,
mint befejezés. Állati nyelven szólva: képtelenség leírni egy nagy várost.
Egy színház, egy szimfonikus zenekar. Képtelenség érzékeltetni,
mennyire vidám zenészek voltak ott. Szóval, nem úgy, mint a kelet-
európai hegedűsök, brácsások. Az egész vármegye gondja a vállukon.
Komorak, mint régen a csendőrök által megbilincselte betyárok.
Na. Ez hasonlít az irodalomhoz. De tényleg, az angol zenészek
nem hidegvérrel játszanak, hanem meleggel. Persze ezt nem úgy értve.
Hanem valódi emberséggel, meleg-barátian. Ez a nyelv, tessék, kérem
levonni a konzekvenciát és kitalálni valami mást. Tehát London?
Mondhatnám, nem unalmas, hanem hatalmas. Egyébként néhol
pesti a hangulat. Csapszékek, részegek, kurvák elegánsan.
A hotel tüchtig. Már Frankfurt is eszébe jut az utazónak.
A Haydn koncert. Az nagyon emlékezetes. Folyt. köv.*

DARVASI LÁSZLÓ

Virágzabálók

(REGÉNYRÉSZLET)

Az 1853-as esztendő kora ősze Bécsben találja a kompániát. A rebelliót követő ostromállapotnak már vége, könnyebb a városba ki- és beutazni, szállást, vagy munkát szerezni. A birodalom szíve, ha el nem is feledte, de már túl van a Makk-féle szervezkedés és az erdélyi árulók okozta csalódásokon, a büntetések okozta izgalmakon, s a karintiai kapu tövében, hol a magyar szabóinas a császár nyakát sértette késével, február óta hálaadó csokrok pompáznak. A bécsi tetők fölött galambok rajai köröznek, és az ég, beszélük, kékebb, mint valaha. Még a nyárelőn híre támad, hogy a császár a forradalmak leverése és a birodalmi hatalom megszilárdítása után újabb izgalmas próbatétel előtt áll. Beszélük a bécsiek, hogy az augusztusi utazáson, melyen az anyakirályné a festői Ischlbe vitte a fiát, csak-hogy a bajor Wittelsbachi Ilonával megismertesse, hogy így rendezze el a mind aktuálisabbá váló dinasztikus kérdéseket, Zsófiának csalódnia kellett. Az anya szempontjából hiábavaló volt az út, mert az ifjú császár érdeklődését Ilona tizenhat éves, égő szemű, és éppen borús hangulatú húga keltette fel.

Szerilem első látásra, amikor a dinasztia sorsa a tét?!

Az anyakirályné tombol, ám az ifjú császár hajthatatlan, álla előreugrik, ajka lebiggyed, hallani sem akar Ilonáról. Beszélük a bécsiek, hogy e férfias makacsnak bizonyosan házasság lesz a vége, és nem tévednek, a következő év áprilisában a császár és Wittelsbachi Erzsébet házasságot köt. Híre jár a Neumarkton, és persze úgy is lesz, hogy a nászt a következő év áprilisában tartják. Az ablakokra, melyekből a császári menyasszony vonulását meg lehet tekinteni, máris alkudoznak, s olykor annyi summát kér, és kap is, a tulajdonos, hogy abból az összegből az egész évi lakbér kitelik. Beszélnek a bécsiek Omér pasáról, ki keresztényként született, de már a török császár szolgálatában áll, és tehetséges, mint a Nap. Beszélük a bécsiek, hogy a krími háborúban nincs esélye a portának. A porta beteg. A porta meg fog halni, hiába a francia és az angol segítség. Beszélük a bécsiek, hogy az oroszok, ezek a keleti vadak már a rebellióban is a magyarokhoz húztak, s ha csak kicsit is enged a diplomáciai gyeplő, most az orosz birodalomhoz tartozik Pest és Buda, a Duna vidéke, illetve a komor, pártütő Erdély. Azt kérdezzetük a bécsiek, vajon miért jó a magyaroknak az örökös lázadás?!

A vérükben lenne a rebellió, az anyatejjel szívják magukba a családságra való hajlamot?! Az a szörnyeteg Kossuth is, kit eléggé el nem ítélték módon ezrek ünnepeltek Bécsben a forradalmi tavaszon, hogy fiákerek hosszú sora tömte el a Jagerzeilét, és a legszebb bécsi nők dobálták a magyar kígyónak a kendők selymét, aki még a cár orra alá is odadugta volna a magyar koronát, hogy a császárságot megalázza! A bécsiek annyi mindent beszélnek a török holdat idéző görbe kiflik, a sör habja, s a marcipán huszárok fölött! A bécsieknek igazuk van! Ám a költői túlzások okozta mámor hamar fárad, a tányérokon feledett mazsolákon darazsak marakodnak. Az ősz gyönyörű és fáradt, mint egy nő, ki erősebb fényt és barátságosabb meleget von magával, mintsem várni lehetett volna. Az idei esztendőben nagyobbak az elhullt levelek is, az avar mélyebb, ropogósabb. A város, minden gyászos vagy aggódó szóbeszéd ellenére nyugodt, telt és lágy formák töltik ki az életet, s már annak is híre jár, hogy hamarosan soha nem tapasztalt átalakulásokra lehet számítani. A tervek készülöben, általuk egy pompás metropolisz körvonalazódik, körgyűrű épül a város testébe, márványból, kőből és vasból, pontos és művészi mozdulatokból, s a birodalmi pompa ihlettségéből, s az ósdi városfalakat, melyek már nem óvják, csak abroncsként fojtogatják a várost, le fogják bontani.

S hogy nekik alig lesz mit enniük lassan, most valahogy nem érdekes. Töltsék el az időt lófrálással a Kartnerstrassén, forduljanak el a Weihburggasse felé, ahol egy borkimérésben olyan rizlinggel csorgatják tele a kupát, hogy az embernek le kell hunynia a szemét a gyönyörtől, majd menjenek a Rauhensteingasseba, ahol azt a bizonyos Sacher tortát ehetik, ha úgy akarják, a pántlikától megszabadított fadobozból, melyet aztán hasonlítsanak össze a Demel cukrászda édességeivel a Michaeler Platzon, amit egyébként meg is tesznek, és soha nem tudnak döntésre jutni, mert hol a Sacher torta a finomabb, hol pedig a Demel sütemény, és általában akkor jobb az illető édesség, amikor éppen eszik, tehát Sacheréknél mindig Sacher győz, és Demeléknél a Demel, mire Salamon egyszer azt tanácsolja, vigyenek Sacherhez Demel süteményt, és Demelhez Sachert, és meg is teszik, és így rájöhetnek, teljesen mindegy, hogy Sacher vagy Demel, ha egyszer finom valami, mindenütt finom, a pokol süteménye a mennyországban is ízletes, ha jól készítik, a mennyei lekváros kifliről a pokolban is kiderül, hogy maga miatt csapnivaló, ha vétik az arányokat. Salamon megjegyzi, nem úgy van-e, hogy jó és rossz között olykor hajszálnyi a különbség, Isten és Ördög között gyakorta annyi eltérés van, hogy emberi szemmel nem is látható, s csak a vakszerencse dönt a helyes választásról? Demel vagy Sacher, hiszen mindegy!, nevet Kigl, sápadt ínye is látszik. Péter elégedetten dűnnyög, jól esik neki a tékozlás. Azért valami nyugtalanítja. Egy délután Piétró öt feketekávét dönt magába, majd lefordul a székről, a szeme fennakad, úgy rángatózik, mint a szélütöttek. Kigl ferdén tartja a nyakát, muzsikaszót hallgat, hegedű cincogását, kornyikálást. Ez Schubert, ez Mozart, ez Beethoven, ez Bach, ez pedig Salieri-ária! Mert az ablakokból muzsika száll! Mert

mindenfelé kínoznak egy szerencsétlen kishövedéket, itt zongoráznak, amott hegedülnek, abból az aranykilincses ablakból skálázik valaki, pattog a pálca a kottalapon, hallani a tanár dühös magyarázatát. Érdekes módon Somnakajt zavarja inkább a férfiak önfeledtsége, s ha módja lenne rá, visszafogná a költekezést, de a kicsi keze erőtlenné a négy férfihoz, a hangját is elnyomja a gúnyos dörmögés.

Salamon odahajol hozzá, a kabátjából fahéj illata árad.

A bécsiek azon vitatkoznak, tudod-e, Somnakaj, hogy romlik-e a világ, mondja.

Na és romlik?, szegi föl az állát a lány.

Ó dehogy, ez csak egy régi, vissza-visszasettenkedő vád. Hogy ami új, kisebb, satnyább és értéktelenebb. A régi értékes, mondja Salamon, s ezen aztán ószintén nevet.

Somnakaj megvonja a vállát, sok neki ez a bölcsesség.

Az utcákon még csokoládéillatban keringenek az őszi levelek, a kerthelységek szőlői között darazsak dongnak, a tereken kislányok futkároznak fodros szoknyákban. Egy mellékutcában, nem messze Kartnerstrasse színpompás poklától, a sarki hentes udvarából belsőségeket szállító kordé gördül elő. Az alkotmány meg-rázkódik, piros labda csúszik ki a hatalmas bőrkötény alól, aláhull, s már látható is, mi lenne az, egy bárányparka szinte még meleg szíve dobálja magát a kövezeten. Fölötte már visítanak a verebek, tépnék a hús. Péter nevet rajtuk, boldog, boldog verebecskék! Somnakaj azonban ugrik, kiáltozva űzi a madarakat, magához szorítja a bárányszívét. Salamon szórakozottan nyugtatja, nem kell úgy oda lenni, Párizs még szebb, mint Bécs, de a legsodásabb a mennyei Jeruzsálem! Péter arról hümmög, úgy érzi, mégsem a régi Bécsbe érkezett vissza, ez egy másik város, jóllehet minden ismerős, de a részletek már nem az ismert egészhez vezetnek, mert bár rálelnek az ismerős fogadóokra a Práterben és a belvárosban, vagy a Wipplingerstrasse és a Wallnerstrasse kávéházaira és kiméréseire, lacikonyhásaira és rőföseire, de az íz, a szín, és az illat már nem ugyanaz. Péter szorongani kezd, aggodalom tölti el, gyakran megáll egy kirakatüveg előtt, és fürkészi magát. Salamon a vállát vonogatja, az ő rokonsága Herenden sokkal szebb porcelán virágokat és táncfigurákat készít, mint a bécsiek, s ahogy ezt mondja, megfújja az ujjja hegyét. Pietro meg Rómáról karattyol valamit, Róma, Róma, suttogja végül, és már könnybe is lábadt a szeme. Úgy látszik, mindenki hazafelé sír, bár abban azért később megegyeznek, hogy Somnakaj arcának jól egészen áll a pirosság, ugyanis a bárányszívtől véres lett a pofikája és az orra hegye, a lány dühösen top-pant, hülyék, barmok, marhaságok!, vállait rángatva duzzog, s lemaradva követi őket.

Volt még valamennyi pénzük, bár a bujkálás, és az otthoni terror nem kedvezett az üzleteknek. A magyar pénzforrások lassan elapadtak, és ők lassacskán csaknem minden tartalékukat fölélték, és ahhoz a pénzmaghoz, amely még a tiszai építkezésekből maradt, és amelynek nagy része a Berger ajánlotta kereskedőnél, egy zsidó gombkereskedőnél, Derera Ignácnál volt zár alá téve, Péter nem

engedett nyúlni. Ott hagyták hát a drága fogadót a Máriahilfer utcán, s hurcolkodtak. Hová is mehettek volna máshová, mint Péter egykori ismerőséhez, Sperlnéhez, aki még mindig a Práter mellett lakott a Virág utcában, ugyanannak a bérháznak ugyanannak a lakásában?! Péter vakon játszott, de az érzései láttak, Sperlné várni fogja őt, örülni fog neki! S ha nem is egyedül érzézik, elnézi neki.

Ám e néhány év alatt zavarba ejtő változásokon ment át a ház környéke, az épület, s maga az asszony is. Az idő tett visszafelé néhány lépést, majd úgy rohant előre, hogy minden kezébe eső értéket magával cipelt, megszépültek a szomszédos utcák, a házakat átfestették, a fák megnőttek.

Amikor ajtót tár, Sperlné nem ismeri fel Pétert. Döbbenet bámul az ajtaja előtti csoportosulásra, beharapja a szája szélét. Valójában Péter sem ismeri fel a szomorú ház mesternét, aki bakfisként is idős asszony lehetett. Legalábbis ő így emlékszik. De most egy szép nő tárt ajtót, aki egyre bátrabban fürkészi az elbizonytalanodó férfit, végül a nyakába borul, és összenyálazza. Hogyhogy, Sperlnének lánya lenne? Ilyen forró szájú, gyönyörű lánya?! Péter erről nem tud. Az asszonynak vanília illata van, a nyakán ott piroslik az ismerős anyajegy, Péter lefelé bandzsít, jól emlékszik rá. A nő nem más, mint Sperlné, az iszákos Sperl elhanyagolt felesége! Tíz év telt el, és Sperlné már nem Sperlné és Pétert, s a mögötte tolaikodó társaságot már beljebb is invitálják. Meglepően csinos a lakás, finom bútorok költöztek a régiek helyére, hullámanak a függönyök, és ők megilletődnek a puha szőnyegek láttán. Szabad-e lábbelivel illetni őket?! S ahogy előrelép, Péter a háta mögött lengeti hatalmas öklét. Az ököl arra figyelmezteti a többieket, legyen illedelmesek, tolvajkodni ne merészeljenek, kárt ne okozzanak, különben a belüket tépi ki! Pietro tüsszent, Salamon köhécsel, Péter újra felemeli az öklét, nem tűr vitát.

A társalkodó nem nagy, de a közeledő délidő miatt fényben úszik, s Péter komódot és zongorát is lát, illetve egy virágos kanapé áll a sarokban. Péter a kanapéra mutat, a többiek gyorsan leülnek, s bár szorosan vannak, még éppen elférnek. Akár kisdiákok az iskolapadban, kezük a térdükön, ábrázatuk illedelmes. A spanyolfal mellett kerámia kályha áll, ajtaja fölött kék csempeszarvas repül, mintha a kályhatorokba akarna ugrani a nyomában loholó vadászkutyák elől. Péter egy karosszékben helyezkedik el, arra gondol, hogy lehetett akkor, jó tíz éve, ennyire vak, miért is nem vette észre, hogy a nő, ez a Sperlné egy csoda?! Ez egy szépséges nő! Például nem vette észre a melleit. Erős és büszke mellekre hunyorog, melyek túlnyomó részét látni engedi a mélyre kanyarított dekoltázs, tartásuk kifogástalan, büszkeségük határozott, nem túlzó. Az asszony bőre márványos, a karján pihék göndörödnek, máris olyan kávé szolgál fel, hogy a dóm kávézóiban se mérnek kiválóbbat. Somnakaj életében először szürcsöl feketét, még Imre tiltotta tőle, most az első korty után kikerekedik a szeme, döbbenet bámul, majd ő is cukrot dobál a csészéjébe, vagy tíz kanállal. Pietro a fejét ingatja, ő most nem kér feketét. Sperlné a virágmintás spanyolfal felé pillant, Péter konstatálja,

hogy a testének formája is elsőrangú, a derék lágyan ringó, s nőiesen szélesedő csípők tartják a formás tomport. Micsoda pazar alkotmány!, gondolja, fészkelődni kezd, már beszélgetnek. A többiek kapkodják a fejüket, mintha gyerekek dobálózását figyelnék, és a labda útját követnék, hol Péterre, hol pedig Sperlnére fordítják a tekintetüket. A cserépkályha mellett pamlag nyújtózik, Sperlné azon ül, kezeit ölében kulcsolja össze. A hangja szelíd, szomorú.

A férje már nem él, szegény Sperl a föld alá költözött, nem sokkal azután, hogy Péter először időzött a házukban.

Péter részvétét fejezi ki, mire a többiek is morognak valamit.

Sperlné szeme pajkosan csillan.

Sperl egy boros éjszakán átbuckázott a vaskorláton, ki tudja, mit keresett odafent, mindenesetre több emeletet zuhant, mindenki azt hitte, kitorpte a nyakát, ám nem így történt. Sperlnek egyetlen csontja se tört. A balszerencsés eset decemberben történt, a férfi kihűlt a kövezeten. Lesett a részeges Sperl, és örökre elaludt, s ahogy kihűlt, állára fagyott a nyála. Sperlné újabb szomorú mosollyal jegyezte meg, úgy látszik, a csodáknak is van ellenszere. Az Isten nyugosztalja Sperl-t, a halála kegyes volt, megkímélte a szenvedéstől. Így aztán Sperlné a fiatal könyvkötővel kötötte össze az élete fonálát, aki, biztosan emlékszik Péter, az első emeleten lakott, húzta a lábát, és sokat dúdolt, jámbor és halk férfi, igazán jó ember volt. Igen, ő is csak volt. A könyvkötő is hamar elhalálozott, a forradalmi napok örületében, azokban a véres napokban carbonari kalapra cserélte a cilinderét, no és pepita nadrágot öltött.

Pepitát?!

Ó igen, elfelejtette volna Péter, hogy a bécsi forradalmárok, Sperlné hal-kabra fogja, mennyire kedvelték a pepita nadrágot! A könyvkötő, akinek Johan volt a neve forradalmár lett, és a dóm mellett végezte az összetűzések első napjaiban, kilőtték szegények a szemét. Egy hétig szenvedett, jaj, mennyi vér fojt ki a füléből!

Péter kavargatta a kávéját, és arra gondolt, megint mennyi szomorúságot hall, de Sperlné váratlanul nevetni kezdett, nem, dehogyis párolgott el az ő életkedve, láthatja Péter, miféle változásokon ment át, s mert a férfi hevesen bólogatni kezdett, az asszonynak villant a szeme, és nem lehetett kétséges, mire utal a barna írisz zöldbe fordulása, majd a tenyerek lassú ereszkedése, ahogy a combokra fe-küdtek.

A neve egyébként Kornélia!

Szólítsa most már Péter is Kornéliának!

Eleinte razziák, igazoltatások, zaklatások keserítették a mindennapjait, idővel szelídült lett az élet, az ő élete is jobb lett, a szerencsecsillaga felívelt, nem panaszkodhat, a házban csupa rendes ember lakik!

Sperlné felállt, jelezve, hogy véget ért a társalgás, de még megmutatja a folyo-sói kisszobákat, melyeket igénybe vehetnek, mert nyilván nem csak az ő sorsa

felől kívántak tudakozódni, de talán szállás is elkél nekik. Péter bólintott, a pam-lag párnáját bámulta. Árnyalatnyi bemélyedés, egyetlen völgyecske nem őrizte Sperlné alakját. Mintha súlytalan lény ült volna ott előbb! Péternek rossz kedve lett, eszébe jutott Schütz bácsi. S a következő pillanatban a bárányszív, melyet Somnakaj olyan szenvedéllyel ölelt magához. Azzal vajon mi lett?! Meg nem tudta mondani, halvány emléke sem volt. A folyosón rásuttogott Sperlné nyakára.

Kornélia, Kornélia, mi lesz Bécsben a bárányok szívével?

Az asszony lassan fordult, öregnek tűnt, mint aki az álarcát vesztette, a hangja is fakó volt, hát mi lenne, Herr Schön, megeszik őket!

Bécsben is megeszik a bárányok szívét!

+

Még éjszaka átlopózkodt hozzá. Három üveget hozott, édes magyar borokat, az éjjeli szekrényre állította őket. Az ablak előtt el volt húzva a függöny, becsorgott hozzájuk az éji utca lámpafénye, és elveszett körülöttük. Sperlné, vagyis Kornélia ült az ágy szélén, és rá várt, semmi kétség. Recsegett a csizmája alatt a padló. A nő bámult az arcába, a félelem elvette az eszét. Jaj, drága Sperlné, ne remegjen! De a nő csak vacogott, s Péter vetkőztetni kezdte. De ahogy a bőréhez ért, mely hideg volt, kellemetlen érzés szorított a szívéen. Mintha pincéből zihált volna a nő. Ő gyorsan ránehézkedett, és a semmire nehézkedett. Nincs teste az asszonynak, nincs! Péter felnyögött, a selyemköpeny vézna vázat takart, Sperlné büszke mellei csalások voltak, a zörgő bordákra puha húsgombócokat ragasztottak! Jaj, mi történt Sperlnével?! Döbbenet vette észre, hogy a nő egyik karja kemény, mert fából van. Sperlné váratlanul meg akarta a csókolni, ő borzadt, elhúzta magát. Felült, nem tudta, mi tévő legyen, a másiknak kocogtak a fogai, nyüszített. Eszébe jutott, mit mondott Zsófia, amikor azt játszotta, hogy ő Lemm, vagy Klemmné. Azt mondta, hogy hinni kell a színjátékban.

Behunyta a szemét, s arra gondolt, a szép Sperlnét látja maga előtt, és úgy kívánja, mint senki mást még. Újra az asszony fölé ereszkedett. Ne sírj, kicsi Kornélia, hagyd a könnyeket! Ne sírj, Kornélia, tiéd a világ! Tiéd Sperl, Johan, tiéd Mozart és a tiéd Kempen báró, és tiéd vagyok én is, a bukott ember. A szájára nyalt, gyengéden falta a vacogó ajkakát. Kitapogatta az ölet, és simogatni kezdte, a hasán varrásokot talált, mintha homokban turkált volna, végre nedveset érzett az ujjhegye. Ne sírj, kicsi Kornélia, ne sírj! A derekánál emelt a testen, alá hengeredett, s hatalmas erejével megpróbálta magába húzni. Nem sikerült. Ilyen még nem esett vele, kiesett a szerepéből, düh fogta el. Lefelé tolt az asszony fejét, addig ügyeskedett, míg Sperlné a szájába nem vette. Szopjál, kicsi múmia, szopjál! A nő szája is hideg volt, nyöszörgött, hüppögött, Sperlné sírt, mint egy madár. Neki viszont visszatért az ereje, emelte az asszonyt, végre sikerült magába húznia. Sperlné felcsuklott, hah, hogy vinnyog, boldogan vinnyog, nagyon fájhat és

nagyon jó neki. Péter az éjjeli szekrényen tapogatott, foggal rántotta ki a dugót, az üvegből itatta az asszonyt, aztán maga is ivott.

Mondja hát, szólt halkán, megnyugodva.

Sperlné kicsiket mozdult, hiszen élvezett.

Annyit elárul, hogy titkos jótevője van, suttogta.

Csakugyan?, ő újra az asszony szájába dugta az üveg nyakát.

Ő ezt a jótevőt egyszer, régen, borzasztóan megbántotta, vétett ellene, s ahogy beszél Sperlné, bugyognak a szavak, visszafolyik torkából a bor. Sokáig nem látta, mígnem a jótevője megkereste, és kezelésbe vette.

Kezelésbe?!

Abba hát, természetesen, hiszen hát orvosdoktor! Mert aligha a lágyító krémek, a fürdők, a testi torna változtatta volna őt így meg! Két hónap alatt kicsérelték a testét! És neki, Sperlnének, úgy kell viselkednie, mintha nem Sperlné lenne, hanem Kornélia. És hogy érti-e ezt Péter?

Kicsoda ez a titokzatos ember, kicsoda Sperlné jótevője?!

Az ő jótevőjét egyszer megmentették. Meg akarta ölni magát fel akarta kötni magát!

Péter köhécselt, igen, ez gyakori módja saját életünk elveszejtésének, kiürült az üveg, a másik után tapogatott.

Csakhogymegmentették az ő jótevőjét, suttogta Sperlné, és a légzése felgyorsult.

Hála istennek, morogta Péter, kitartóan vert fölötte egy láncos óra, jó lett volna leszaggatni, a Práterig dobni. Nem múlik elég gyorsan az a fránya idő! És a legszívesebben megverné ezt a Sperlnét, vagy Kornéliát!

Különben pedig, hol van Zsófia?!

Neki Zsófia kell, Zsófia, Zsófia!

Igyunk, Sperlné!, dörmögte.

Kornélia, sikkant az asszony.

Jól van, igyon, Kornélia!, az asszony szájához tartotta az üveget. Húzza meg újra!, s az asszony engedelmesen ivott.

Ki adta meg magának, évekkkel ezelőtt az ő címét, Herr Schön?! Ki rendezte úgy a dolgokat, hogy ő, és ekkor akkorát csuklott Sperlné, hogy egy részeg fiákeresnek is a becsületére szolgált volna, meg Péter egymásra találjanak?!

Hogyhogymeg egymásra találjanak?!

Neki ilyen jó még soha nem volt, lihegte Sperlné.

Ez is a jótevője műve?!

Az, hát persze, az apja műve!

Sperlné Schütz bácsi tékozló lánya! Csend lett, szomorú, penészes csend fojtogatta, és Pétert elkedvtelenítette, hogy a váratlan felismerések is mennyire közhelyesek tudnak lenni, illetve ott, ahol rejtélyt gyanítanak a szívünk szerint, csak a valóság közhelyessége tologatja az aktákat, mint egy száználmas kishivatal-

nok! Nem, nem, a titkok is csak azért vannak, mert bizonyos dolgokról nem akarunk tudni, ezeket elnevezzük rejtélyeknek!

Sperlné erősen lihegett, még mindig mozgatta a csípőjét, míg Péter igyekezett megbarátkozni a gondolattal, hogy talán nem is ide kellett volna jönnie, Bécs csupán csapda, és ő eltévedt, rossz utat választott, dróton rángatták, mint egy vásári babát, hiszen semmit nem tett Schütz bácsi jóváhagyása, praktikája, ravaszkodó machinációja nélkül. Az életét rendelte alá az öregember kisméretetlen akaratának. Egy öreg, gonosz pók! Lehangelő a felismerés! Sperlné közben folyamatosan mozgott, ez is Schütz bácsi műve, a fene enne meg! Sajsze! Sajsze! Hirtelen mozdulattal maga alá gyűrte az asszonyt, és addig döfködté, míg az, némi boldog gurgulázás után, el nem ájult. Gyertyát gyújtott, látta, hogy vérezett az asszony orra, ő is maszatos lett. Megitta a maradék bort, mindkettőjük arcát megtisztogatta, s lábujjhegyen lopakodott ki a szobából. Éppen csak nyikordult az ajtó, de mégis felriadt az asszony. Hallotta, mit suttog Sperlné, aki Kornélia volt.

Köszönöm, Herr Schön, köszönöm!

S mintha egy kútból mondta volna.

Másnap hideg szelek jöttek, tépték a leveleket, ferdére fújták a kémények füstjeit, apró szemű hó esett, és a Kahlenberg csúcsáról, hová Péter délelőtt kikocsizott, hogy lenyugodjon, és átgondolja az életét, sokáig nézte a várost. A Duna szürke csík volt, ő sokáig didergett, aztán forralt bort ivott a kápolna melletti fogadóban. Hiába próbálta elterelnie a gondolatait, azok folyvást az öreg bajkeverőhöz kanyarodtak vissza. Igaza volt, pontosabban igaza lett.

Mert az öreg, néhány nap múlva, december elején, Miklós nap tájékán, váratlanul feltűnik Bécsben, természetesen viselkedik, harsány és jókedvű, nyoma sincsen annak, hogy gyűlölné a várost, ahogy pedig korábban hangoztatta, kedves ismerősként, jó barátként viselkedik. Három napig fecseg, mint a vízfolyás, a lefogott Szép Imréről beszél, a szegény rabról, a cigányokról, Gilagógról, aki a lánya után sóhajtozik, és öregségére ikreket nevel. Klára is egyre szegényebb, egyikét dolgot el kellett adnia.

Péter úgy érzi, az öreg csak bosszantani akarja. Meghallgat mindent, de nem kérdez, és nem érdeklődik. Sperlné boldog, a kezét tördeli, szálldos, mint egy pillangó, dadog a meghatottságtól, a zsebkendőjét gyűrögeti, bámul az apjára, mint Jézusra, süteményeket, likórt, kakaót hord elé. A lakása ajtaja tárva, önfeledt sírását hallja az egész ház, aztán néhány pillanat múlva üdén és karcsún jelenik meg, mint aki csak színházat játszott. Schütz bácsi mögötte köhéccsel, kéménykalapjával a nadrágját ütögeti. A doktor az egyik este megvizsgálja Somnakajt, elégedetten bólogat, jól van, úgy látszik nem lelt bajra. A férfiakkal azonban nem törődik, azok mind marhák, idióták, és csak nagyot ránt a vállán, hogy Salammon gúnyosan mosolyog rá. A doktor a negyedik reggelen kávéházba rángatja Pétert, nem köntörfalaz, fontos mondanivalója lenne. Péter komoran figyel az

öreget a süteményes tányér fölött, Schütz bácsi jóízűen csámcsog, fehér szakállát csokoládé díszíti.

Nos, Péternek el kell hoznia valamit a Stephansendómból. Hogy miért éppen onnan?! Hát, mert az a bizonyos dolog ott van. Ha máshol lenne, úgy más-honnan kellene elhoznia!

Rablásra akarja őt rávenni Schütz bácsi?!

Hogyan gondolhat Péter ilyen elvetemültségre, meg is bántódna, ha lenne rá ideje, morogja csillogó szemekkel az öreg, ám neki oly kevés van hátra az életből, hogy már csak a fontos dolgokkal foglalkozhat. Ez egy nagyszerű kaland lesz, s ha sikerrel jár, olyan hírnevet biztosít, amelyért más az életét is adná.

De mit ér a nyilvánosság, ha belehalhat?!

Más is meghal, de más észrevétlenül múlik bele a föld sarába, ám neki, Péternek, az lehet az osztályrésze, hogy felemelkedik. Nem ezt akarta gyerekkorától fogva?! Nem arról panaszkodott már sihederként, hogy bukott ember, s a balsorsa megfojtja?!

Őt ez már nem érdekli, így Péter, közben remegni kezdenek az asztalon felejtett öklei. Nem tudott hazudni, nem volt rá szüksége. Illetve néha gyónás közben elhallgatott ezt-azt.

S mit kell elhoznia onnan?

Azt nem mondhatja meg, Schütz bácsi köhécselt.

Mire fel titokzatoskodik a doktor?!

Ha tudná, mivel bízzák meg, Péter nyomban nemet mondana!

Péter erőltetetten nevetett.

Jobb, ha nem tudja, mi az, amit meg kell tennie, és meg fog tenni?!

Na és mondana még valamit Schütz bácsi, mert nem csak erről a megbízatásról van szó. Nem érdekli őt, hogy Imre testvérét miért verték vasra, ítélték sokévi börtönre?! Péter nem tudja, mert nem volt ott, de 1851 februárjában Imre tartott egy botrányos előadást a városban. Tudja-e Péter, miről beszélt Imre?

Az öreg eljátszotta, hogy életfontosságú bejelentésre készül.

Biztosan csapda, gondolta Péter, ez is csak valami csapda! De kíváncsi lett mégis. Az előadásról már ő is kérdezősködött.

Nos, szólt a doktor, Imre testvére egyetlen fűszálról beszélt!

Bizonytalanul morgott, ő nem így hallotta, és az eszébe jutott, mit mondott a kis Kigl, aki az apja révén tudta, amit tudott, egyszer jól kifaggatta, Kigl azt mondta, hogy a győztes magyar csatahelyek növényeiről beszélt Imre, s ő, bár akkor ordított a marhaság hallatán, mégis azt gondolta később, már higgadva, mennyire jellemző Imrére a képletes beszédnek ez gyerekes titokzatossága.

Jaj, Péter kibén bízna, ha nem benne, Schütz Gusztávban?! Hiszen ő a saját fülével hallotta az előadást! Ott volt az eseményen, makacszkodott a doktor, s a váladékozó szemét törölgette.

Péter oldalra billentette a fejét, a bajusza alól mormogott, Schütz bácsi folytatta.

Ne féljen Péter! Ne gondolja azt, hogy az örület kerítette volna hatalmába. Ne gondolja, hogy tehetne másként! Péter elmegy a Stephansendómba, és szépen elhoz onnan egy fűszálat. Semmi komplikáció! Nincs bonyodalom! Egyetlen fűszálról van szó, nem többről.

Péter hallgatott, a doktor eszét elvette az öregség.

Hozzon el egy fűszálat Péter!

Ez biztosan azt jelenti, hogy öljön, gyilkolásra biztatja!

Az öreg mosolygott, mintha két kés lett volna a szája.

És ha ölt már?! Ha sötétlik embervér az ujjain, Péter az öreg arca elé tartotta a kezét. Schütz bácsi még mindig mosolygott.

Micsoda, kicsoda az a fűszál?!, hörögte Péter.

A fűszál, csak egy fűszál!

Az bizonyára egy élet!

Az pontosan, csak egy élet.

Mit tegyen vele?!

Mentse meg!

Az öreg elfáradt, megunt a vitát, az asztalba kapaszkodva emelkedett, s kibotorkált a kávéházból, de aztán bevárta Pétert. Sípólva lélegzett. Együtt baktattak vissza a hóval fedett Virág utcába, Schütz bácsi belékarolt, Péter többször megállt, s arra pislogott, arra nyújtogatta a nyakát, amerre a dóm tornyát sejtette. Olykor sikerül meglátnia, olykor rideg házfalak és kopár fák takarták. És másnap Sperlné kétségbeesetten törte rá az ajtót, tragédia történt, szerencsétlenség történt, hosszan jajveszékelt, és Péter csak nagy sokára tudta kihúzni belőle, mi a baj. Az apja hajnalban elutazott, és még csak el sem köszönt tőle.

Tanulmány

GAJDÓ ÁGNES

„...nem nyafognék, de most már késő”

A BÜNTUDAT EGYIK FORRÁSA JÓZSEF ATTILA KÉSEI VERSEIBEN

A bűn és büntudat mint téma meghatározó jelentőségű József Attila életművében, különösen az 1934–1937 között keletkezett versekben bukkan föl erőteljesen, szinte ritmikusan vissza-visszatérve. A két fogalom definícióját ismerve többféle irányból közelíthetünk, hiszen a bűnnek és büntudatnak létezik teológiai, pszichológiai (pszichoanalitikai), filozófiai és jogi értelmezése is, a világirodalmi előzményekről és párhuzamokról nem is beszélve, elsősorban Dosztojevszkij, Kafka, Camus juthat eszünkbe. Talán éppen ezért foglalkozott csak néhány kutató e kérdéskörrel korábban. Mindegyikük más-más szempontot helyezett vizsgálódásainak középpontjába, és más-más következtetést vont le.

Bori Imre úgy látta, „maga az élet, a születés ténye, a létezés a bűn”;¹ Rába György Franz Kafka bűnszemléletével állította párhuzamba, és egy helyütt az életet nevezi József Attila bűnének.² A Bókay–Jádi–Stark szerzőtriász megoldási javaslata a stigmatizációra épül, ők a betegséggel azonosították a bűnt.³ Éva Brabant a pszichoanalízis felől közelít;⁴ pszichológiai szempontokat érvényesít elemzésében Szőke György is.⁵ Németh G. Béla a semmi motívummal párhuzamosan elemzi a bűn motívumát,⁶ Beney Zsuzsa az istenkéréshez köti.⁷

A téma valóban alapos és körültekintő elemzést érdemel, általa közelebb juthatunk az úgynevezett kései versek értelmezéséhez, és képet alkothatunk a bűn–büntudat–ártatlanság, illetve a bűn–büntudat–magány hármasságának kínzó voltáról, versbéli megjelenéséről. Úgy vélem, az Isten- és az anyamotívum mellett a büntudat motívuma a legerőteljesebb, s e három szervesen összekapcsolódik, rendszert alkot, egyik sem értelmezhető a másik kettő nélkül. Szét kell választanunk azonban az anyaverseket és a bűnverseket abban az értelemben, hogy a mama emléke, alakja folyamatosan jelen van a költeményekben, akár csak jelzésszerűen vagy metaforikusan („a köd szoptató melle buggyan”, „az őszi eső szürke kontya”), a büntudat viszont később társul hozzá, mintegy a múltidézés és az analízisben feltoluló emlékek következményeként.

¹ Bori Imre: József Attila-problémák: a műhelymunka forgácsai. = *Híd*, 1960/4. 304–311.

² Rába György: József Attila és Franz Kafka. = *Nagyvilág*, 1980/3. 1706–1717.

³ Bókay Antal–Jádi Ferenc–Stark András: „Köztetek lettem én bolond...” Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982

⁴ Brabant, Éva: A büntelen bűnös. József Attila és a pszichoanalízis. = *Új Írás*, 1985/8. 95–103.

⁵ Szőke György: „Úr a lelke”. A kései József Attila. Párbeszéd Kiadó, Budapest, 1992

⁶ Németh G. Béla: 7 kísérlet a kései József Attiláról. Tankönyvkiadó, Budapest, 1982

⁷ Beney Zsuzsa: József Attila-tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989

A büntudat József Attila verseiben a szorongással és az önvádaskodással összekapcsolódva – értelmezésem szerint – három fő forrásból táplálkozik: a mamához fűződő érzésekből, a különállás vétsége miatt is érzett magányból és az istenkeresésből. Nem érti, miért bűnhődik, ha nem vétkezett, keresi az el nem követett bűnt, hiszen „versbeli énje” a magányt, a szeretethiányt mint büntetést fogja föl, úgy érzi, kell, hogy legyen vétkes, amiért büntetik. Írásomban most csak a mama ellen elkövetett vélt vagy valós bűnökből sarjadó büntudatot vizsgálom, különös tekintettel az 1934 után írt versekre.

A Medvetánc éve – 1934

Szántó Judit emlékezéséből tudjuk, hogy József Attila első analitikus kezeléséről, 1931 nyarán meglehetősen zavart lélekállapotban tért haza. A költő a Szegedről ismert orvosnál, dr. Rapaport Samunál járt, akinek *Ideges gyomor- és bélbajok keletkezése és gyógyítása* című tanulmányát stilizálta, majd a munkájáért járó kétszáz pengő helyett az analízist választotta fizetségül.

A gyermekkori emlékek végigkísérik József Attila költészetét, de az analitikus kezelés hatására erősödnek fel és válnak sokszor az egész tudatot betöltő, már-már legyőzhetetlen és el nem űzhető kísértetekké. A tudattalan tudatosításának folyamata, az elfeledett emlékek visszaidézése szellemi öngyógyításra tett kísérlet.⁸ A lélek legmélyén lakó, az analízis során felszínre emelkedő árnyak a múltba húzzák vissza a hiperérzékeny, önmagát megérteni és meggyógyítani vágyó költőt. Jelenbeli kudarcainak, sikertelenségeinek okát a múltban elkövetett bűnökben sejtí, még ha nem is tudatosul benne, melyek ezek. A gyógyulás feltételének a teljesen őszinte, feltáró vallomást hiszi, ám ez rendkívül veszélyes is lehet. Az alkotás mint terápia nem mindig célravezető, hiszen e tökéletes kitárulkozás, önnön lelke legmélyének versbe vetítése sokakat taszít, megriaszt. De József Attila mindezzel nem törődik, sorban írja önelveboncoló verseit, ahogyan később a *(Karóval jöttél...)* kezdetűben félelmetesen pontosan, önmagát kívülről figyelve megfogalmazza: „Magadat mindig kitakartad, / sebedet mindig elvakartad”.

József Attila életművét vizsgálva az 1934-es év tehát fordulópontnak tekinthető: lírájában határozottabbá válik a befelé fordulás, felszakadnak a sebek, előtörnek az elfojtott indulatok, emlékek, és képekben rögzülnek. A költő a pszichoanalitikai kezelés és kétségbeesett (anyagi) helyzetének hatására nemcsak lelki, hanem szellemi átalakuláson is keresztül megy. Ebben az évben József Attila márciustól július elejéig néhány hónapot Hódmezővásárhelyen, Makaiéknál tölt. Sógora, Etus nővére és gyerekeik körében újraéli saját gyermekkora. Itt találkozik Móricz Zsigmonddal, itt olvassa Nagy Lajos *Kiskunhalom* című munkáját, s feltehetően itt születik a „gyermek vagyok az anyatestben” kijelentést tartalmazó *Vallomás* című prózai darab. Április 28-ától írja az úgynevezett Rapaport-leveleket, amelyek a pszichoanalitikus kezelést követő csöndben született gondolatok, fantáziák lenyomatai.

Az 1934 második felében született költemények szinte mindegyike a mamát idézi. Kezdjük az anyaversek között is különleges helyzetű *Mamával*, amely fordulópont: a múlton való gondolkodás hatására a költő új anyaképet rajzol. Ez az asszony törékeny bár, mégis

⁸ Vö. Tverdota György: *Határolt végtelenség. József Attila-versek elemzése. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 146.*

óriás, és olyannyira elérhetetlen, hogy nem ér fel hozzá a nyafogás. A költemény kitüntetett helyen szerepel a *Medvetáncban*, ez a kötet záródarabja.

A vers keletkezéstörténetét ismerve megállapíthatjuk, hogy a *Mama* a holtában megbántott asszonynak írt engesztelés.⁹ Szántó Judit megrázó, *ám talán túlzó emlékei* szerint a költő Hatvany Bertalanéknál vett részt vacsorán, majd hajnalban gyalog bandukolt haza a Korong utca 6-ba, ahol indulatosan szólt élettársához: „Nagyon gazdag akarok lenni – szólt sürgetően. (...) »Nem viccelek, gazdag akarok lenni és tudod-e miért? Emlékszel, amikor a mama eltörte rajtam a seprőt, miért kaptam? Arra felelj!« »Azért, mert anyád munkából jött, beteg is volt és téged káposztáért küldött és fonnyadt, puhát hoztál...« »De mégis eltörte rajtam a seprőt – szólt Attila felcsattanva –, és most azért akarok gazdag lenni, hogy kimenjek a temetőbe és kiássam a sírt körmömmel és szétverjem a koponyáját.« »Menj innen Attila, menj az asztalhoz, hogy ne is lássalak. Szégyvedl magad. Hatvanyéktól jössz, Hatvanyinak a barátnője legalább egy estére többet kap, mint amit a te édesanyád egy hónapi munkával keresett, amiből azt a három ronda kölykét tartotta, amelyből az egyik te vagy« – és falnak fordultam. Még odaszóltam: »És nem szeretlek.« É s sírni kezdtem. É s lapulva figyeltem: mi lesz most, Istenem, mi lesz most. Csönd. Egy nehéz sóhaj. É s sírás, sírás, keserű, megállíthatatlan. Így sírtunk ketten. (...) Azután a papíron, ahogy végigfut a ceruza, ez a megnyugtató szerszám újból gyógyított.»¹⁰

A mama emlékét gyalázó fiú bocsánatot remélve rója a sorokat, büntudata egyben a tisztánlátás esélyét is magában hordozza. A *Mama* (1934) az eszmélés pillanatát rögzíti: a költő rádöbben anyja hiányára, arra, hogy anyja emlékét eddig elfojtotta, s most a tabukat áttörve határozottabb képekben mondja ki eddig elhallgatott élményeit. Nem tud szabadulni a mama emléktől: „már egy hete csak a mamára / gondolok mindig”. A gyermek (vélt) ragaszkodó lázadása és az anya (vélt) kényszerű közönye, beletörődése egyaránt fáj a felnőttnek, de maga is megbocsát, hogy bocsánatot nyerhessen. A keresztény mitológiát csempészi versébe, hiszen az édesanya eltávozása a Szűzanya mennybemenetelét idézi. (Az *Ünnep* 1936. január 9-i számában *Mennybemenetel* címmel jelent meg a vers – a címváltozás a lélekállapot változásáról árulkodik, valamint egyértelművé teszi az addig csak sejtett párhuzamot.)

A múlt árnyaival viaskodó költő emlékezése 1934 végén az *Iszonyatban* folytatódik. Már nemcsak a mamára gondol, hanem a család szorongató, nyomorúságos mindennapjaira. Megelevenedik a gyermekkor, az emberi életnek az az állomása, amely meghatározza a felnőtt életet. József Attila a gyermekre mint a védtelenség szimbólumára tekint, és minden gyermek elleni agressziót súlyos bűnnek tart. Meggyőződéssel hangsúlyozza mindig: a gyermeket nem szabad verni. Erről a legmegrázóbban nővére ír, amikor feleleveníti, hogy öccse már felnőtt fejjel a szemére vetette azt a pofont, amit egy szál cigaretta elcsenése miatt kilencéves korában kapott tőle.¹¹

⁹ Vö. Tverdota 2005. 146.

¹⁰ Szántó Judit: *Napló és visszaemlékezés*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1997. 97–98.

¹¹ József Jolán: *A város peremén*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1955. 256.: „Sajnos, a mamának már nem tudom megmondani. De neked igen. Mert nem lehet egy kis gyereket igazságtalanul megverni. (...) Etust is azért ütöttem meg a múltkor, mert eszembe jutott, hogy megverte a Pétert, és nem szabad megütni egy kisgyereket.” – Ezt az epizódot József Attila 1934-es *Öngyilkosság?* című írásában is fölleveníti, amely az *Emberismeret* című folyóiratban jelent meg.

Mintha a költő érezne büntudatot nővére cselekedete miatt is, s ugyanez az átvállalt büntudat fikcionálódik az *Iszonyatban*, mely elképzelt szituációt rögzít. Az *Iszonyat* rokona a legősibb népballadáknak: érezhető a vibráló feszültség, az izgalom, hogy miként zárul a történet, ugyanakkor sok helyütt homályban marad a valóság, s a vég semmit nem old meg, semmit nem old fel: „Ismét fölsír a gyermek s minden / előlről kezdődik megint.”

1935-ben – mintegy az *Iszonyat* „ellenverseként” – írja az *Altatót*, melyet Ottó Ferenc zeneszerző Gellér Balázs nevű unokaöccsének szánt.¹² A szelíd hangvételi helyzetképpen olyan szeretetteljes lebegés, idilli harmónia érzékelhető, mint talán egyetlen más versben sem. József Attilánál a gyermek-lét tudata már fájdalmas büntudattal párosul, itt ennek nyomát sem találjuk. Az *Altatóban* egy vágyott, de talán sosemvolt szituációt rögzít, elképzelve a szeretetteljes, harmonikus anya–gyermek kapcsolat.

Az *Ajtót nyitok* című versében azt a pillanatot látatja, amikor Szabadszállásról hazakeresztve csak két nővérét találta a lakásban, a mama meghalt. A vers kimerevített pillanatkép, a feszültséget az első és a második versszak közötti enjambement erősíti fel: „A szoba // üres, senki.” Valójában egyetlen mondatból érzékelhető az anya halála miatt érzett büntudat: „Felnőtt lehetnék.” A feltételes mód – nem vagyok felnőtt, csak lehetnék – jelzi a gyermek- és felnőtt-lét közötti ambivalenciát, amely a versben jelen lévő „én” számára feldolgozhatatlan: az anya halála a gyermek és a felnőtt személyiség számára egyaránt érthetetlen.

Érdekes lehet párhuzamot vonni az *Ajtót nyitok* és a *Mama* néhány sora között. 1934-ben ezt írja: „Nem nyafognék, de most már késő”. A gondolat 1935-re így „módosul”: „Viaszkos vásznu konyhaszékre / ültem, nyafognék, nem lehet.” A nyafogás mint megoldás, mint a gyermek számára lehetséges stratégia elvetése a *Mamában* a múltra vonatkozik, arra az időszakra, amikor még a mama élt. A költő felnőtt fejjel, jóval a mama halála után mondja ki, de már későn. Az *Ajtót nyitok* az a vers, amelyben a megtudott árvaság élménye vetítődik ki; és aki árva, annak nincs joga nyafogni... S hogy ez az élmény múlhatatlan, arra az 1935 februárjában írt vers későbbi címváltozatából is következtethetünk.¹³

„...a saját szemem láttára átalakulok...”

József Attila élete és költészete a befelé fordulás évében, 1935-ben¹⁴ is megváltozik, vagyis kiteljesedik az a folyamat, ami egy évvel korábban kezdődött. Szabolcsi Miklós szerint József Attila „kései költészetét” általában 1935-től szokás keltezni;¹⁵ véleményem szerint tartalmi szempontból már 1934-től számítható, éppen az *Eszmélet* kapcsán elmondottak miatt, de ebben az évben született például az *Iszonyat*, a *Mama*, az [*Ez éles, tiszta szürkület...*]; mind olyan vers, amelyben a költő szókészlete, motívumai szervesen összekapcsolódnak a későbbiekkel. Formai szempontból viszont 1935 lehet a „határ”, a szonettekkel kezdve a *Kiáltás* jambusain át a Flórához írt hexameterekig.

¹² Szabolcsi Miklós: Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930–1937. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 478.

¹³ Az *Ajtót nyitok* című vers 1935 júniusában a *Tükörben Múlhatatlan* címmel jelent meg.

¹⁴ Sárközy Péter: „Kiterítetek ügyis”. József Attila kései költészete. Argumentum Kiadó, Budapest, 1996. 99.

¹⁵ Szabolcsi 1998. 474.

A sajátos átalakulásra a Babits Mihálynak írt 1935. augusztus 18-i levélben maga a költő hívja föl a figyelmet: „Igen tisztelt Uram! Bocsánatát kérem, hogy eddig nem jelentkeztem, de nem is lett volna sok értelme. Az a különös dolog történt velem, hogy a saját szemem láttára átalakulok s ennek az átalakulásnak a valódiságát még alig tudom megfogni. Így nem is igen írtam, inkább csak „fogásom” ellenőrzése végett próbálkoztam, mint a gyermek, aki hallgat ugyan a szóra, hogy éget a tüzes kályha, de azért kísérletet tesz, hogy megérintse, megismerje. Ezek a versek is, amelyeket itt küldök, ilyen próbálkozások. Szeretném, ha önnek tetszenének, én nem vagyok egészen biztos bennük.”¹⁶

József Attila *A bűn* első változatát és a *Mint gyermek* című verset küldte el Babitsnak, ezek 1935 szeptemberében meg is jelentek a *Nyugatban*. Lengyel András életrajzi adatok alapján állítja, hogy „valamikor ekkor formálódott ki József Attila utolsó éveinek egyik központi jelentőségű személyi kapcsolata, ekkor újította föl évekre megszakadt barátságát Ignótus Pállal. [...] Minden jel szerint ekkor alakult át a pszichoanalízishez való viszonya is. [...] átalakulást sejtető szál a Barta Istvánnal való különös [...] barátság is.”¹⁷ Később megjegyzi, hogy az átalakulás kulcsverse az *Én nem tudtam*. A szonett tizennégy sorban „*in statu nascendi* mutatja meg az átalakulást, azt a pillanatot rögzítve, amikor [...] József Attila egy gyökeresen új gondolkodástörténeti pozíciót hozott létre. E vers ugyanis a keresztény bűnértelmezés és a pszichoanalitikus önelemzés egyesítése, ütköztetve »továbbfejlesztése«.”¹⁸ Egyetértek Lengyel Andrással, hiszen e vers egyszerre utal a *Bibliára* („bűnről szóló tanítás”) és a pszichoanalízis egyik kulcs gondolatára („annyi szörnyűség / barlangja szívem”).

A *Nagyon fáj* című kötet versei szinte egytől-egyig ennek az átalakulásnak a bizonyítékai, ezekben a *bűnmotívum* hangsúlyozottan jelenik meg. A kötet kezdő verse *A bűn*, záró darabja a *Kiáltozás*, amelyet Németh Andor félig műremeknek, félig klinikai leletnek minősített (valójában egészében remekmű!).¹⁹ Az utolsó kötet megdöbbentő bizonyítéka a költő meghasadt életérzésének, melyet tökéletesen szerkesztett, szigorú, zárt versformákba vetít.

A kötet második verse az *Én nem tudtam*, melyben az anya és a bűntudat motívuma összekapcsolódik. „Bűnről fecseg, ki cselekedni gyáva! // Én nem tudtam, hogy annyi szörnyűség / barlangja szívem. Azt hittem, mamája / ringatja úgy elalvó gyermekét, / ahogy dobogva álmait kínálja.”

Érdekes filológiai tény, hogy a Stoll Béla-féle kritikai kiadásban „dobogva”, míg más forrásokban „dohogva” szó szerepel. Lehet elírás persze, de értelmezési kérdés is. Véleményem szerint a *dobogva* a gyermek számára megnyugtató szívdobbanást idézi, míg a *dohogva* az anyai türelmetlenségre utalhat. Különösen az „ahogy dobogva álmait kínálja” sor szövegváltozatainak ismeretében véljük felfedezni ennek fontosságát: „mert alszik, csendben nézi a mamája”; „jövőt a végzet, ringatja mamája”; „hogy nagyra nőjön, ringatja

¹⁶ József Attila válogatott levelezése. (Sajó alá rend. és jegyz. Fehér Erzsébet.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 313. (A továbbiakban: JAVL)

¹⁷ Lengyel „...saját szemem láttára átalakulok”. József Attila 1935. augusztusi fordulatáról. = *Jelenkor*, 1995/4. 356–365.

¹⁸ Lengyel 1995. 358.

¹⁹ Németh Andor: József Attila. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 203.

mamája”. E sor alakulása is bizonyosság a költői elmemunkára, az alkotás gyötrő menetére, az emlékekkel való viaskodás megjelenésére.

József Attila önmagára vetíti a freudi gondolatot: „az eredendő gazság / szivemben, mint ravatal, feketül.” A szonett rímpáirjai önmagukban is árulkodóak: mesét–beszéd; Utána–gyáva; szörnyőség–gyermekét; mamája–kinálja; igazság–gazság; feketül–egyedül; szájam–mindnyájan. A vers tengelye az „Én nem tudtam”– Most már tudom”, e köré szerveződik a múltbeli és jelenbeli tudásról tett vallomás. (Az *Én nem tudtam* 1935 novemberében *A Reggel*ben „Babits Mihálynak hódolattal” ajánlással jelent meg, amely jelzi a költő békülési szándékát.)

Az imént idézett költeményhez kapcsolódik a *Mint gyermek...* (1935) kezdetű, amely szintén szonettformában íródott. József Attila *A bűn* első változatát küldte el Babitsnak – mintegy bocsánatkérésként. A költői énben rejlő büntudat szinte kézzel fogható, ugyanakkor erőteljes és megdöbbentő a karkai, camus-i bizonytalanság és tudatlanság (büntudatlanság), a „mit vétettem?” kérdése és a megbocsátás iránti vágy. Ismét utalhatunk az ontikus magányra, a világba vetett létre, melyet ezúttal a csodavárás és a farkasverem szimbolizál: „Világot hamvasztottam el szivemben / és nincs jó szó, mely megrikasson engem, / kuporogva csak várom a csodát, / hogy jöjjön el már az, ki megbocsát / és meg is mondja szépen, micsodát / bocsát meg nékem e farkasveremben!” E hat sor is bizonyítja, hogy a költő megbocsátásra vár, de nem tudja, mi a bűne. A „megbocsát” a sor végén, a „bocsát” a sor elején áll. Mindkettő hangsúlyos, hiszen kimerevített áthajlás, vagyis két-tétört szintagma részei.

József Attila és a mama viszonya nem egyértelmű; ambivalens a két ember kapcsolata, a „gyűlölök és szeretek” ellentét áll fönn közöttük. Az egyik kulcs a költő büntudatának megértéséhez e kettősség: „talán csak azért szerettem a mamát, mert ennem / adott, volt hova hazamennem” – véli a *Szabad-ötletek jegyzékében*. Visszaemlékezve gyerekkorára, eszébe jut az éjszakai buktaevés, a lámpaüveg-törés és a mama kegyetlen verései. Az, akitől szeretetet, törődést, gyengédséget várt, minden kis apróság miatt ütötte-verte, és „lelencbe” adta. A mama miatt kellett annyi megaláztatást elszenvednie. A *Szabad-ötletek jegyzékében* ez olvasható: „én lementem volna a boltba, ha a mama nem küld- / te volna vissza oly sokszor, amit hoztam, / ez nagyon megalázó volt (...) / meg az is oly megalázó volt, hogy én vigyek le egy / tyúkot legelni a térre és a többi fiúk röhögjenek / ki / és megalázó volt a menhelyi szalmakalap is –”. A múltbeli cselekedet miatt azonban hiába érez megbánást, nem csökken a büntudata. A múlt a jelenbeli szorongás forrása, s ez a szorongás valójában bűnnek minősül. De: „aki a szorongás révén bűnös, ártatlan”.²⁰

Az anya elleni vádaskodásnak egyik megrázó példája a *Kései sirató* (1935). „Anyahiány, büntudat és halál ötvöződik a versben.”²¹ A mama – azzal, hogy meghalt – „eredendő” bünt követett el, s ha az eredendő bünt meg nem bocsátani maga is bűn, akkor a költő joggal érez büntudatot. A gyermek vétke: követelte, kényszerítette az anyai szerete-

²⁰ Kierkegaard, Søren: A szorongás fogalma. Göncöl Kiadó, Budapest, 1993. 53. – Ehhez kapcsolódik Balogh László megjegyzése: „...a büntudat egyrészt az elfojtással alakult ki a távoli őselmének hatására, másrészt viszont aki szorongás révén bűnös, tulajdonképpen ártatlan, s éppen az a bűne, hogy átengedte magát a szorongásnak.” (Balogh László: József Attila. Budapest, Gondolat Kiadó, 1988. 161–162.)

²¹ Szőke: 1992. 49.

tet – pedig szeretetet nem lehet zsarolni, nem lehet koldulni –, ugyanakkor nem tudott vele mit kezdeni. József Attila versbeli önképe alapján agresszív, konok gyerek, aki a buktát éjjel, titokban ette meg, pedig a mama engesztelésül sütötte, de akkor nem kellett a bocsánatkérés; éhségstrájkba kezdett. A buktaevésre a *Szabad-ötletek jegyzékében* is utal: „nem én tettem / jaj istenem mit csináltam / elolvassa-e / rájön-e / én ettem meg a buktákat...”, „ugy szeretném, ha nem ettem volna meg a buktá- / kat”. Stoll Béla figyelmeztet arra, hogy e sorok egyszerre vonatkoznak Gyömrői Editre és a mamára: a bukták ellopása miatt érzett büntudat azonosul a *Szabad-ötletek* feljegyzése miatt érzett büntudattal és Gyömrői Edit a mamával.²²

Ez az alapvető gyermekkori élmény a *Boldog hazug...* (1935) egyik korábbi szövegváltozatában is megjelenik: „koporsóban ringattatom magam // anyámmal, aki vastag bottal vert meg, / mert sápadt kézzel loptam én, a gyermek...” A költő tudatában szinte mitikus arányúvá növekedett a verés, mintegy élete fordulópontját látta benne, s minthogy a mamához kapcsolódik, az élő mamához, így alakulhatott fejében a következő sor: „Lásd, örülnék, ha megvernél még egyszer!” (*Kései sirató*)

A *Kései sirató*ban kegyetlen szavakkal fordul anyjához: „Mint lenge könnyű lány” (korábbi változatok: „mint utolsó ringyó”, „mint senki lánya”, „mint kitaszított nő”), „csalárd, hazug volt kedves szavad”, „félrevezettél engem”, „haszontalan vagy!”, „Nagyobb szélhámos vagy, mint bármelyik nő, / ki csal és hiteget!”, „Cigány vagy!”. A szóbeli agresszió azonban nem segít, ezért írt „lenge könnyű lány”-t a végleges változatban. Hiába igyekszik önmagát föloldozni, és anyjára hárítani a felelősséget a bűnökért – nem sikerül, hiszen a mamát sem tudta „összeállítani”. Eljut a felismerésig: „Világosodik lassacskán az elmém, / a legenda oda. / A gyermek, aki csügg anyja szerelmén, / észreveszi, hogy milyen ostoba. / Kit anya szült, az mind csalódik végül, / vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni. / Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül, / ebbe fog belehalni.” A szorongás, az állandó büntudat csak akkor szűnne meg, ha a költő megértené: önmagától nem szabadulhat, önmagából nem léphet ki. Szembe kellene néznie múltjával, elfogadnia, hogy anyja meghalt, de nem sikerül – ahogy „a legenda oda” sor helyett korábban írta –, „tizenhat éve már”. A szokványos mederben zajló gyászfolyamathoz hozzátartozik a büntudat feltámadása is.²³ Nem tudjuk, mit érzett akkor a költő, de annyi bizonyos, hogy feltámadhatott benne a büntudat amiatt, hogy nem volt jelen anyja halálakor. Az sem ad számára megnyugvást, hogy önhibáján kívül nem tudott visszautazni Pestre a csirkével, kölessel és krumplival. (Minderről a fentebb értelmezett *Ajtót nyitok* című versében is vall.)

József Attila úgy érezhette, hogy talán éppen a születés az első, legnagyobb büntetés vagy bűn. A *32 évvel ezelőtt...* kezdetű prózai töredékében sajátos szempontból, sajátos logikát követve a születés előtti állapot és a születés pillanatát eleveníti fel.²⁴ „32 évvel ezelőtt – a fegyintézet nyilvántartó könyvei szerint pontosan, 1905. április 11-én este 9 óra-kor – lázadás, kémkedés, rám bízott titkok elárulása, szeméremsértés, közveszélyes munkakerülés, állandó botránnyokozás, beteges hazudozás miatt örökös dologházi fenytésre

²² József Attila: *Szabad-ötletek jegyzéke* két ülésben. (Sajtó alá rend. Stoll Béla.) Atlantisz Kiadó, Budapest, 1990. 68.; Stoll Béla levele Gajdó Ágnesnek. Budapest, 1999. április

²³ Kast, Verena: *A gyász – egy lelki folyamat stádiumai és esélyei*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1995. 100.

²⁴ Szigeti Lajos Sándor: *A József Attila-i teljességigény*. Magvető Kiadó, Budapest, 1988. 93–94.

ítéltek, kilenc hónapig tartó vizsgálati fogság után, elutasítva kegyelmi kérvényemet, átutaltak a javíthatatlan bűnözők világába. A nyomozás eredménytelenségét a hatósági közegek kínvallatási adataival palástolták s a kínvallatás, mondhatom, egy örökkévalóságig tartott. Hiába hangoztattam ártatlanságomat, a bíróság a nyomozati jelentést s a kikényszerített beismerő vallomást fogadta el az ítélet alapjául...”.²⁵

A töredékben – mely Szabolcsi Miklós szerint karkai technikával írt egyfajta *Curriculum vitae*²⁶ – a születést büntetésnek minősíti a költő; arra utal, hogy az életre ítéltség egyben halálra ítéltség is. A lét ambivalenciája, hogy valójában halálra születünk; születésünk pillanatában ítéltetünk halálra. Figyelemre méltó, hogy a költő éppen hét bűnt sorol, amelyek miatt születésre ítélték, ezeket azonban csak nagyon erőltetetten lehetne azonosítani a keresztény tanítás szerinti hét főbűnnel: 1. kevélység; 2. fősvénység; 3. bűnös érzékiség; 4. irigység; 5. torkosság; 6. harag; 7. lustaság. *Azonosíthatók viszont, illetve részben azonosíthatók a költő ellen felhozott ügyészégi vádakkal, a büntetőperekben szereplő vádpontokkal.* Az „állandó botrányokozás” kitétel a sajtóperekre utalhat, konkrét példának az 1924. július 10-én a Magyar Állam nevében kiadott ítéletet hozhatjuk, amely szerint a költő a *Lázadó Krisztus* című költemény „egyes Isten ellen intézett gyalázó kifejezésével közbotrányt okozott.”²⁷ A szeméremszétség – jogi kifejezéssel szemérem elleni vétség – szintén dokumentálható, az 1931. június 12-i ügyészégi vádiratot hozhatjuk példaként, amely a *Döntsd a tőkét*-kötetben szereplő Villonról meg a vastag Margotról szóló balladát kifogásolja. A lázadás és kémkedés voltaképp az osztály elleni izgatás és a nemzetgyalázás megfelelője lehet. A (közveszélyes) munkakerülés vád vélhetően Szántó Judittól, de akár Makai Ödöntől is érhetne, a „rám bízott titkok elárulása” és a „beteges hazudás” pedig véleményem szerint a gyermekkori, ifjúkori emlékekre vezethető vissza.

A töredék alapján tehát a születést bűnnek is értelmezhetjük. Ebben az összefüggésben szinte József Attila-i paradoxont állapíthatunk meg: bűnei miatt ítélték életre, de születésével újabb bűnt követett el. A születés bűnéért járó büntetés pedig a halál. Nyomon követhetjük azt a gondolatot, hogy a születés olyan büntető-törvényszéki ítélet, amely ellen nem lehet fellebbezni, és ha a születés a bűnnel egyenlő, mindenképpen büntetés jár érte. A büntetés pedig nem más, mint a halál, mert aki életre ítéltetett, az egyúttal halálra ítéltetett. Egyetértünk Beney Zsuzsával, aki úgy vélekedik, hogy: „a halál egzisztenciális érzete először mint morális kategória, mint büntetés jelent meg József Attila tudatvilágában; s ettől teljesen soha nem tudott megszabadulni.”²⁸ Mindig a halál a viszonyítópont: az életet – mintegy – a halálhoz képest értelmezhetjük, a halál tükrében láthatjuk teljesen tisztán, mondhatni „színről színre”. Az étellel és/vagy az életben elkövetett bűnök végül halállá állnak össze, miként a *(Kásásodik a víz...)* záró sorában összegzi: „bűneim halállá állnak össze”.

Az anya és a bűn motívumának szempontjából talán a leglényegesebb az *Egy büntető-törvényszéki tárgyalás irataiból...* (1935) című töredék. Drámai költeménynek is nevezhetnénk e háromszereplős, párbeszédese jelenetet: a Bűnös-Vádlott, a Vádló és a Bíró dia-

²⁵ József Attila összes művei IV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 38.

²⁶ Szabolcsi 1998. 807.

²⁷ „És ámulok, hogy elmulok”. József Attila-iratok. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2005. 68.

²⁸ Beney : 1989. 310.

lógusa a görög sorstragédiákra emlékeztet, de leginkább Kafka *A per* című regényének léggöre, díszlete érzékelhető.

Rónay László szerint József Attila „bűn-képzetének fejlődését Franz Kafka bűnszemlélete inspirálta.”²⁹ Azé a Kafkáé, aki nemcsak regényeiben, hanem „oktávfüzetekben” is rögzítette a bűnnel kapcsolatos gondolatait: „Nemcsak azért vagyunk bűnösök, mert a tudás fájáról ettünk, hanem azért is, mert az élet fájáról még nem ettünk. Bűnös állapotban élünk – bűnösségünkötől függetlenül.”³⁰ Kafka értelmezésében tehát minden ember, aki megszületett, bűnös, függetlenül attól, hogy valóban az-e. A bűn mellett meghatározó élmény a büntudat, a tárgyatlan büntudat.

Rába György korábban kimutatta, hogy József Attila verseinek bűnképzete a Kafka-élményből eredhet. Hangsúlyozza, hogy József Attila ismerte a *Jelentés egy Akadémiának, Az átváltozás és A feyencgyarmaton* című Kafka-műveket. Németh Andorra hivatkozik, akinek szemében *A bűn* című vers a Kafka-élmények fő dokumentuma. „A földérintetlen bűn, melynek vádalapját nem is lehet megtudni *A per* című Kafka-regény alapproblémája.”³¹ Rába szerint az indokolatlan vétkesség eszméjéből alakul ki az eredendő bűn képzete, s József Attila is – úgy, mint Kafka – a különbnek tudást, a különállást vallja bűnének. (Az ebből fakadó magány pedig a büntudat egyik forrása, s ez ördögi kör.)

Az *Egy büntetőtörvényszéki tárgyalás irataiból...* című töredék is bizonyítja a karkai hatást. A tárgyalás vízió, a költő énje kettészakad: egyszerre játssza a vádló és vádlott szerepét. Önként jelentkezik vallomástételre, mint Raszkolnyikov. (Tudjuk, hogy József Attila egészen fiatalon olvasta és nagyra értékelte Dosztojevszkij műveit, és tudjuk azt is, hogy Porfirij Petrovics alakját érdekesebbnek találta, mint Raszkolnyikovét.)³²

Az ítélszék előtt állva nem védekezik, mint ahogy nem tagadja cselekedetét a *Bűn és bűnhődés* főszereplője sem. A versbéli, önmagát vádoló vádlott célja, hogy elítéljék anyja haláláért. Bűnét akarja tudni, és bűnhődni akar, mert a büntudat elviselhetetlen, inkább

²⁹ Rónay László: *Erkölc és irodalom*. Vigilia Könyvkiadó, Budapest, 1992. 49. – Itt jegyzem meg, hogy Bori Imre tanulmányának V. szakasza a *Franz Kafka és József Attila* címet viseli. (Két év-tizeddel korábban felismerte a Kafka-hatást József Attila műveiben, mint Rába György!) Ebben olvasható: „Mi a bűne Josef K.-nak? Semmi. Az, hogy él. Az élet nagy bírósági tárgyalása folyik s a vétek az, hogy megszületett az ember; vétkes, mert él. József Attila is ezt a vétket fedezi fel. Gondoljunk csak a *Kései sirató* gondolataira.” (Bori Imre, *József Attila-problémák: a műhelymunka forgácsai = Híd*, 1960/4.)

³⁰ Kafka, Franz: *Az én cellám – az én váram*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 28. – Másutt: „Az ember két fő bűne: a türelmetlenség és a hanyagság, minden egyéb ezekből ered. Türelmetlensége miatt üzték ki a paradicsomból, és hanyagsága miatt nem tér vissza oda. De a legfőbb bűn talán mégis: a türelmetlenség. Türelmetlenségünkért üzték ki bennünket, türelmetlenségünk miatt nem térhetünk vissza.” (8.) – A kötet jegyzeteiből kiderül, hogy Kafka hagyatékából nyolc nyolcadrét füzet került elő, amely elbeszéléseket, aforizmákat tartalmazott.

³¹ Rába György: *József Attila és Franz Kafka*. = *Nagyvilág*, 1980/3. 1706–1717. 1707.

³² JAVL 299. – Nagy Lajosnak írt levelében kifejti: „Bennem szinte szorongást keltett a Kiskunhalom végzetszerűsége. Mert nem az végzetszerű, hogy »a hős a végén elbukik«, hanem hogy »a hős« egy pakli dohányt vesz a trafikban, hogy tehát soha senki nem lehet hős. Könyvedről kötetekre valót lehetne fecsegni, többek között hogy a hős fogalmát teljesen értelmetlenné teszi. A Kiskunhalom után eszembe jut a »Bűn és bűnhődés« – most látom, hogy Raszkolnyikov alakja nem is érdekes, – érdekes a Petrovics Porfiré.”

túrné akár a fizikai fájdalmat is, csak ne érezze a tárgyatlan büntudatot: „Szeretném, hogyha itt, te vád, / szemtől szemembe mondanád / a bűnt.”

A Bíró szavai megint csak a születés mint bűn és büntetés gondolatot fikcionálják:

*Ammiatt az ember bánkódik,
mít nem tett, vagy nem tehetett,
de a bűnt nem bánhatja meg,
mert az igazság megbántódik.*

A születés ugyanis nem tett, minden emberrel akaratán kívül történik meg, ahogyan azt már a [32 évvel ezelőtt...] kapcsán említettük. Ezt a „bűnt” nem lehet és nem is kell megbánni, mert az életellenes cselekedet lenne, s az igazság, a tények, a világ rendje ellen való véték.

A Kafka-novellák és regények jellemző vonása is megjelenik itt, az tudniillik, hogy a földi bírák nem a vétkest, nem a vétkesőt ítélik el. Az elítéltek nem mondják meg sem a bűnt, amely miatt perbe fogták, sem az ítéletet: „Fölösleges közölni vele. Hiszen a saját bőrén tapasztalhatja majd” – válaszol az Utazó kérdésére a fegyencgyarmat tisztje.³³ Itt is egyszerű „Jedermann” áll a bíróság előtt, aki arra figyelmeztet, nem kell számot adni tetteinkről, cselekedeteinkről senkinek.

A *Kései sirató*ban bűnként megélt fantázia („Ettelek volna meg!... Te vacsorádat / hoztad el – kértem én?”) jelenik meg az *Egy büntetőtörvényeségi tárgyalás irataiból* című töredékes versében is. (Ugyanez a gondolat a *Szabad-ötletek jegyzékében* így szerepel: „a mamát is megettem volna / itt van faljátok föl”). A Vádló szavaival: „Im anyját falta föl magzatja / vonítva s mohón e cseléd. / Két kézzel tépte emlejét, / ahogy most önmagát szagatja.” A Bíró kérdése csak megerősíti büntudatát: „Igaz-e hát, hogy őbelőle / táplálkoztál, te hajdani / élődsi kisded.” Fontos, hogy a bűnös éppen bírójától akarja megtudni bűne természetét, akárcsak Kafka regényhőse. A Vádló felháborodottan tiltakozik: „Én legyek bűnének tudója – (...) Én csak a bűnöst ismerem”.³⁴

A „néma bűn” megfogalmazódik a *Szabad-ötletek jegyzékében* is: „de kár hogy édesanyám beteg volt / (...) talán most vagyok oly / elhagyatott, mint akkor / (...) a bajok lerakódnak az emberben, mint a csontok- / ban a mész / 13 éves korom óta csak álörömeim voltak / csak azért »örültem«, hogy ne hőköljenek vissza / tőlem az emberek, – mihez is fogtak vol- / na velem: úgy lettek volna velem, mint én a ma- / mával, amikor a klinikán feküdt csontig lesová- / nyodva / nem ettem meg az ételt, ami ott volt kihülve az éj- / jeli szekrényén / (...) talán ettem belőle mégis és azért köpködök”.

A gyermekkori, az anya ellen elkövetett „bűnökért” bűnhődni kell, még akkor is, ha nem büntetik meg az elkövetőt. Nagyobb büntetés az örökös büntudat érzése. Az anya ellen elkövetett bűn eredendő bűn, tehát „meg nem bocsátani maga is bűn”.³⁵ József Attila fejtette ki a *Szerkesztői üzenetben*, hogy az eredendő bűnt kifejezetten meg kell bocsátanunk egymásnak. Ha önmagának is meg tud bocsátani, akkor csak az „egyik fajta bűnért”

³³ Kafka, Franz: Az átváltozás. In: Válogatott elbeszélések. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992. 80.

³⁴ A Bíró kapcsán ismét Kierkegaard találó gondolatát idézem: „Egyetlen főinkvizitornak sincsenek olyan borzasztó kínzóeszközei, mint a szorongásnak, (...) és egyetlen éles elméjű bíró sem képes a vádlottat úgy faggatni, mint a szorongás.” (Kierkegaard 181–182.)

³⁵ József Attila összes művei III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 184–185.

kell bűnhődni. Vagyis: azokért a bűnökért, amelyekért „az uralkodó földi hatalmak különös gondolkodása folytán büntetés jár”. S a költő által várt büntetés a halál. Az „Alkosd meg végzeted” biztatásától eljut az istenteremtés képzetéig, annak reményében, hogy holtában egyesülhet halott anyjával, amely egyszerre megváltás és feloldozás számára: „Istent alkotok (szivem szenved), / hogy élhess, hogy teremtsen mennyet, / hogy jó legyenek, s utánad menjek! ([Édesanyám, egyetlen, drága...]). Az anya- és az istenmotívum összefonódásának vizsgálata, a József Attila-i bűntudat újabb aspektusának értelmezése azonban hosszabb tanulmányt érdemel.

TÜSKÉS TIBOR

Szabadulás vagy kötöttség

EGY IRODALMI VITA MARGÓJÁRA – CSORBA GYŐZŐ, RÓNAY GYÖRGY
ÉS WEÖRES SÁNDOR

Születési idejüket tekintve nemzedéktársai egymásnak. Rónay György és Weöres Sándor ugyanabban az évben, 1913-ban születtek. Csorba Győző három évvel később, 1916-ban látta meg a napot. Halálkozásuk évét tekintve egy-egy évtizeddel később követték egymást. Rónay 1978-ban, Weöres 1989-ben, Csorba 1995-ben hunyt el. Az irodalomtörténet-írás a Nyugat harmadik nemzedéke költő-tagjaiként tartja őket számon. Pályájuk során egymásra figyelő társak, életük egyik „pillanatában” egymás vitafelei voltak.

Csorba Győző és Weöres Sándor a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején ismerkedett meg Pécssett. Amikor Csorba első verseskötete, a *Mozdulatlanság* 1938-ban megjelent, még nem ismerték egymást. De Csorba második kötete, *A híd panasza* verseit Weöres már a kötet összeállítása előtt az akkori iskolai osztályozás érdemjegyei szerint értékelte. Csorba korábban József Attila költészetéért lelkesedett, Weöressel való találkozása után új mértéket talált. Visszaemlékezésében mondja:¹ „akkor már Weöres Sándor is erősen hatott rám. Az ő teljesen friss hangvételét nem tudtam elkerülni. (...) És a véleményből nagyon sokat lehetett tanulni. Ez nekem nagyon-nagyon hasznos időszak volt.” Van egy fénykép, amely Csorba Győzőt és Weöres Sándort ábrázolja Pécssett, a Széchenyi téren 1942-ben. Csorba Győző a közös fényképet olyan fontosnak tartotta később, hogy hatvanadik születésnapján az Új Írásban közölt visszaemlékezésének szövege mellé illesztette. Ugyanitt egy másik fénykép is található. Ez 1970-ben készült Pécssett, és a fotón Csorba Győző, Károlyi Amy és Weöres Sándor látható.²

Csorba második verseskötetéről, az 1943-ban megjelent *A híd panaszáról* a Magyar Csillagban Rónay György írt kritikát.³ Ebben a bírálatban az idősebb – de ugyancsak fiatal, akkor harmincéves – Rónay még az elismerés hangján köszönti költőtársát. Tud Csorba korábbi Hélinant-fordításáról, és *A híd panasza* költőjét „mély, komor, magvas” költőnek mondja. „Isten és halál a két nagy élménye.” Fölismeri Csorba költészetének mindvégig meghatározó ihletforrását: „kiábrándultan és makacsul, viaskodó elszántsággal perel az elmúlással.” Erős, „meglepően valóságos” képeit dicséri, és erre példákat idéz tőle. „Valami zord középkori íz bujkál a soraiban, sötét színeiben és aszkétikus elszántságában. Nem a zene, hanem a gondolat felől indul neki a versnek; és elsősorban nem a vi-

¹ Csorba Győző: A város oldalában. Beszélgetések. Kérdező: Csuha István. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1991. 55., 58.

² Csorba Győző: Pályám emlékezete. „Hatvan! – Vanhat?” Új Írás, 1976. 11. sz. 115–128.

³ Rónay György: Csorba Győző: A híd panasza. Magyar Csillag, 1943. 14. sz. 117.

lágban néz szét, hanem önmagában. (...) A felszín helyett a mélybe tör; ihlete nem szökdé-
csele, medret váj magának.” Némely formai botlását, lazaságát teszi szóvá, és azt az „újítást”, hogy a strófával nem fejezi be a gondolatot, „a mondat mindig túlfut rajta”. (Majd látni fogjuk, hogy amiért Rónay bírálja Csorbát, a strófaszerkezet valamint a sorok megtörését, azt Weöres a költő „formai újszerűségének”, sőt tőle tanult és vett újításnak nevezi.) Erősebb formai fegyelemre buzdítja, „hogy teltebben és tisztábban, – ne lazán és elmosódva – szóljon verseiben az a szép, mély emberi hang, igazi férfihang, amelynek végzetéről és magányosságáról legjobb darabjai beszélnek”. A bírálatot ezzel a két jelzővel zárja: Csorba Győző „komoly költő, igazi költő.”

Nagyjában ugyanebben az időben, mindössze három évvel később, 1946-ban Csorba Győző kritikát ír Weöres Sándornak közvetlenül a háború befejezése után megjelent négy könyvről.⁴ Ezek közül a *Gyümölcskosár* és *A szerelem ábécéje* régebbi anyagból összeállított válogatás, de *A teljesség felé* és az *Elysium* új szövegeket tartalmaz. Csorba a korábbi és az új anyagot egyaránt dicséri. „Weöres – alig hiszem, hogy tévedek – a legjobb magyar gyermekverseket írta idáig.” Felismerése ma is érvényes: „A gyermeklélek ragyogó ismerete (nagyon mélyen magába nézett a költő) s pompás mesterségbeli tudás teremtette ezeket a verseket. E két erény még senki másnál nem párosult ilyen szerencsésen irodalmunkban.”

A két új kötetéről is felső fokon szól. „Új hang Weöres eddigi munkásságában *A teljesség felé* című kötet. (...) Rokonai: Lao-ce, Kung-fu-ce, a tibeti és a hindu bölcsék írásai.” A kötetből választott idézetek után Weöres tanítását így sommázza: „Aki a teljességre jut, annak nincsenek többé vonzalmi és ellenszenvi, nincs benne szeretet és gyűlölet, reménység és rettegés, öröm és bánat: lelke a zavartalan harmónia állapotában nyugszik, a tagolatlan egység békéjében. Weöres már-már eléri ezt a tökéletességi fokot, de olykor, ha körülnéz, át-átfut lelkén egy felhő, hol, milyen messze hátul botorkál a világ!”

Az *Elysium*ot is meglepetéssel veszi kezébe Csorba. „Weöres látja, amit csak a legnagyobbak vettek észre: az individuális líra alkonyát.” Az élményköltészet kora véget ért. „Az egyéni élmények köre kimerült, a variációkat a múlt század költői fölélétek. Tovább kell ásni: a személyiség alatti rétegekbe, az egyéni esetlegességeken túl a létezés örök fundamentumáig kell hatolni, a kozmikus kitágulás lehetőségének a közelébe.” Költőként Csorba maga is eszményt a tudatalatti világ fölzsabadításában, az egyetemes, „közös alap” föltárásában, a személytelen lírában lát. „Az individuális költőnél a vers a személyiségből fakad; az egzisztenciális költőnél a vers a személyiség alatti alaplól fakad.” A szokásos esztétikai mértékeket sutba kell dobni – zárja bírálatát Csorba.

Tanulságos Csorba Győző Weöres Sándor két új könyvről szóló kritikáját összevetni azzal a bírálattal, amelyet Rónay György írt ugyancsak Weöres háború után megjelent kötetéről. Már a kritika címében szereplő kérdőjel beszédes: *A teljesség felé?*⁵ Rónay Csorbától eltérő, más filozófiai alapról Weöres költészetére vonatkozó másféle következtetéseket von le. Ő is érzékeli „valaminő buddhiztikus színezetű” tanítás hatását, de a „Hamvas Béla szellemi keresztapaságára valló” filozófia (melynek „szorgos tanítványai” vannak) idegen a számára. Rónay a személyiséget és a létet védi, a költészetet a „sterilitás

⁴ Csorba Győző: Weöres Sándor új könyvei. Sorsunk, 1946. 1. sz. (október) 45–48.

⁵ Rónay György: A teljesség felé? (Jegyzetek Weöres Sándor költészetéről.) Vigilia, 1947. 8. sz. 494–501.

kísértetétől” félti; Weöres a személytelen költészetre és a szürrealista elméletekben föllelhető eszmékre szavaz, „személyiségünk poggyászát” elhajítja, és „a létből a létezésbe” evez. Rónay Weörest „vitathatatlanul ragyogó tehetségű” költőnek mondja, de a költészetet „e szofisztikus filozófia” esztétikai következtetéseitől, az „absztrakt” törekvésektől, a valóság, az élmény alábecsülésétől óvni szeretné. A kritikus Weöres új köteteiben (*Meduza*, *Elysium*, *A fogak tornáca*) ennek a filozófiának „valóságos illusztrációját” látja. Weöres szövegei a személytelen, a szürrealisztikus líra termékei, ehhez a költő – Supervielle, Reverdy, Éluard mintájára – új nyelvet teremt, versei a „lét nyelve” helyett a „létezés nyelvé” szólalnak meg, és itt a líra „a személyiség alatti világ” éneke. „S megbosszulja magát a művön az elmélet: a forma hiányáért nem kárpótolhat semmi, s a vers nem egyszer egy vers sebtében lejegyzett nyersanyagaként áll előttünk, zsúfoltságában szétmosódva, szerkesztetlenségében hatástalanul.” Rónay figyelmezteti olvasóját: fenntartásait nem valamiféle vaskalapos, ókonzervatív esztétika nevében fogalmazta meg. „Természetesen nem kívánunk holmi együgyűen gyermeteg világosságot, naiv közérthetőséget a költőtől.” És teljes elismeréssel, fönn tartás nélkül fogadja el Weöres költészetének „teljes értékű”, nagy, ragyogó alkotásait, melyekre példát az említett kötetekből hosszan idéz. Ezek megformált, „megkomponált” versek, itt Weöres Sándor „nemcsak érdekes kísérletező, nemcsak sajátosan eredeti színfoltja a modern magyar lírának, hanem nagy, igazi, tiszta és erős költő is”. (Minderre emlékezzünk majd akkor, amikor Rónaynak Csorba új verseskötetéről, a *Szabadulás*-ról írott kritikájáról lesz szó!)

Csorba Győző 1947 elején a Baumgarten-alapítvány jutalmában részesül (mások mellett Pilinszky Jánossal, Kálnoky Lászlóval együtt), részben e jutalomból tudja megjelentetni 1947 tavaszán *Szabadulás* című harmadik verseskötetét. A Weöres Sándornak küldött példányt a költőtárs 1947. április 5-én kelt levelében ezekkel a szavakkal fogadja:⁶ „Kedves Győzőm, köszönöm kötetedet, olyan mintha egy mai angol, vagy francia új költő írta volna, és amellet mégis itteni; a lehető legjobb, ami a jelenkortől telik.”

1947 Magyarországon a politikai élet elborulásának, a diktatúra kiépülésének a kezdete. Az év tavaszán már voltak jelek, hogy Magyarország nem a polgári demokrácia, hanem a proletár diktatúra útjára lép, a kommunisták a megfélemlítés és a terror eszközeihez nyúlnak. 1947. február 25-én hurcolták el a szovjetek Kovács Bélát, a Független Kisgazdapárt főtitkárát. A szellemi életben, az irodalomban azonban még éltek a polgári eszmék és értékek, megjelentek kitérő folyóiratok (Válasz, Magyarok, Újhold, Sorsunk, Vigilia), megszülettek jelentős művek, és az irodalmi vitákban zömmel esztétikai elvek és nézetek – és nem irodalompolitikai elvárások – fogalmazódtak meg.

Az ízlés, a filozófiai-esztétikai érvek különbözősége mutatkozott meg abban a szó-párbajban is, amely Csorba Győző *Szabadulás* című verseskötetéről Rónay György és Weöres Sándor között lezajlott.

Rónay bírálata a Magyarok 1947. júliusi számában látott napvilágot.⁷ A kötet kritikáját néhány Csorba-vers elemzésével köti össze, és ezt a következtetést szűri le: a költő a „belső valóságot” írja; a világ, a külső valóság helyett a „lelki félhomály”, a lélek belső valósága izgatja. Rónay kételyét fogalmazza meg: Csorba líráját veszedelem fenyegeti. „Nem mes-

⁶ Csorba György emléke. Válogatta és szerkesztette Tüskés Tibor. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2003. 27.

⁷ Rónay György: Csorba Győző: *Szabadulás*. Magyarok, 1947. 7. sz. 531–532.

terséges túlbonyolítás-e sokszor, amit ő csinál; nem indokolatlanul tekervényesebb utat jár-e az egyszerű, a világos, a természetes helyett?” Abban, hogy Csorba „túlcsigazza” képzeletét, a természetétől idegen hatás nyomát sejtí. „Az olvasóban menthetetlenül az a gyanú támad, hogy a költőt megbolygatta valami hatás vagy elmélet; nem a „keble istenének” parancsa, hanem egy magagyártotta mű-esztétika vagy költői filozófia erősen vitatható törvényei szerint ír.” Rónay a hatás forrását is megnevezi. Hivatkozik Csorbának a Sorsunkban megjelent, Weöres Sándor új művéről írt bírálatára, ahol Csorba teljes azonosulással méltatta Weöres „exisztenciális” líráját, melyben „a gondolatok elvesztik konkrétságukat s egy kozmikus vagy szeráfikus logika tartja össze őket: gravitáció, mint a naprendszeret”. Rónay félti Csorbát ettől a hatástól. „Mindezt azért hozom itt elő, mert úgy vélem, Csorba Győzöt is valaminő ilyen „exisztenciális” lírának az igénye sarkalja arra, hogy természetes hajlamával, egész alkatával szembeszegülve vágjon neki olyan kísérleteknek, amelyeken az európai líra idestova egy jó évtizede szerencsésen túlesett.” Csorba egyik formai újítását, a szavak sorvégi elválasztását külön kipécézi, és ezt is Weöres-hatásnak mondja. „Csorba Győzőnek ezek a kísérletei és becsvágai – tévedések; a tulajdon tehetségét ismeri félre.” Aztán néhány szép vers cím szerinti említése után (melyekben „több formai gond s keménység” van) bírálatát így zárja: „Eredeti hangja van, saját jó szeme, saját élménye a világról; miért szegődnek egy másfajta, bármilyen ragyogó tehetség szolgálatába, – másodhegedűsnek?”

Rónay bírálatára nem annyira Csorbát, inkább Weöres Sándort érintette érzékenyen. Rónay írására ő reflektált sietve a Válasz 1947. szeptemberi számában.⁸ Csorba eredetiségét azzal védi, hogy új kötetét igen magas mérce alá állítja: „Csorba Győző aközé a három-négy mai magyar költő közé tartozik, akik rá merik bízni magukat az új líra többé-kevésbé kipróbálatlan lehetőségeire. Merészségét gyümölcsözőnek tartja; Csorba az ismeretlen lehetőségekkel épp úgy él, mint a bevált lehetőségek alkalmazásával. Rónayt viszont „kiváló költőnek”, de „Gyulai Pál szerű nemesen-merev kritikusnak” mondja. A továbbiakban aztán már nem is annyira Csorba költészetével foglalkozik, hanem olyan valódi vagy föltételezett vádakát cáfol, amelyekkel saját költészetét illették. Egyrészt a sorvégi szótörésről azt állítja, hogy ezt Csorba nem tőle tanulta, hanem ő tanulta Csorbától. (Nem beszélve arról, hogy ez a régiségben, például Pindarosnál, nálunk Ungvárnémeti Tóth Lászlónál, Petőfinél, Babitsnál, József Attilánál is előfordul.) Másrészt saját, „műhelyjátékoknak” mondott, „félreérthetetlen” verseit, ritmusjátékait, „együgyű táncdalait” védi meg. Harmadrészt Csorba „másodhegedűségét” valamiféle gondolati relativizmussal cáfolja: „amiképpen nem kritériuma a művészetnek a következetesség, éppúgy az eredetiség sem”. Negyedrészről mintha már egy új fajta – ám Rónaynál nem olvasható! – irodalompolitikai követelmény és az irracionális vádjá ellen védekezne. „Csorba líráját és az enyémet is, gyakran tekintik irreálisnak, felelőtlenül kalandosnak, a valóságtól elrugaszkodónak. Ahogy volt népiség-követelmény, most van valóság-követelmény, s lesz majd nem tudom milyen követelmény...” Baljós sejtelve, tudjuk, bekövetkezik majd. Így érvel: „Mi sem fordultunk el a valóságtól: hanem a külső és belső valóságnak kevésbé ismert, feltáratlan, homályos rétegei felé fordultunk (...) a mennél teljesebb emberség iránti igényből.” Mert az önismeret – vallja Weöres – sosem volt olyan sürgős, mint most, „amikor az emberiséget saját elszabadult szenvedélyei egyre nagyobb csapásokkal sújtják.”

⁸ Weöres Sándor: Csorba Győző: Szabadulás. Válasz, 1947. II. 363–365.

Csorba Győző véleményét Rónay illetve Weöres kritikájáról nem ismerjük. Írásban nem reagált rájuk. Csorba 1947. október közepétől 1948 márciusáig Kardos Tibor jóvoltából fél évet – többekkel együtt – Olaszországban, a római Magyar Akadémián töltött. Ide 1947. november végén Weöres Sándor is Károlyi Amyval érkezett meg. Minden bizonnyal a *Szabadulás* című kötet, valamint a Magyarok és a Válasz kritikája is szóba került beszélgetéseik során, bár erről Csorba római naplójában⁹ nem történik említés. Csorba itthon hamarosan kézbe vehette Sótér István *Négy nemzedék – élő magyar költők* című, 1948 szeptemberében megjelent antológiáját, és benne elolvashatta az antológia szerkesztőjének róla írott – Weöres Sándor véleményével sok tekintetben egybecsengő – portréját.¹⁰ „Legutolsó verseskötete, a *Szabadulás* valamennyiünk számára meglepetés volt: egy új és nem remélt tehetség mutatkozott be lapjain.” Sótér megvédi a „szürrealista” vád ellen. „Fordulata valóban *felszabadulás*: egy félig néma, vagy legalábbis félhangon dünyögő világ legmerészebb hangjai szabadultak fel új verseiben, meghökkentő képek, alig is megszokható párosodások – elvontan ugyan, de az elvontság irigylendően szabad szárnyalásával, a szabadság ékesszóló biztonságával.”

Bizonyára a fiatal Csorbának nagyon jól esett a *Szabadulás* mellett Weöres Sándor kiállása, Sótér István elismerő véleménye, de azon is el kellett gondolkodnia, amit Rónay György mondott: akar-e Weöres Sándor „tanítványa”, „másodhegedűse” lenni? Csorba később azt vallotta, amit Illyés Gyula egy rádióbeszélgetés címében így fogalmazott meg: *Minden jó hatás: erősítés*. Vagyis vannak jó, és vannak rossz hatások. A rossz hatás epigonná, másolóvá tesz; a jó hatás felszabadít, az önálló hang megtalálásához juttat el. Csorbát – költői pályája egészének ismeretében mondhatjuk – az „exisztenciális” líra, a „szürrealista” költészet, Weöres Sándor „hatása” saját ars poeticájának fölismeréséhez segítette hozzá, azaz megerősítette.

Csorba nagyon sokat köszönhetett Weöres lírájának. Akár jelképesnek tekinthetjük, hogy *A város oldalában* című nagy, önéletrajzi visszatekintésében – a névmutató tanúsága szerint – a 220 lapon Weöres nevét a legtöbbször, negyvenötösör írja le, míg például Várkonyi Nándor személyét csupán fele annyiszor említi. Költészetével ő közvetítette számára a modern európai líra – Baudelaire, Mallarmé, Rimbaud és az újabbak, Rilke, Eliot, Reverdy költészetének – leszűrt eredményeit. Nyitottá tette az intellektuális élmények, a létkérdések iránt. Igényességet, szigorúságot táplált benne, a formai kérdésekkel szemben fogékonyra tette. Költészete a *Szabadulás* után a valóság, a világ, a személyes élmények befogadása felé mozdult el, és nem azt az utat járta tovább, amelyet a *Szabadulás* sejtetett. Az érett Csorba elfogadja a költészet közösségi jellegét. Egyik kései, ars poetica-értékű versében írja:

*mondtam igen hajdan én is nagy szavakat
hogyan így meg úgy hogy szentség nincs más a nap alatt*

⁹ Csorba Győző: Római följegyzések. 1947–1948. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2002. A november 29-i bejegyzés: „Tegnap megérkeztek Weöres Sanyiék. A feleség kellemes, kedves lélek.”

¹⁰ *Négy nemzedék – élő magyar költők*. A tanulmányt írta és a költőket bemutatja Sótér István. Par-nasszus, Bp., 1948. 247. = Sótér István: *Tisztuló tükrök*. Gondolat, Bp., 1966. 295.

öcsém drága öcsém költők fiatalok
ringyók a szavak befűzni ne hagyjátok magatok

legyen példátok inkább a rendes szívdobogás
ami egyszerű tiszta nem szól bele álca fogás

persze a költészet szent mást nem vallok ma se még
de úgy ahogyan szent az ember a föld meg az ég

sokat tanultam idáig s lám ennyit tudok ha tudok
öcsém drága öcsém költők fiatalok

(Költők, fiatalok)

Ugyanakkor azt is látni kell, hogy Rónay Györgyben nem csontosodott előítéletté a *Szabadulás*ról alkotott véleménye. Bírálatainak korrigálására is kész kritikus volt. Csorba újabb köteteinek megjelenésekor módosított korábbi ítéletén, elismerte, hogy Csorba Győző nem vált Weöres Sándor epigonjává, „másodhegedűssé”. Továbbra is figyelemmel kísérte a költőtárs pályáját, és az újabb Csorba-kötetekről – többször is – nagy elismeréssel írt. Nem nőtt diadalérzéssé benne a fölismerés, hogy Csorba a *Szabadulás* után hangot váltott, a valóság felé fordult, s lírájában a konkrétság és a fogalmiság, a szenzualitás és az intellektualitás, az érzékenység és a gondolatiság szintézisének a megvalósítására tört.

A *Szabadulás* után nyolc évre jelent meg először Csorba Győzőnek költői műve, és tíz évre újabb verseskötete. Az *Ocsúdó évek* (1955) önéletrajzi költemény, lírai és epikai elemekből egybeszótt, 123 tízoros versszakból álló poéma. A költő élete első tíz évét, az apja haláláig tartó időt beszéli el, a család szociális nyomorúságának kiemelésével. „Pécsett, Vilmos utca 23-ban /születtem, kilenc közül nyolcadiknak” – olvassuk az elbeszélő költeményben, mely sok tekintetben Szabó Lőrinc *Tücsökzenéjére* emlékeztet. – Új verseskötete, *A szó ünnepe* 1959-ben látott napvilágot. A prologusból és hat ciklusból álló gyűjtemény tíz év lírai termését tartalmazza. Csorba később is megőrzi köteteiben a versek tematikai-ciklusos beosztását. *A szó ünnepe* az első igazi Csorba-verseskötet. Egyszerre tükrözi lírájának sokszínűségét és alaphangját, tematikai változatosságát és morális tartását, érzékenységét és gondolati gazdagságát. Olyan sarokkő, amelyre egy teljes és koherens lírai világkép és költői életmű épült.

Csorba Győző és Weöres Sándor barátsága és kölcsönös tisztelete a római tartózkodás után is megmaradt, bár egyikük élete végérvényesen a szülővároshoz, Pécshez kötődik, másikuk pedig vidékről a fővárosba költözik, és budapesti lakos lesz.

Az egymásról és egymáshoz írt szövegek, prózai vallomások és verses köszöntők együtt valósággal egy kisebb antológiát töltenek meg. Ez a virtuális antológia Csorba Győzőtől Weöresről szóló tíz szöveget, Weöres Sándortól pedig Csorbáról szóló hét szöveget tartalmazna. Csorba Győző Weöresről négy alkalommal kritikát illetve esszét írt, és hat alkalommal versben köszöntötte költőtársát.¹¹ Weöres Sándortól Csorbáról szóló három cikket

¹¹ Csorba Győző négy prózai írása: Weöres Sándor új könyvei. Sorsunk, 1946. 1. sz. 45–48.; Weöres Sándor: A lélek idézése. A Könyvtáros, 1958. 11. sz. 855–856.; Levél Weöres Sándorhoz. Jelenkor, 1963. 9. sz. 845–847. A kútnál mélyebben. Jelenkor, 1988. 6. sz. 507–510. Csorba Győző hat

és négy verset ismerünk.¹² Kettőjük kapcsolatát dokumentálják Weöres Sándornak Csorba Győzőhöz írt levelei is.¹³

Rónay György a *Szabadulás* után is figyelemmel kísérte Csorba Győző költői és műfordítói munkásságát. Még a hatvanas években a Vigiliában vezetett *Az olvasó naplója* rovatában méltatta a *Séta és meditáció* valamint a *Lélek és ősz* című Csorba-köteteket,¹⁴ a Nagyvilágban pedig Csorba műfordítás-gyűjteményéről, a *Kettőshangzatról* írt.¹⁵ Csorba a *Szabadulás* egyik versét még így kezdte: „Megállt, s áll a lomb, álmatag leng az éj; / a formák fölötták a szint, alszanak / a véget-nemérő utak”. Most a *Lélek és ősz* kötet első versének első két sora így hangzik: „Így szabálytalanul szabályos. / A kis káosz nagy geometria.” És a vers címe: *Ritmus, rend, zene*. Rónay nem beszél a múlttól, nem emlegeti hajdani kritikáját; Csorba költészetének kiteljesedését, gazdagodását regisztrálja. „Nincs is a kötetben semmi hivalkodás, se formában, se gondolatban; az egészen, elejétől végéig mind fokozottabb hangsúllyal, az élet iránt való mély erkölcsi felelősségtudat vonul végig: az élet legnagyobb tényeivel való szembenézés megrendültsége.” És jelzi: Csorbánál az élet két legnagyobb élménye („egzisztenciánk döntő kérdései”) a születés és a halál, a költő szavaival: „A szülőágy s a sírhely tengelye / Ki tágabb, ki szűkebb körben forog”. Költészetete az ellentétek és a szintézisre törekvés, a „káosz” és a harmónia keresésének dialektikus feszültségében formálódik. És Rónay idézi a költő prózai vallomását: „Én a költészetet mindig valamiféle élni-segítő erőnek tartottam és tartom.” Versben Csorba így fogalmaz: „Csonkulni másokért az az igazi épség.”

„Ki tágabb, ki szűkebb körben forog”, kinek előbb, kinek utóbb jött el a végső „csonkulás”. Legelőbb Rónay György ment el, tizenegy évvel később Weöres és további hat év múlva Csorba Győző. Csorbának megadatott, hogy mindkét költőtársát meggyászolja. Amikor maga is a halál kapuja elé érkezik, kezét azok felé nyújtja, akik hajdan vitatársak voltak, de már átlépték az elmúlás küszöbét. A szenvedés összeköti az élőket az eltávozottakkal, a veszteség a halandót a megholtak társává teszi. Csorba két gyászversében feloldódik a múlt, a lepergett idő, a hajdani nézeteltérés. A valamikori véleménykülönbség, az eltérő ízlés, a különböző esztétikai program, a más-más filozófiai nézet kisimul, harmóniában olvad föl. A nézetek immár nem elválasztanak, hanem összekötnek. Az élő költő a két holt költőtársban, a hajdani vitatkozóknak testvért lát.

A Csorba életében utoljára megjelent kötet, a *Szemközt vele* (1991) gyászverseket tartalmazó ciklusában találjuk *Lett ideje* című versét. A vers alcíme: Rónay Györgynek, akit ma is gyászolok. Mottója Rónay György *Csillagok* című versének négy sora: „Csillagok, titeket se tudtalak. / Véga, Aldebarán, s hány, mennyei virág! / Ne félj, lesz majd időd

verse: Római jegyzetek; Csokor; Kegyes weöreskeődés; Weöres Sándornak 70. születésnapjára; Hetvenöt; Hol vagy W. S.?

¹² Weöres Sándor három cikke: Csorba Győző: *Szabadulás*. Válasz, 1947. II. 363–365.; Csorba Győző. Irodalmi és Nyelvi Közlemények, 1967. 1. sz.; Csorba Győző hatvanéves. Kortárs, 1976. 11. sz. 1840. p. Weöres Sándor négy verse: Csorba Győzőnek; Körtánc (részlet); Győzőnek; Amikor Csorba Győzővel hatvanévesek lettünk.

¹³ Weöres Sándor: Csorba Győzőhöz írott leveleiből. Jelenkor, 1989. 7–8. sz. 665–676.

¹⁴ Rónay György: Csorba Győző: *Séta és meditáció*. Vigilia, 1965. 8. sz. 494–495.; Csorba Győző: *Lélek és ősz*. Vigilia, 1968. 7. sz. 487–488.

¹⁵ Rónay György: Csorba Győző: *Kettőshangzat*. Nagyvilág, 1978. 1. sz. 130–131.

megtanulni, hanyatt / fekve, ezt az egész égi botanikát.” A megtört sorokból álló, ötstrófás Csorba-vers első szakasza mintha ezt a gondolatot folytatná:

*Pedig sokat tudott: a lélek ezer recéje-ránca
éles-szelíd szemének magát készségesen kitárta
S oly biztonsággal mozgott a gyúrt titkok között
mint aki mindegyikkel szövetséget kötött.*

Csorba Győző posztumusz kötete lett a *Csikorgó* (1995). A halál közelségében fogant versek közül való a *Hol vagy W. S. ?* „Sándor hol vagy? Hol vagy barátom?” – kezdi a verset, majd így folytatja:

*Meghaltál? Meghaltál valóban?
De éltél-e? Oly kis küszöb
és oly kevésbé láthatóan
feküdt két létformád között
Mi persze kik még itt maradtunk
sopánkodunk: „Mily veszteség!”
Értünk vállaltad és miattunk
ez érthetetlen rémmesét...*

A halál nemcsak elválaszt két létformát, hanem össze is köt. A halál nemcsak veszteség, hanem a megtalálás lehetősége is – mondja a költő.

Ez a fölismerés ma már Csorba Győző költészetére is érvényes.

BÜKY LÁSZLÓ

Falra mászott fogkefe

EGY WEÖRES-VERSCÍM NYOMÁBAN

„Kúszik a kés, a sógoré, | az asztal lábán fölfelé. || Más: || Kúszik a kés, a sógoré, | az asztal lábán fölfelé. || Megint más: || Kúszik a kés, a sógoré, | az asztal lábán fölfelé. || Befejezés: || Kúszik a kés, a sógoré, | az asztal lábán fölfelé.” Ezt a Weöres Sándor verset („A falramászott fogkefe” mintájára címűt) is elemezte Vadai István a Tiszatáj Diákmellékletében mint az előre kiszámított szerkezetek egyik példáját (2001. október, 77. sz. 1–12.). Másik ilyen felépítésű versre példája a költőtől: A négy évszak, amely szintén egyforma versszakokból áll, amelyek csupán címeik miatt (Tavasza, Nyár, Ősz, Tél) kapnak különböző jelentéseket („Noha szeles, noha csélcslap, | mégis csodás ez az évszak, | túltesz minden vágyon, álmon, különb, mint a többi három”). Vadai István kitér a *falramászott fogkefe* kifejezésre, amely verscímbe szerepel, illetőleg eredménytelenül kutatja, honnan eredhet. (Weöresnél egybe-, Karinthy-kötetekben egybe- és különírva is megvan a *falra mászott szerkezet*.)

A *falra mászott fogkefe* szólás valószínűleg a XX. század első negyedéből eredeztethető, alighanem a nagyvárosi, budapesti társalgási nyelvből, és abból közhellyé lehetett, majd a század utolsó évtizedeiben jobbra kikopott a használatból. Magam is ismerem gimnazista koromból, tehát 1960 előttről, valaminek blőd voltát, hihetlenségét, képtelenségét, lehetlenségét, valószínűtlenségét szoktuk vele kifejezni.

„Az elemzésre kiválasztott két költemény[.] A négy évszak és »A falramászott fogkefe« mintájára című vers Weöres Sándor Kézírásos könyvében jelent meg először [ti. 1981-ben]” – kezdi írását Vadai, ám ez pontatlan, hiszen A négy évszak már előbb is megjelent (Népszabadság 1980. december 25.). A versről a szövegalkotási érdekessége kapcsán bő két évtizeddel korábban magam is írtam (Büky László: Varietas delectat? Édes Anyanyelvünk [1983.], V. évf. 2. sz., 6.).

A kifejezés közvetlen rokona megtalálható Karinthy Frigyesnél: Lepketánc. Fantasztikum egy felvonásban (Uő., Hökőm-színház I–III. Szépirodalmi Kk., Budapest, 1957. I, 416). Karinthy darabjában Corpades vezérezredes, akadémikus ezt mondja azon a tanácskozáson, amelyen Genius – aki tulajdonképpen lát a dráma vakondszerű világában – fölfedezését tárgyalják meg: „Pamparapa, vagy a *falramászott* [sic] *nagymama*. Tiszta halandzsa.” Egyébként eléggé köztudomású, hogy a *halandzsa* szó Karinthy találmánya, két karcolata is van a halandzsázásról (Halandzsa, A diadalmas halandzsa – In: Uő., Az egész város beszél I–III. Szépirodalmi Kk., Budapest 1958. I, 291; 295. Egy paródiájában pedig ’aprópénz’ jelentéssel használja a *halandzsa*-t: Színházi Élet 2020, húsvét. – In: Így írtok ti I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1959. II, 325). A tudós Corpades a *falra má-*

szott nagymamá-val azt közli, hogy Genius állításai nem vehetők komolyan, ugyanezt jelentő másik mondata is: „Tiszta *halandzsa*.” A Lepketánc témáját novellában is földolgozta Karinthy: Génusz (In: Uő.: A lélek arca I–II. Szépirodalmi Kk., Budapest, 1957. I, 76–81.), ebben a Va-Kondiában élő Génusz főfedezését *fantazmagóriá*-nak minősítik – Egy másik változata a szólásnak és ugyancsak Karinthy nyelvében: „Mi az hogy fordított meg egyenes, meg egyenes meg fordított, papperlapapp, vagy a *falra mászott nagybögős!*” Ez kifejezés a Tanítom a kisfiamat című írásában olvasható (Az egész város beszéli III, 90), és a gyermekét tanító papa mondja, aki maga is belegabalyodik a számtanpéldában szereplő egyenes és fordított arányok magyarázatába. A *nagybögős*, a *nagymama* és a *fogkefe* szerepeltetése nem meglepő az efféle nem idiomatikus frazeologikus egységekben, viszont lényeges az, hogy az első szerkezeti egység (*falra mászott*) szemantikai ellentétben legyen a másodikkal.

Vadai István egyetemi hallgatóitól érdeklődve a szólás ismeretéről egy *falra mászott fogkefe* nevű süteményreceptig (!) jutott. Jómagam csupán hatvan év körüli egyetemi kollégáim egyikétől, másikatól kaptam igenlő választ arra a kérdésre, hogy ismerik-e ezt a közhelyszerű nyelvi klisé. A Weöres Sándor-vers címe azt sejteti, hogy valamilyen dalszövegről van szó, de e sejtésemet a Magyar Rádió archívuma nem igazolta.

A szótárakban, szöveggyűjteményekben sem leltem meg egyik kifejezést sem, azonban a világhálón egy jelenleg nem működő honlap (2005. február; www.nexus.hu) szerint 2004. március 10-én a következő volt olvasható: „*falramászott fogkefe*, izé vámpír”. Amennyire a *vámpír*-t keresve kiderült, valamilyen csevegőprogramon lehetett a szövegdarab, ami azt jelzi, hogy bizonyos nyelvhasználó réteg napjainkban is ismeri a szólást.

A középpont hiánya mint új középpont

FÜZI LÁSZLÓ: A KÖZÉPPONT HIÁNYA

**Kalligram Kiadó
Pozsony, 2008
278 oldal, 2500 Ft**

Füzi László e kötetben megjelent írásait – tanulmányait, esszéit – nem most olvasom először, folyóiratbeli első megjelenésükkor is elolvastam azokat, talán valamennyit. Akkor főleg arra figyeltem, mit ír, mostani olvasatomban azt, hogy hogyan. Nem bírálatot készülök írni, inkább az irodalmár habitusát, írói modorát körüljárni.

Kötetbe rendezve, együttesen, természetesen más térben jelölik ki a maguk helyét az egyes írások, mint valamely folyóiratszám igen változatos szöveggörnyezetében. Az egyberendezett írások első szembeszökő jellemzője az, hogy a legkülönbözőbb nézőpontú és terjedelmű (bölcséleti esszé, filológiai megközelítés, recenzió, kiállítás megnyitó) dolgozatok összesimulnak, szinte egységes szöveggé válnak, olyannyira, hogy a könyv folyamatosan olvasható történetnek is tekinthető. Ezt a történetet az *A középpont hiánya* című terjedelmes nyitó esszé exponálja, majd ennek fő gondolatát a Camus-, illetve a Kapuściński-írás más pozícióból megerősíti, a továbbiak pedig a történelmi idő szerint haladva – két háború közti irodalom, Németh László-i

életmű, kortárs szerzők műértelmezései, egészen személyes hangú alkalmi jegyzetek – mintegy más-más irányból szálfejtve részletezik a fő gondolatkört, s végül a Ménesi Gábor kérdéseire adott válaszok összefoglalóul szolgálnak. Az, hogy Füzi László írásainak van egy fő gondolatköre (erre később még visszatérek), s ez valamennyi esszéjében, kritikájában föllelhető, korántsem azt jelenti, hogy prekonceptió alá rendelné egyes írásait, hanem azt, hogy valamiképpen – amint ezt Kapuścińskiről állítja maga is – „egyszándékú” író, azaz nagyon stabilak azok az értelmezői szempontjai, ahonnan látja és belátja az irodalomban megformálódó világot, illetve hogyha nem is zárt, de mindenképpen jól körülhatárolt értelmezői mód az övé.

Kötete nyelviileg is egységes, viszonylag homogén és egyenmű. Ez a homogenitás stíluserőre emelkedve (szerzője egyetlen mondatáról is fölismerhető és azonosítható) régóta meghatározza Füzi László írásait. Nyelvezetét bizonyos alulstilizáltság jellemzi, közelít az előbeszédhez (a jó fölépített, magas szintű előadáshoz), s még azt a képzetet is keltheti, mintha a szerző éppen most mondaná azt, amit az olvasó éppen olvas. Ezt a képzetet erősítik azok a közbeékelések, mint az „azért mondom”, vagy „megint csak azt mondom” fordulatok, s bizonyos, hogy a megszokottnál ha nem is lazább Füzi László írásban használt nyelve, azt nem állítanám, hogy nagyon feszes mondatokat írna – ennek azonban retorikai

jelentősége és retorikai jelentése van. Írásai ezzel az élőbeszéd felé tartó nyelvvel megszólítják a föltételezett olvasót, kontaktust keresnek a potenciális olvasóval, s azáltal, hogy úgy építi föl írásait, hogy megállapít, majd érvel, kibont, s aztán rendre vissza-visszatér hol a tételhez, hol egyik-másik argumentumhoz, nemcsak könnyed, sodró ritmust képez, de gondolatilag is visszazár – az olvasó felé is lezárja a gondolatmenetet.

Füzi László írásai nem csak úgy képeznek egészet, hogy behatárolhatók gondolkodásának határai és koordinátái, de úgy is, hogy mindegyik írása önmagában is valamiképpen egészévé teljedik. Előzékeny szerző, ugyanis egyes írásainak befogadásához nemcsak elmélyült szakmai előismeret nem szükséges, de maguknak a tárgyalt (élet)műveknek az ismerete sem, mert a szerző minden egyes írásában folyamatosan az egész(életmű)ről alkot képet, a gondolatmenet követéséhez szükséges információt pedig finoman beépíti, illetve menet közben érzékletesen elmeséli. Ugyanennek az előzékenységeknek a járuléka, hogy bőségesen és hosszan idéz, egész bekezdéseket is akár, jóllehet összegezhette is, de nem csak az a célja, hogy fogalmilag legyen pontos, hanem az is, hogy érzékletes maradjon. Németh Lászlóról például tekintélyes súlyú és terjedelmű könyvet írt, s bár azóta is folyamatosan újraértelmezi, pontosítja, építi a maga Németh-képét, s például itt közölt írásai csak részkérdéseket taglalnak (olvasási stratégia-ajánlat regényeihez, naplóiról, az életműkiadásról, a róla szóló emlékező kötetéről beszél), ennek ellenére mindegyik írásában – szükségszerűen persze, csak – fölvezet a Németh László-i életmű főbb problémakörét, így a föltételezett olvasó egyetlen résztanulmány ismeretében is el tudja helyezni az életművet a szellemi áramlatok koordinátájában. Füzi László ezzel az előzékeny, olvasóra figyelő, ugyanakkor könnyednek tetsző, olvasmányos és olvasható stílussal neuralgikus ponthoz szól hozzá, ahhoz ugyanis, hogy az irodalomról való beszéd elsődlegesen a szakmát és/vagy pedig a (nyitott, de nem szak-) olvasót kell-e hogy megszólítsa. Azzal, hogy az elmúlt jó évtizedben az irodalomról szóló beszéd teoretikusan súlyosan megterhelődött, egyúttal szűk egyúttal szakmai belüggé is zsugorodott, Füzi László viszont továbbra is azt vallja, hogy a 'szakmának' változatlanul közvetítenie is kell a potenciális olvasók felé. Ekéánt Horváth János közelében járunk tehát, aki szerint a művelt, tájékozott olvasó megerősítő figyelmével maga is folytatója és alakítója a nemzet kultúrájának és hagyományának, és Kányádi Sándor közelében járunk, aki szerint, ha irodalmunk megmarad, akkor talán megmaradunk mi is (mint kis nép), mert lesz közös nyelvünk.

Könyvének alcíméül azt írta: esszék, kritikák. Pontosabb lett volna, ha csak „esszék”-et ír: írásai ugyanis akkor is esszék lesznek végül, ha eredendően talán szaktanulmányba (*Németh László életművének kiadásáról; „A lét örök meséi” – Gion Nándor kései elbeszélései*) vagy éppen kritikába hajlanának (Buda-, Tózsér-, Sándor Iván-, Esterházy-, Tandori-olvasat), de valójában metodikailag sem törekszik arra, hogy a szaktudomány kurrens elvárásainak megfeleljen. Viszonylag keveset tudunk meg például a mű poétikájáról, nyelvi megelőzöttségéről, meg azokról az apróságokról, amikről doktoranduszok a mainstream elméleti szakirodalomra hivatkozva rengeteg mindent el tudnak mondani, de ez megint csak nem azt jelenti, hogy Füzi László ne lenne szakszerű, vagy ne szakmai kérdéseket gondolna végig, hanem azt, hogy a gondolkodás folyamatára helyezi a hangsúly, a részletek helyett arra, hogy az egészről fogalmazza meg a maga képét, értelmezését. A legújabb teoretikus szakirodalmi hivatkozások helyett elsősorban a klasszikus irodalom, a bölcséleti esszé, a filozófia és a történelemről gondolkodó irodalom klasszikusai felől

telítődnek írásai. E tekintetben viszont roppant pazar az a névsor, amelyet szellemi rádiusza befog. Mindjárt a címadó, terjedelmes esszéjében hatalmas és impozáns szellemi körrel szembesíti az olvasót: mások mellett Németh László, Ady, Móríc Zsigmond, Bodor Ádám, Méliusz József, Márai Sándor, Bibó István, Balassa Péter, Sándor Iván, Lev Tolsztoj, Elias Canetti, Franz Kafka, Musil, Proust, Vaszilij Grosszman, Varlam Salamov, Szolzenyicin, Nietzsche, Freud, Fukuyama, Tzvetan Todorov, Max Weber, Stephen Hawkins, Jacques Barzun gondolatait idézi meg annak a könnyed eleganciájával, aki a hivatkozott szerzők nem egyik vagy másik munkáját ismeri, hanem akinek amazok szellemi, gondolati világának egészére rálátása van és képes saját értelmezői rendszerében elhelyezni azokat. Lényeges jellemzője a Füzi-írásoknak, hogy a kultúra hagyományosan humán területének ismert szegmensei mellett rendre a természettudományos, matematikai, fizikai stb. kutatások eredményeire is hivatkozik. Természetesen nem önmagukban a szakkutatások eredményei érdeklik, hanem az, hogy a szellemi folyamatok miként jelentkeznek a legkülönbözőbb megismerési-gondolkodási formákban. S e tekintetben nemcsak a múlt korszakait illetően nyitott, például a József Attila vagy a Németh László gondolkodásában bekövetkezett változásokat illetően: hogy ugyanis a maguk esztétikai-létszemléleti rendszerének alakulásában hol helyezkedett el koruk legmodernebb természettudományos eredménye, miként segítette őket a relativitás elmélete a Semmi, azaz a középponthiányos világkép megsejtéséhez (*József Attila és Németh László – egymás világában*), hanem – mint könyvének nyitó esszéje érzékletesen jelzi – saját, kortársi világunk értelmezését illetően is az. A szociológus-közgazdász Max Weber, a fizikus Stephen Hawkins ugyanúgy beépül a Füzi-féle gondolkodási folyamatba, ahogy a maga idejében Németh László és József Attila is beépítette a maga rendszerébe koruk természettudományos gondolkodásának történéseit. Ez az irodalmári magatartás ismét csak szemben áll a mainstream irodalomtudósi habitussal, amelyet inkább az jellemez, hogy egy-egy elfogadott rész-nézőpontot (pl. feminizmus) érvényesít (totalizál), Füzi László viszont azoknak a huszadik századi kereső-kutató szellemeknek a hagyományát folytatja – mint Németh László, Vekerdi László, illetve Ryszard Kapuściński – akik a világ egészét, a világban zajló makro-folyamatokat akarták és akarják érteni és törvényszerűségeit leírni. Németh László, Vekerdi László, Cs. Szabó László aztán Ryszard Kapuściński a vele leginkább rokonvilágú alkotók – a föntiekén túl – abban a vonatkozásban is, hogy számukra a történelmi érzékenység és a személyesség (mint személyes érdekeltség és mint a személyesség vállalása) még evidenciális jelentőségű, s Füzi László másokról szóló írásaiban is e jellemző jegyekre figyel föl. Camus kapcsán Canettit, Marc Blochot idézve írja, hogy „az európai kultúra mélyen a történelem teremtménye”, ezért amikor kultúráról, költészetről beszél, valójában arról is beszél, hogyan éli meg az ember a történelmet. A történelmi érzékenység, a történelmi látás megerősítése ismét csak a folytonosságnak, illetve a folytathatóságnak az igénybejelentése – és, mert pátosztalan, rezignált tudomásulvétele is annak, hogy a mi korunk egyre inkább fölmondja ezt (a már önmagával szemben sem támasztott) igényt. A Faludy György-jelenség is azért vonzó számára, mert Faludy még megélte a történelmet, s a történelemben formálódó élete és esztétikája és a történelem – Kunderát is idézve – elválaszthatatlan volt, Cs. Szabó László pedig – aki a vállalható személyesség mértéke is – azért, mert még birtokolta és megélte a klasszikus európai műveltséget. Hasonló szempontból rokon-szenves számára az 1943-as szárszói tanácskozás, mert „a résztvevők érezték, hogy hosszú

időt tekintve utoljára szólhatnak szabadon a történelemhez” – e helyt a ’szabad’ jelzöt csak részben vonatkozathatjuk a politikai szabadság fogalmára, részben az értelmiség szerepének, mandátumának elaminálódására.

Minden műértelmezés önértelmezés is, Füzi Lászlónak a kortárs lengyel író-újságíróról, Ryszard Kapuścińskiról írott portréja talán a leginkább önreflektív és a leginkább közvetlen vallomása arról, hogy ’mit tehet’ a (mandátumát veszett) író ma, az ezredvégen, középpontját veszett világunkban, s talán itt fogalmazza meg legpontosabban a személyesség számára rokonszenves és vállalható mértékét is. Kapuścińsky külön utas jelenléte az ezredvégi értelmiségi jelenlét provokációja: számára/benne összegzően elválaszthatatlan mindaz, ami a cselekvő, klasszikus európai értelmiségi magatartás legnemesebb jellemzője volt, az életszerű látástól a szolidaritásvállaláson át a világ absztrakt és művészi értelmiségi. Kapuścińsky – és persze Füzi László – számára az irodalom (költészet, művészet) csak részben önelvű dolog (az irodalomról szóló beszéd ma elsősorban önelvűségében tekint a műalkotásra), részben a személyes létmegértés része, részben pedig eszköz arra, hogy élhetően emberivé formáljuk világunkat. Az írás értelme – ennek a magyar irodalmi hagyományban egész vonulatát mutatta föl Domokos Mátyás a magyar esszé monumentális antológiájában, amint erről is részletesen szól Füzi László – a meghatározottságokkal való kritikai és cselekvésre ösztönző számvetés: „Az író-gondolkodó, aki a huszadik század létformáit vizsgálta – összhangban számos más gondolkodóval – nem az eleve elrendeltségről, a beszorítottságról beszélt, hanem az ember feladatáról, ezzel gondolkodótársaihoz hasonlóan visszahozta a potencialitást az ember világába. Közben – láthattuk – az induló huszonegyedik század összefüggéseire is rátalált” – összegzi Kapuścińsky számára is modell értékű jelenlétét. Az írástudó (egyik, s számára leginkább elfogadható) cselekvési módja tehát az összefüggések rögzítése. Természetesen számtalan összefüggés ismerhető föl, Füzi László nagy igénnyel a huszadik század alapösszefüggését a középpont hiányában ragadja meg, s lényegében e köré az alapösszefüggés köré építi – tágan értelmezett – irodalomértelmezését.

A dilemmát persze nem ezekben az írásokban fogalmazza meg először (Németh László, József Attila és Márai Sándor kapcsán *A semmi közelében* [2003] című kötetének magját is ez gondolatkör képezte), ám ezúttal is a növényi növekedés természete szerint gondolja, bontja tovább az alapidilemmát. Értelmezése szerint a ma zajló paradigmaváltó szellemi folyamatnak, amely fő törekvésében megszakítja az európai folytonosságot, látható jelei nem a rendszerváltozáskor kezdődtek, már a huszadik század elejétől megmutatták magukat, a középpont hiánya viszont az ezredfordulóra úgy vált nyilvánvalóvá, hogy immáron a világ alapvető újraértelmezése is elkerülhetetlen. A „középpont”, illetve a „középpont hiánya” összegző fogalmakat – bár a kötet címadó esszéjében pontokba rendezi jelentésüket – bizonyos értelemben metaforikusan használja, melyek lényegében annak a folyamatnak a megnevezései, amelynek során az az értékrend, amely a klasszikus Európát jellemezte, valamiképpen nem folytatódik, s amelynek utolsó (határponton álló) képviselői Németh László, József Attila, Cs. Szabó László, Albert Camus voltak, s amelyet személyes sorsában még maga is megtapasztalt (szétesett az a paraszti kultúra, amelybe valójában már nem beleszületett, csak annak halvány utóregzéseit észlelte, illetve ’a kultúra, mint középpont’ állapot mesterséges konzerválását a késő Kádár-korban, eszmélődése idején még megélhette). Ezt az egyetemes paradigmaváltást sokan és sokféle módon rögz-

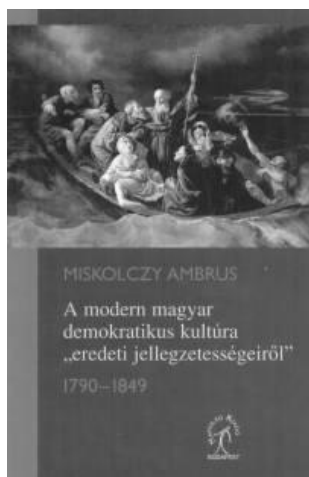
zítették (Spenglertől Ortegán, Cioranon át a filozófus Molnár Tamásig), Füzi László azonban, bár nagyon emberi fájdalommal és szomorúsággal, de nem katasztrofistaként konstatálja, hogy mindaz az érték és hagyomány, amely még az ő nemzedékének a szocializációját is meghatározta, a globalizálódó világban egyre inkább meghaladottá válik.

S innentől válik izgalmassá esszéírói világa. Nyitó írásának címe és alcíme pontosan jelzi magatartását: *A középpont hiánya – Gondolatok az új otthonosság előtérbe kerüléséről*. A cím jelentéskörében megkísérli föltárni a huszadik század elején induló, az ezredfordulóra kiteljesedő nagy paradigmaváltás legfontosabb összevetőit, az alcím szerint pedig megfogalmazni azokat a kívánalmakat, amelyek szükségesek lennének ahhoz, hogy újra otthonunknak és otthonosnak érezzük világunkat. A mi korunknak alapélménye a töredezettség, a szétesés, s az egészre már csak az irodalom, a művészetek által emlékeztünk, állapítja meg, ám minden tapasztalata ellenére sem válságfilozófusként, hanem elemzőként viszonyul a jelenséghez, és azzal az egyensúlyozó nyitottsággal, hogy nem rettenetesnek és nem minden vonatkozásában látja kártékonynak az újat – noha annak érzékelhető jelei egyelőre nem bátorítják – hanem a megszakítottság mellett/mögött/után a folytonosság esélyét is.

Füzi László folyamatosan a szétesettségről, töredékességről, a középpont hiányáról ír – s eközben esszéiben nem tesz mást, mint impulzív szellemi nyitottsággal 'egyben' lát, egyetlen (makro)folyamatot észlel, s a világ egészének rendszerező értelmezésére tesz kísérletet. Jelzi, hogy minden kétséget kizáróan 'paradigmaváltás' van, s eközben maga a folytonosság és a folytathatóság szálait köti újra: a költészet (irodalom) önelvűsége mellett megerősíti a személyességet, és megerősíti az irodalomnak a világgal szemben fenntartandó kritikai viszonyát. Szétesettség – és egyben látás, paradoxon, de a szétesettséget, a töredezettséget éppen azzal lehet meghaladni, ha a töredezettséget az egész részeként szemléli, pontosabban, ha ekként nem is szemlélheti, de a töredezettség összességéként igen, s ezzel lényegében már meg is teszi a középpont nélküliséget gondolkodásának új középpontjává. Természetesen akár lehet vitatni is, hogy valóban a középpont hiányában írható-e le a huszadik század belső alapviszonya, de Füzi László esszéi valóságos szöveg-alapot képeznek e lehetséges vitához. Értelmezése egy lehetséges, ám jól körüljárt és argumentált értelmezés, ugyanakkor nagy ívű, távlatos és tág horizontú – ennek az ívnek a rokon világa valóban Németh László, Vekardi László, Cs. Szabó László közelségében írható le.

Pécsi Györgyi

Miskolczi Ambrus Négyeskönyve

**Napvilág Kiadó
Budapest, 2006
150 oldal, 1900 Ft**

Nem tudom, Domokos Mátyás tudta-e, hogy *Az olvasó fényűzése* három önálló, ám szervesen és logikusan összetartozó kötetével műfajt teremtett? A Középkori Hármasoltárok irodalmi és racionális, értelmi megfelelőjét. Az értelem fényűzését.

Miskolczi Ambrus négy önálló könyvét foglalta össze egyetlen szerves egészet képező kvartettbe, összetartozó értelmes egészbe.

És amiként Durell Alexandriai Négyesében egy viszonylag egyszerű történetből kibomlanak egy zaklatott, fontos átmenet fázisai és (eredendő? állandó?) jellegzetességei, úgy kapjuk meg Miskolczi Ambrus négy kötetéből a magyar (és egy kicsit az egész közép-kelet-európai) 18. századvégi és 19. század eleji, a felvilágosodás és a liberalizmus közötti időknek a történetét. Pontosabban szólva: a „jellegzetességeit”. Miért a jellegzetességeket? „*A modern magyar demokratikus kultúra »eredeti« jellegzetességeiről 1790–1849*”, jelezve mintegy ezzel is, hogy 1790 és 1849 között történt valami, illetve történetek valamik, amik miatt a „jellegzetességekkel” is ugyanolyan óvatosan illik bánni,

mint a „demokratikus kultúra” fogalmával. Épp ezen segít az „eredeti” jelző: Egy jellegzetesség kialakulásakor egyszerűbben és pontosabban leírható mint később, mikor már az írók és igények változása szerint alakul át. A *longue durée* történelemszemlélet, amely napjainkra kötelezővé, vagy legalábbis illendővé vált, lehetővé teszi, hogy ma is – kellő óvatossággal – dolgozhassunk a jellegzetességekkel, mint történetírási fogalommal. Ebben a szellemben idézi az Előszó *Francis Fukuyamát*: „A modern demokratikus kultúra a világi megváltás kultúrája; évezredes fejlődés állomása. Nyugaton – írja Fukuyama – a kereszténység először kialakította az emberi méltóság egyetemességének elvét, ezt a felvilágosodás az égből lehozta, és az egyetemes emberi egyenlőség világi elméletévé tette.»

Tocqueville szerint már a 11. századtól, Mannheim Károly szerint a késő középkor óta érlelődik a demokrácia, más szóval demokratikus kultúra. Ez hatalmas gyűjtőfogalom, amely magában foglalja mindazt, amit a felvilágosodás és a romantika, a liberalizmus és a demokratizmus jelentett, pontosabban mindebből az egyenlőségre való törekvést, mert, mint Tocqueville Amerikában felismerte: »a nemző körülmény, melyből minden egyes eset eredetét venni láttatik, az állapotok egyenlőségében fekszik«.

Ez pedig ellenállhatatlan erővel érvényesül: A társadalmi helyzetek egyenlőségének fokozatos fejlődése tehát gondviselészerű jelenség, fő jellegzetességei: egyetemes, tartós; napról napra kikerül az emberi hatalom alól, mivel minden ember a fejlődését szolgálja ...

A modern demokratikus kultúrát kétféleképpen is szemléltethetjük: egyrészt mint egyetemes jelenséget, amely nemzeti keretekben jelenik meg, másrészt mint nemzeti keretekben kibontakozó jelenségek integrációját, és közben láthatjuk, amint a nemzeti folyamatok bekapcsolódnak az egyetemes folyamatok vérkeringésébe.

Mindkét szemléletben indokolt az ún. eredeti sajátosságok vizsgálata, hogy Mattec Block ezen Weber szemléletébe is illeszkedő korszakalkotó kifejezésével éljek, amelyet történetírásunkban Makkai László honosított meg. Igaz, nem tagadom, nem tudom pontosan meghatározni, hogy miben is rejlenek »az eredeti jellegzetességek«, hacsak nem abban, hogy a demokrácia, bár egyetemes jelenség, és ha kiejtjük a szót: demokrácia, akkor valamiféle ideáltípus jelenik meg lelki szemeink előtt, ám konkrét megvalósulási formái eltérnek egymástól, mert a terephez idomulnak, más szóval a társadalmi szerkezethez, egyes csoportok, rétegek mentalitásához és hagyományaihoz.

Mindebben Tocqueville logikáját és szemléletét követjük valamennyien, hiszen amikor Amerikában feltérképezte a demokratikus szenvedélyeket, akkor úgy járt el, hogy érzékelte: ideáltípushoz kell viszonyítani azt, ami megvalósul a demokratikus törekvések (és velük járó ellentmondásaik) ellenállhatatlan erővel érvényesülő kibontakozása során.

Ugyanakkor kerülnünk kell az ideáltípus abszolút mértékként való alkalmazását, hiszen ha abszolutizáljuk az ideáltípust, akkor az ún. Valóságban mindenütt csak torzulásokat észlelünk valamiféle – éppen aktuális (torzító) szemlélet jegyében.

De akkor nem vagyunk-e ugyanott, mint az elhíresült churchili frázis: a Demokrácia nagyon tökéletlen alkotmány, de hát jobbat még nem találtak ki. Az »úgynevezett Valóságtól« úgy látszik csak „ideáltípusok” torzulásaira futja? Úgy látszik Demokrácia és torzulásai

*Földiekkel játsszó
Égi tünemény,
Istenségnek látszó
Csalfa, vak Remény!
Kit teremt magának
A böl dogtalan,
S mint védangyalának,
Bókol úntalan.*

(Csokonai: A Reményhez)

A Felvilágosodás ezen a téren Csokonaiig várat magára:

*Hittem szép szavadnak:
Mégis megcsalál. ...*

Az emberi méltóság egyetemességének elvére alapított modern demokratikus kultúra egyfajta remény, amelynek azonban ideáltípus formájában léteznek az állapotok egyenlőségében fekvő jellegzetességei eredeteikig visszamenőleg.

*Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?
Századok ültenek el, s te alattok mélyen enyésző
Fénnyel jársz egyedül. ...*

(Vörösmarty: Zalán futása)

*Szabadság! itten hordozák
Véres zászlóidat,
S elhulltanak legjobbjaink
A hosszú harc alatt. ...*

(Vörösmarty: Szózat)

*Bújt az üldözött, s felé
Kard nyúl barlangjában,
Szerte nézett, s nem léle
Honját a hazában. ...*

*S ah, szabadság nem virúl
A holtnak véréből,
Kínzó rabság könnye hull
Árvánk hó szeméből! ...*

(Kölcsy: Himnusz)

Itt bizony nem nagyon van mit kezdeni Fukuyama keresztény körmeneteivel és a felvilágosodás világi üdvösségként való értelmezésével. Máshol kell keresgélni és más összefüggésben kell beszélni a modern magyar demokratikus kultúra eredeti jellegzetességeiről. Miskolczi Ambrus tudja is, hogy hol és hogyan. Amikor a modern magyar demokratikus kultúra eredeti sajátosságait nyomozzuk, az első kérdés az, vajon miként alakult a magyar politikai és kulturális térben a felvilágosodás és liberalizmus viszonya.

Tudjuk, 1790–1848 között Magyarországon két alkalommal törtek fel olyan politikai mozgalmak, amelyek a demokratikus kultúra intézményes megalapozásával próbálkoztak – az 1790-es és az 1830-as években.

1794-ben a demokratikus törekvéseket mint összeesküvést fel is számolta a hatalom, 1830-tól viszont az 1848-as forradalomhoz íveltek a fejlemények.

A magyar történetírásban sajátos vitakérdés az, miként viszonyul egymáshoz a felvilágosodás és a liberalizmus: létezik-e folytonosság az 1790-es évek és az 1830-as évek reformtörekvései között, vagy közben megszakadtak az ígéretes erőfeszítések? Mindez ártalmatlan historiográfiai vitának tűnik, mégis valamiféle hitvita jellegét öltötte. Annál is inkább, mert mindkét álláspontnak mély gyökerei vannak. Ezért célszerű a vitát a maga történetiségében is szemlélni, és aztán meglátni a fától az erdőt: azt, hogy mi valóban a vita tétje.

A látszólag új keletű vitát két nyugati magyar történész kezdeményezte: Csáki Móric és Kecskeméti Károly egy-egy nagyszabású – az európai historiográfiai revizionizmus szellemében készített – monográfiával, miután újabb történetírásunkban H. Balázs Éva és Hajdú Lajos korábbi kutatásai szerint a nagy átalakulás a jozefinizmussal kezdődött, és az átalakítás igénye már korábban jelentkezett.

Valamennyien a folytonosságot vallották, és ezzel szembefordultak a magyar történetírás uralkodó felfogásával. Ezt az 1860-as években Horváth Mihály fogalmazta meg a *Húszonöt év Magyarország történelméből* című művében. A cím is jelzi a koncepciót: a reformkor 25 év története, amely az 1823-as megyei ellenállással kezdődik. Szekfű Gyula a *Három nemzedékben*, az 1920-as évek nagy politikai – de egyben törtélelmezési – formáló – hanyatláselméleti pamfletjében az 1830-as évekkel kezdte a magyar liberalizmus történetét, és annak inkább kárhóztatását, mintsem elemzését. Az ő alapító hőse Széchenyi István, akinél a nemzetépítés, a viszonyokkal való józan számvetés háttérbe szorította a liberális dogmatizmust, amelynek érvényesítése nemzeti katasztrófához vezetett. Szekfűvel szemben Mályusz Elemér – Concha Győző nyomán – arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1790-es évek felvilágosult törekvései már szinte azonosak az 1830-as évek törekvéseivel. Igaz, ezek a törekvések papíron maradtak, nagyrésztük a diétai munkálataiban, amelyek csak az 1825–27-es diétai bizottságai vehetnek majd elő. Mégis, a reformkor az 1790-es években indult, de megszakította az abszolutista és rendi reakció, mert az udvar annyira megrettent a Martinovics-féle összesküvéstől, hogy lemondott a reformpolitikáról, a radikálisokat kivégeztette, majd utána a mérsékelt reformereket semlegesítette. Domanovszky Sándor, aki éveken át dolgozott József nádor iratainak kiadásán, úgy látta, hogy mindaddig, amíg összehívták a diétákat, nem igazán szakították meg egy 22 éves [1790–1812] föllendülési korszak további építő munkáját. Utána viszont valóban jött a »keserves cezúra«: az abszolutizmus 13 esztendeje [1812–1825]. Igazságtalan azonban a kor embereivel és törekvéseivel szemben, ha ezt az időpontot nem számítjuk a nagy magyar reformhoz. Óvatos vagy radikális reformtervezetek ugyanis készültek, de ott maradtak a nádori és egyéb leltári hagyatékokban.

A magát marxistának nevező történelemszemlélet paradox módon Szekfű kronológiájához tért meg. Igaz, a termelési erők és termelési viszonyok közötti összhang törvény formulájával élt. Barta István, az 1830-as évek legavatottabb ismerője elfogadta azt, hogy 1790-től 1849-ig egyetlen korszakról beszélhetünk, de azt hangsúlyozta, hogy közben megszakadt a folyamatosság. Ennek oka az, hogy a magyar jakobinusok eszméi »nem a hazai valóságból nőttek ki«, hiányzott a »táptalaj«, az üldözés miatt »továbbélésük« csak szórványos nyomokban mutatható ki »Zemplén és Szepes« hegyei közt.

A nagy eszmék a hajdani mozgalom »veteránjainak leveleiben és írásaiban, Berzeviczy Gergely és néhány gazdasági, statisztikai szakíró munkáiban« élnek, hogy azután diadalmas erővel törjenek felszínre akkor, amikor a társadalom viszonyai megérték befogadásukra – az 1830-as években.

Ezt a szemléletet tovább lehetett vulgarizálni úgy, hogy a gazdasági helyzet termelje ki az ideológiai változást. Ez egyben a *post hoc ergo propter hoc* logikája is, mindent megmagyaráz, tehát semmit sem.

Ezzel szemben Csáky Móric *A felvilágosodástól a liberalizmusig* című monográfiájában azt próbálta megragadni, hogy miként játszik egybe a kései felvilágosodás és a korai liberalizmus. Ez az egybejátszás olyannyira erősnek látszott, hogy a reformkor kezdetét 1790-re tette. Aztán művében tanú lehetünk annak a lassú fejlődésnek, amely fokozatosan vezetett az 1830-as évek felé.

Csáky azt a folytonosságot érzékeltette, amelynek jegyében az 1790-es évek látványos reakciója után fokozatosan teret hódított az értelmiségiek által kidolgozott ideológia, és ennek során a természetjogi szabadságfogalom »aláaknázza« a rendi szabadság fogalmát.

Amikor a 19. század elején a rendek a modern liberális nyelv eszközeivel éltek, akkor »a nyelvvel tartalmi mozzanatok is átvettek«. Így az 1810-es évek derekán megtörténhetett a liberális eszmék áttörése. A rendi alkotmány »a demokratikus képviselő formális induló bázisaként szolgált«.

Kecskeméti Károly – Csáki Mórictól eltérően – erősen polemizáló, olykor ironikus hangvételű monográfiában fejtette ki téziséit. Ennek lényege: A két évtizedre szűkített reformkor: mítosz.

Az 1790-es évektől nem szakadt meg a gondolati és terminológiai folytonosság, nem is beszélve a nagy társadalmi, gazdasági és politikai kérdések megoldását célzó igények folytonosságáról. »A folytonosság megszakítása 1792 és 1832 között illuzórikus, mert semmiféle cenzúra, semmiféle rendőrség, bármilyen hatékonyak is legyenek, nem akadályozhatja meg a fiúkat, hogy apáikat kövessék, ha úgy akarják. Az 1794 utáni Magyarország sokáig cenzúrázott Magyarország«, a cenzúrát pedig sokáig jól kiegészítette az öncenzúra. Az új eszmék és a fogékonyság irántuk családi és baráti körökben éltek. Kecskeméti felhívta a figyelmet arra, hogy olyan családban, amelyben az apa szabadkőműves volt, a fiú liberális lett. Az 1790-es évek operátumai – Kecskeméti Károly szerint – intellektuális emlékművekké váltak, gyakorlati hatás nélkül; pontosabban: a gyakorlatban nem érvényesülhettek, ám szellemi jelentőségük megmaradt és hatottak is. Nem véletlen, hogy a 19. század eleji diétákban állandóan szorgalmazták az operátumok tárgyalásának napi-rendre tűzését.

Ezt csak az 1825–1827-es diéta érte el, majd ezen diéta olyan bizottságokat állított fel, amelyek új operátumokat dolgoztak ki.

Barta István éppen arra hívta fel a figyelmet, hogy a bizottságok megyei munkálataiban léptek színre az egész országban a liberálisok, akik az 1832 – 1836-os diétán hatékony ellenzékké szerveződtek. A 18. századi operátumok »emlékművei« tehát alapot jelentettek a liberális politikai gyakorlat számára.” (*A modern magyar demokratikus kultúra eredeti jellegzetességeiről*, 7–15. oldal.)

Nem szokásos, nem ildomos, tán nem is megengedett ilyen hosszú szöveg átvétele recenzióban, de ez a legerősebb, leghitelesebb és legszebb előszó – bevezetés Miskolczy Ambrus kvartettje második könyvének a *Felvilágosodás és Liberalizmus közöttnek* a tárgyalásához-olvasásához.

És egyúttal ez a lehető legjobb, leghitelesebb recenziója; lehet, maga is annak szánta; legalábbis a kvartett szerkesztése erre utal.

A könyvben ugyanis ugyanarról beszél másképpen: a természet és történetéről szóló történetírás napjainkban külön szakterületként specializálódó filológiai vállalkozás. Munkáját egyszerre könnyíti és nehezíti, hogy ezt a magyar historiográfiában élénk vitákat kiváltott-kiváltó területen teszi. A felvilágosodás és a liberalizmus közötti megszakítás nélküli folytonosság, vagy egy 1790–1849 közötti (különbözőképpen megfogalmazott és értelmezett) megszakítás a korszak lényege.

Miskolczy Ambrus rendkívüli szakirodalmi tájékozottság birtokában, kivételes elfogultság-mentesen mindkét Domokos Mátyás-i „ugyanarról másképpen” beszédmódban végigvezeti az olvasót a *longue durée*-szerűen folyamatos fejlődéstől a székfűi szigorúan újrakezdéses „három nemzedéki” megoldásig. S amíg az olvasó az összes lábjegyzettel együtt végigrágja magát, megérti, hogy korántsem holmi periférikus „magyar jelenségről” – nesze neked Wallenstein – volt a „között” vitában szó, hanem sorsfordító európai-auramerikai történelmi eseményről, amelynek a magyar vita mintaképe (vagy legyünk kicsit divatosak – „paradigmája” inkább), mintsem követője. Miskolczy Ambrus könyvei „között” kvartettjének következő, harmadik könyve vékony füzet, de az egész magyar élet szempontjából *Sorsformáló értelem* szól belőle. A címe is ehhez méltóan szerény és pontos: *Kossuth Eperjesen. Carlowsky Zsigmond és Greguss Mihály jogbölcsélete*. Itt is hosszan és változatlanul kell átvennem a Bevezetőt:

„Kant, Carlowsky, Greguss, Kossuth – meghökkentőnek tűnő névsor. Pedig nem túlzás: Kant a 19. század prófétája, még akkor is, ha nehezen érthető. Filozófiájának üzenete világos. A politika nyelvére fordítva program: a jogállam és a haladás programja (és mítosza). Kossuth ugyan tagadta, hogy ő maga próféta lett volna, mégis ő a magyarok Mózese”, miként azt a Piac utcai kapuórállomás naplókönyvébe így jegyezte, mikor a honvédelmi bizottmány elnöke átlépte a város határát.

Carlowsky az eperjesi Kollégium mindent tanító tanára, aki a felvilágosodás természetjogát adta tovább a világban, amelyben a felvilágosodás fényeit az abszolutista és rendi reakció igyekezett elhomályosítani. Greguss Mihály kiváló tanár-egyéniség, a magyar filozófia ígérete. Ő közvetítette Kantot Kossuthnak Eperjesen. Hogyan és miként? Munkánkban ezt próbáljuk megközelíteni.”

Ez azt jelenti, hogy mi mindent tanulhatott Kossuth az eperjesi Kollégiumban. Ennek épületében ma is ott találjuk az emléktáblát, amely az iskola nagy tanítványaira emlékeztet. Greguss Mihály is érdemelne egyet. És tegyem hozzá: Miskolczy Ambrus is, aki könyvkvartettjében a hagyományos nagy magyar kollégiumok, Debrecen, Sárospatak, Nagyenyed, Selmechánya mellé emelte Eperjest.

Miskolczy Ambrus a magyar köztudatban meghonosodott-meghonosított Kossuth-Széchenyi szembesítés köré vázolja fel Eperjes képét:

„Kossuth Lajos 1816 szeptemberétől 1819 nyaráig Eperjesen, az itteni evangélikus kollégiumban járta ki a magasabb osztályokat: a retorikai-poétikai osztályt. Tizennégy éves korában került oda, olyan osztályba, amelynek [zömét] két-három évvel idősebb fiúk alkották, de akadt még húszéves társa is. Tantárgyai – végbizonyítványa szerint – tiszta mathezis, pszichológia, empirikus metafizika, fizika, Magyarország története, egyháztörténet, Európa és Magyarország statisztikája, természetjog, közjog, nemzetközi és népjog, etika, politika. Mindezt természetesen latinul tanulták. Ugyanakkor a városi közeg német és szlovák is volt, miközben már a magyarosodás igénye is érvényesült, és németszóra sok gyermekfiút küldtek ide szülei. Először összefoglaljuk azt, amit az egykorúak a város szellemiségéről vallottak. Főleg azoktól maradtak ilyen megnyilatkozások, akik Kossuth után kerültek ide, majd az iskola szellemiségéről szóló forrásokat fogjuk vallasatára, és bemutatjuk, amit diáktársairól és tanáraitól tudunk. Így jobban láthatjuk, hogy kiművelt emberfők miként neveltek kiművelt emberfőt.” (Kossuth Eperjesen 1–2 old.)

Az egész könyv, de tán az egész könyv-kvartett legfontosabb, legszebb oldala következik: Eperjes légköre és diáknépessége. Eperjes sokarcú multikulturális világképe tárul elénk. „Kazinczy Ferenc számára ez a város merő egy paradicsom, bár szegény.” Ő 1781-ben jött ide a táblához törvénygyakorlatra. És úgy látta, hogy Eperjest nevezetessé teszi az is, hogy itt négy nyelv van. A papság s a tanítók és tanulók mindig deákul beszélnek, az uraságok magyarul is, a polgárság németül és tótul, s minthogy „... a többnyelvűség hozzátartozott a felvidéki élethez ...” A diákok tanáraikat és egymást négy nyelven írt versekkel köszöntötték. (Kossuth Lajos Eperjesen, 191. old.)

A Felvidéken hagyományos többnyelvűség előnyeit hangoztató nézetek mellett Miskolczy Ambrus azonban figyel azokra is, amelyek a nemzeté válás „integratív és diszkriminatív” formájában egyaránt nagy súlyt helyeznek a közös nyelvre. Hosszan idéz például Gregor Juzsek: *A magyar világnak rajzolatjából*, Eperjes, 1807:

*Tót mindenütt változandó,
Deák a göröggel feles,
A magyar szó tiszta s teljes.
A világon egy, tisztos ősz,
Senkivel nem egyveledett,
Számos község nemzeté lesz;
Egy oly nemzet egy oly személynek
Szükség lészen oly eszközre, hogy tenyésszen.
Egy eszköz a nyelv lehet,
Mellyel egész nemzet élhet,
Mellyel egész nemzet élhet;
Hogy ne múlna öröksége,
Fent idegen nyelv elégtelen,
A közjónak nagy helytelen,
S egy akarat nyeresége.
Ki-ki húz maga részére.*

(Vachot Imre emlékiratai. Bp. 1881)

Ezt a két egymással élesen szembenálló nemzet-fogalmat, amit egyfelől Vachot Imre, másfelől Kazinczy Ferenc képvisel, Kossuth Lajos szintetizálta fennkölt, funkcionáló egésszé, Kant filozófiája és etikája alapján.

Miskolczy ahol lehet figyelembe veszi a hozzáférhetővé vált forrásokat, de nem hagyja magát elcsábítani általuk. Kossuth Kossuth, Széchenyi Széchenyi és Eperjes Presov, a hagyományosan négy nyelvű multikulturális felvidéki iskolaváros. Kossuth Eperjesen nemcsak filozófiát és egyéb tantárgyakat tanult, hanem életet. Tanúja lehetett a soknyelvű polgárok békés hétköznapijainak. Ez optimizmusának alapja, annak az optimizmusnak, amely új Magyarország tervezéséhez és alapjai lerakásához, megteremtéséhez kellett. Hiszen ez nemcsak politikai, mérnöki munka volt, hanem mögötte ott állt egy ma már letűnt világ a maga sokszínűségével.” (65–66. old.)

Az idézet folytatható lenne hosszán és relevánsan, hiszen amint a könyv alcíme: „*Carlowsky Zsigmond és Greguss Mihály jogbölcselete*” is mutatja, részletesen bemutatásra kerül a spinosai-kanti filozófia és életszemlélet két honi közvetítőjének a tanítása és

hatása Kossuthra. Ez azonban a honi Spinoza–Kant recenzió történéssének a feladata; a recenzió itt befejezhető, hiszen elérte célját, látjuk talán, hogy van („mert van a van, mondjon bármit is az ember”) modern magyar demokratikus kultúra és vannak eredeti jellegzetességei.

Egy bekezdést mégis ide kell még másolni, mert új fényt vet a Miskolczy-kvartett fő témájára, a felvilágosodás–liberalizmus közötti folytonosság vagy megszakítottság vitájának a kérdésére.

„... Kossuth Kantianizmusa Greguss Mihály eszmevilágának a bemutatásával a magyar felvilágosodás és liberalizmus folytonosságát is próbáltuk érzékelteni, és azt, hogy Kossuth nem valami feudális révedező világban nőtt fel, hanem olyan értelmiségi közegekben, amely színvonala, szellemisége révén a benne élő fogékony embert a fennálló világgal való elégedetlenségre és ezen világ megváltoztatására ösztönözte. A Kantianizmus és ennek kritikája egyaránt ezt tette. Már maga a haladás-hit a fennálló rendszer elutasítása volt. De jellemző, hogy míg nálunk inkább csak panaszkodni lehetett, hogy a szabadelvű fejtegetéseknek számtalan korlátok állnak ellent, annyira, hogy Greguss meg is roppant ezen ránehezülő korlátok terhe alatt. Mestere Schulze legalább arról elmélkedhetett, hogy a fejlődés is az erkölcsi tökéletesedést segíti elő, a légi közlekedés nyomán a népek jobban megismerhetik egymást és kevesebb háború lesz. Ezen persze annyira mosolygunk, amennyire összeszorul a gyomrunk ha a honi szellemi szabadság sorsán tűnődünk el. ...”

*

Ilyenkor az emberformáló idők és események jutnak eszünkbe. Például az, ami 1848 július 11-én a pesti országgyűlésen történt, alighanem Kossuthnak is ez ötlött fel, amikor a kis Kant könyvet olvassza, és alá is húzta, amit emlékezetesnek tartott. Az emlékezetes nap egyik szemtanúját idézzük, Gyulay Lajost. Ő, amikor Horváth Mihálynak a nagy művét olvasta, naplójában így emlékezett: „Jelen voltam e nagyhatású beszéd alatt a gyűlésben. Kossuth oly gyenge volt, vagy gyengének mutatkozott, hogy a szószerkekre fel kellett vezetni, maga erejéből nem tudta megtenni. Halkan kezdte egy óráig tartó beszédjét, kimerült testi erejét csak a felizgatott lélek ereje tudta fenntartani ...” A leírás a „Megadjuk”-kal és a „Megemelem a kalapomat a Nemzet nagysága előtt”-tel végződné, de minket itt inkább Gyulay, illetve Miskolczy Ambrus kommentárjai érdekelnek.

„...Kossuth Eperjesen nemcsak filozófiát és egyéb tantárgyakat tanult. Hanem az életet. Tanúja lehetett a soknyelvű polgárok békés hétköznapjainak. Ez pedig optimizmusának alapja, annak az optimizmusnak, amely új Magyarország tervezéséhez és alapjai lerakásához, megteremtéséhez kellett. Hiszen ez nemcsak politikai mérnöki munka volt, hanem mögötte ott állt egy ma már letűnt világ a maga sokszínűségével” (66. old.) Ismételjük meg, mert itt, ebben az összefüggésben válik világossá a Kant, Carlowsky, Greguss, Kossuth – meghökkentőnek tűnő névsor jelentése és jelentősége. Ennek az országgyűlési beszédnek a fényében érthető meg, hogy Miskolczy Ambrus kvartettje bevezető kötetének címében a modern magyar demokratikus kultúra igényes kifejezéssel él, az eperjesi kapuór pedig Mózes nevével, mikor bejegyzé a négy nyelvű iskolavárosba belépő Kossuthot. Hiszen végeredményben a sorsformáló értelmet köszöntötte az elnevezéssel.

A Miskolczy Ambrus kvartett következő könyve: *Horn Ede (1825–1875). A magyar-zsidó nemzeti identitástudat forrásvidékén*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2007.

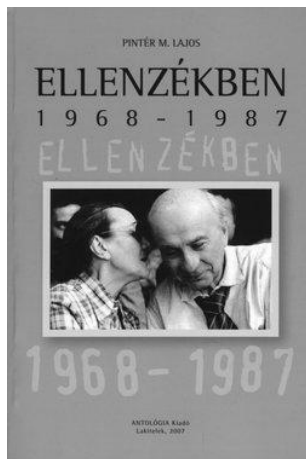
Horn Ede életének és életművének a bemutatása nem egyszerűen ún. „hézagpótló” mű; azt mutatja be, hogy a „sorsformáló értelem”-mel szemben létezik „sorsformáló értelmetlenség” is, és mik ennek a következményei. Ezek ellen küzdött egész életében Horn Ede, mint tudós, mint nemzetközileg elismert közgazdasági közíró, lapszerkesztő, publicista, Kossuth Lajos és Jókai Mór barátja, a szabadságharc zsidó vallású tábori lelkésze. Világosan keresztül Törökországba menekült, és onnan Párizsba; az emigráció komitájához tartozott. Az emigráns Horn Edére vonatkozó adatok pontatlanok és már a Horn folklór részei. Miskolczi Ambrus gondosan kijavítja a tévedéseket és beilleszti Horn Ede működését a reform és az ortodoxia párharcába csakúgy, mint a magyar antiszemitizmus történetébe.

Vekardi László

Ellenzékben?

PINTÉR M. LAJOS: ELLENZÉKBEN

**Antológia Kiadó
Lakitelek, 2007
2375 Ft**

Nemrég egy szegedi középiskolában, magyar irodalom órán a 19. századi magyar költészet tárgyalása közben az egyik tanuló kérdéssel fordult az ott jelenlévő pedagógushoz. „Tanárnő – szólt a nebuló –, régen olyan sok költő és író élt. Ezek ma már mind kihaltak, ugye?” Valóban a történelmi régmúlt rejtélyei felé fordulunk, amikor az *Ellenzékben* lapjait olvassuk? Pintér M. Lajos monográfiájában átfogó képet rajzol olvasóinak a népi-nemzeti ellenzék történetéről az 1960-as évek végétől az 1987-es lakiteleki tanácskozásig. Könyve az első összefoglaló munka, amely a népi ellenzék kialakulását, követeléseit, hatalomhoz, illetve a polgári radikális („demokratikus”) ellenzékhez való viszonyát tárgyalja. A szerző forrásai között megtaláljuk a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) anyagait, a népi ellenzék tagjainak, illetve politikai szövetségeseiknek visszaemlékezéseit, írásait és beszédeit, naplójait, valamint a velük készített interjúkat is. A korabeli folyóiratok és napilapok mellett a szerző gyakran merít Csizmadia Ervin, Görömbei András, Huszár Tibor és Révész Sándor munkáiból is.

Milyennek látja Pintér M. Lajos a népi nemzeti ellenzék történetét? A gyökerek (a polgári radikális ellenzékhez hasonlóan) az 1960-as évek végéig nyúlnak vissza. Kiss Ferenc irodalomtörténész körül szerveződött az a baráti társaság, amelynek ironikusan a „Nagy Népi Hurál” nevet adták, s amelyben egyre gyakrabban vitatták meg a nemzet sorskérdéseit, mindenekelőtt a határon túli magyar nemzeti kisebbségek ügyét. Czine Mihály, Csoóri Sándor, Fűr Lajos, Száraz György, Bíró Zoltán, Kósa László, Kiss Gy. Csaba, Bakos István és Varga Lajos Márton mellett Kormos István és Nagy László, valamint a „Hetek” és a „Kilencek” nevű költői csoportok tagjai is gyakran feltűntek az Andrássy úti „Ádám” sörözőben tartott összejöveteleken.

A csoportosulásnak a 70-es évek elején még nem volt kapcsolata a politikai vezetéssel – állapítja meg szerzőnk –, bár Illyés Gyulára ez a megállapítás véleményem szerint nem érvényes. Kérdés persze, s a kötet olvasása után is az, hogy Illyés milyen viszonyban volt a szerveződő népi-nemzeti csoporttal. A publikációs tevékenység összehangolását, valamint a nyilvánosság elérését is megkönnyítették azok a vidéki folyóiratok, amelyek vállalták ennek a baráti társaságból kinövő körhöz tartozó értelmiségiek írásainak a megjelentetését. A folyóiratok közül legfontosabb szövetségessé éppen a szegedi *Tiszatáj* vált, amely-

nek szerkesztője, Ilia Mihály és helyettese, Annus József többször is részt vettek a Hurál ülésein. A *Tiszatáj* mellett az *Alföld*, a *Forrás*, a *Jelenkor* és az *Új Forrás* is közölt írásokat a népi-nemzeti csoport tagjaitól. Aczél György, az MSZMP Központi Bizottságának (KB) titkára nem nézte jó szemmel Ilia tevékenységét, s noha időközben maga is hátrább szorult a szocialista ranglétrán, 1974-ben egy Balogh Edgár cikk letiltása kapcsán Ilia Mihály lemondott a főszerkesztői tisztségről. Pintér M. Lajos helyesen mutat rá munkájában, hogy a hatalom nem járt jól a váltással, hiszen az új főszerkesztő, Vörös László igyekezett továbbvinni a lap megkezdett irányvonalát.

Szerzőnk az eddig megjelent feldolgozásokkal összhangban emeli ki Illyés Gyula *Válasz Herdernek és Adynak* című esszéjének megjelenését 1977–1978 fordulóján, majd Illyés esszékötetének betiltását, ami egyértelműen jelezte, hogy Aczél és az írófejedelem, illetve a népi-nemzeti csoport viszonya elmérgesedett. A népiek ekkoriban kötnek szövetséget Pozsgay Imrével, az MSZMP reformokra hajló politikusával. A feszültségek további kitapintható következménye volt Bíró Zoltán eltávolítása a minisztériumból. A hatalom képviselőinek is megvoltak a maguk problémái. Aczél György, amint szerzőnk nagyon helyesen érzékelteti, rettegett attól, hogy a népi-nemzeti és a polgári radikális ellenzék összefoghat, ezért egyre nagyobb erőfeszítéseket tett a feltételezhetően bekövetkező együttműködés megakadályozására.

1979-ben rendezték meg Lakiteleken, a helybeli művelődési házban a fiatal írók találkozóját. A házigazda Lezsák Sándornak Bíró Zoltán segített a szervezésben, s a korszerű nemzeti önismeret témakörében zajló tanácskozást Illyés Gyula is megtisztelte részvételével. A találkozó ugyan nem volt a népi-nemzeti értelmiség belügye de témaválasztásával, valamint az ott elhangzott előadásokkal fontos szerepe volt annak fejlődésében. Ekkor merült fel egy olyan alapítvány létrehozásának a terve (Bethlen Gábor Alapítvány), amely a határon túli magyarok támogatását vállalta volna.

A polgári radikális („demokratikus”) ellenzék nyílt színre lépése 1977-ben felvetette a kérdést, vajon nem lehetne-e együttműködni velük az MSZMP keményvonalasaival szembeni küzdelemben. Néhány ígéretes kezdeményezés, mindenekelőtt a Bibó-émlékkönyv, illetve a meglévő személyes kapcsolatok (Donáth Ferenc, Csoóri Sándor, Konrád György stb.) dacára az együttműködés végül nem állta ki az idők próbáját. Bibó István személyisége és életműve alkalmas volt a különböző indíttatású ellenzéki csoportok összekovácsolására, az 1867-es kiegyezést elítélő (a modern történettudomány álláspontjával nehezen összhangba hozható) véleménye pedig lehetőséget kínált a Kádár-féle „kiegyezés” bírálataira. A népi és urbánus csoportok végleges szakításáig még további tíz év telt el. A hatalom idegességét jelezte, hogy előadásokat tiltottak be, sőt Csoóri egy írását, amely a létező szocializmust kritizálta, nem engedték megjelenni a *Forrás* c. lapban. Az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) 1980. december 9-én hozott határozata szerint az ellenzékkel szemben főként politikai küzdelmet kell folytatni, de ha szükséges, akkor az adminisztratív eszközöket is igénybe lehet venni.

Az 1970-es évek végén, illetve az 1980-as évek elején fogalmazódott meg a szocialista hatalom szellemiségét képviselő *Élet és irodalommal* szemben egy hetilap indításának terve, amely az „igazi irodalom” szolgálatában állna. A Hetilap indítását, amelyet később *Hitel* néven emlegettek, Illyés Gyula is támogatta. A tervezett szerkesztőbizottságban Illyés mellett Csoóri Sándor, Csurka István, Hanák Péter, Hernádi Gyula, Karinthy Ferenc,

és Domokos Mátyás kapott volna helyet. Az 1980-as években a Bethlen Gábor Alapítvány létrehozása és az előbb említett hetilap indítása a népi-nemzeti csoport legfontosabb követelésévé vált. Csoóri Sándor ekkor már (pl. az Írószövetség 1981-es közgyűlésén) egyre hevesebben kritizálta a hatalom álláspontját a nemzet és a demokrácia ügyében és elítélte az Aczél-féle kultúrpolitika visszasságait is. Válaszul az MSZMP PB határozata 1982-ben az ellenzékkel folytatott politikai vita fontosságát, illetve az ellenzékkel szembeni differenciált fellépést hangsúlyozta. Pozsgay Imre ugyanebben az időszakban igyekezett mindent megtenni annak érdekében, hogy a népi mozgalom ne szoruljon ellenzékbe, de 1982 nyarán leváltották a művelődési miniszteri tisztségéből, Aczél pedig visszakerült az MSZMP KB kulturális titkári pozíciójába.

A népi-nemzeti csoport és a hatalom viszonyának megromlását tovább erősítette a cseh-szlovák, illetve a román kormány szélsőségesen kisebbségellenes politikája. A magyar vezetés képtelen volt ezen a téren (is) valamiféle eredményt produkálni, ami sorozatos tiltakozó akciókhoz vezetett. Közben a hatalom egyre idegesebben reagált a különböző folyóiratokban megjelenő, a hivatalos irányvonaltól óvatosan eltérő állításokra is. 1982 tavaszán került a boltokba Ion Lăncrănján hírhedt magyarellenes könyve a *Gondolatok Erdélyről*. Köteles Pál válasza (kisebb módosításokkal) a *Tiszatáj* 1982/9. számában jelent meg, Bíró Zoltánnak Csoóri Sándor *Egy nemzedék naplója* c. kötetéről írt kritikájával egyetemben. Noha Vörös László főszerkesztő a megjelentetés előtt tapogatózott az illetékes minisztériumi munkatársnál, Csapody Miklósnál, Köteles írásával kapcsolatban, a pártvezetés mind Vörös, mind az egyre szabadabb szellemű *Mozgó Világ* főszerkesztőjével, Kulín Ferencsel szemben a főszerkesztők súlyos politikai felelőtlenségéről beszélt.

Köteles Pál írásában bírálta a román szerző alaptalan sztereotípiáit a vad, hódító magyarsággal és a humánus román néppel kapcsolatban. Rámutatott a kötetben megbúvó csúsztatásokra (zsidók kiirtása, idegen területek megszerzésének vágya stb.), és elítélte a teljes homogenizációra való törekvést. Bírálta azokat a közéleti szereplőket is, akik kézlegintéssel akarják elintézni az ügyet. Bíró Zoltán szintén megbotránkozást kiváltó gondolatai között szerepelt, hogy „egy ország uralkodójának vagy politikusának ügye valamilyen képp mindig egybe kell eszen népe-nemzete legfontosabb ügyeivel”, valamint rámutatott arra is, egy nép vezetője „a saját népét nem vezetheti félre, főképpen nem a nemzet sorskérdéseiben”. Ma ezek a gondolatok már ismét tiltakozást váltanának ki, így – ebben a vonatkozásban – 2008-ra sikeresen elértük az 1982-es politikai-erkölcsi szintet.

Szintén 1982-ben 71 értelmiségi tiltakozott írásban az erdélyi *Ellenpontok* c. szemizdat folyóirat szerkesztőinek letartóztatása ellen. Majd következett a tiltakozás Duray Miklós csehszlovákiai meghurcoltatása ellen, aki a kisebbségi magyarságot ért jogsérelmek, különösen a magyar nyelvű oktatás elsorvasztása ellen emelte fel a szavát. Csoóri Sándor előszót írt Duray Miklós *Kutyaszorító* c. New Yorkban megjelent könyvéhez.

Lapozgatom a megsárgult, írógéppel készült korabeli másolatot. 1983-ban sokan csak így tudtuk elolvasni az előszót. A könyv maga is ösztönös bizonyíték – olvasom – arra, hogy a kisebbségi ember a létezés katasztrófája is. Németh László gondolata a kisebbség és a minőség összekapcsolódásáról, egy megrettent Csehszlovákiából érkezett magyar nemzetiségű tanár, aki nem engedi, hogy diákjai betérjenek a budavári Nagyboldogasszony templomba. Halálos lövés egy román-magyar labdarúgó-mérkőzés közvetítése alatt. Illyés Gyulának kijutó méltatlan reagálások a fentebb már említett *Válasz Herdernek és Ady-*

nak című esszéje miatt. A csehszlovák politikusok ígérete 1919-ből egy svájci típusú állam-berendezkedés megvalósítására. A hitleri és a sztálini világ továbbélése, félelemmel és bénytultással a szlovákiai kisebbségi magyarság életében. Csoóri kiemelte, hogy Duray szakított a magyar uralkodó osztály cselekedeteiből származtatott, abból büntudatot kovácsoló logikával. Az előszó írója azonban ennél is tovább ment: élesen bírálta „a szocializmus végiggondolatlan eszmerendszerét”-t és gyakorlatát: az egypártrendszert, a magántulajdon megszüntetését, az egyház megroppantását, az erőszakos iparosítást, ezek a jelenségek ugyanis hozzájárultak a kisebbségi sorban élő magyarság helyzetének romlásához.

A népi irányzatú írók közül ez volt az első kifejezetten szocializmusellenes írás. A válasz nem maradt el, Csoórit szilenciumra ítélték, Kulin Ferencet, a nemzeti beállítottságú íróknak is fórumot biztosító *Mozgó Világ* főszerkesztőjét pedig elmozdították állásából. A hatalom fellépését megkönnyítette Illyés Gyula halála, ugyanakkor az adminisztratív lépések következtében a magyarországi egyetemisták és főiskolások körében 1956 óta nem látott mértékben nőtt meg az érdeklődés a közéleti kérdések iránt. A *Mozgó Világ* élére kinevezett új főszerkesztő, P. Szűcs Julianna, az olvasótábor élceinek gyakori céltáblájává vált. („P. Szűcs Julianna írjon rólad kritikát!” – mondogatták egymásnak például a felháborodott művészek.) Ha valahol, talán itt lehet az olvasónak hiányérzete, hiszen – leszámítva az utolsó oldalakat – a kötetből nem sokat tudhatunk meg a népi-nemzeti csoport tevékenységének hatásáról, arról, hogy milyen körben váltak ismertté ezek a gondolatok.

1984 nyarán a népi irányzat 19 prominens képviselője levelet intézett Kádár Jánoshoz, az MSZMP KB első titkárához. Ebben összefoglalták követeléseiket: a Bethlen Gábor Alapítvány és a *Hitel* engedélyezését, egy Erdély történetéről szóló munka kiadását, egy határon túli magyarok számára is fogható televízióadás létrehozását, egy Magyarországtudományi Intézet és egy kisebbségi ügyekkel foglalkozó államtitkárság felállítását. Aczél György a PB döntése nyomán tárgyalásokat kezdett az aláírókkal, de néhány kivételtől eltekintve (pl. az Országos Széchényi Könyvtáron belül magyarságtudató csoport alakult, 1986-ban végre megjelent az *Erdély története*) nem történt érdemi elmozdulás. A népiek és a hatalom viszonya azután tovább romlott Nagy Gáspár egyik verse miatt, amely közvetlen utalásokat tartalmazott az 1956-os szabadságharcot követő megtorlásra.

Pintér M. Lajos könyvének értékes részét képezik azok a gondolatok, amelyeket a polgári radikális ellenzék és a népi-nemzeti ellenzék viszonyáról vetett papírra. Itt mindjárt jeleznünk kell, hogy a szerző véleménye szerint a népi csoport az ellenzékhez tartozott, dacára annak, hogy az érintettek nem kívánták magukat ellenzékként meghatározni. Lehet-e valaki az, amit következetesen tagad? A politikában bizonyosan lehet. Magam éppen annyira pontatlannak tartom a „népi ellenzék” kifejezés használatát, mint a „demokratikus ellenzék”-et, igaz utóbbit legalább az érintettek érvényesnek tartották magukra nézve. A hatalom ugyanakkor gyakran ellenzékként tekintett a népi-nemzeti csoportra, különösen annak vezetőire, Csoóri Sándorra és Csurka Istvánra.

A „népi ellenzék” nem akart a rendszer ellenzékeként fellépni, hanem, amint azt a szerző is helyesen leszögezi: tagjai „alapvetően a rendszer keretein belül” tevékenykedtek. Merész hangvételű, kényes témájú (nemzeti tudat, határon túli magyarok, alkoholizmus, népességfogyás stb.) írásaikkal folyamatosan tágitották a rendszer kereteit. Mivel ez a csoport jelentős részben írókból állt, tevékenységük erősen kötődött az Írószövetséghez. Fő törekvéseik közé tartozott „az írói-értelmiségi autonómia megteremtése, a politika és

a kultúra egymástól való elválasztása”. Szerették volna elérni, hogy a politikai hatalom foglalkozzon a nemzet sorskérdéseivel. A politikai vezetés irányában Pozsgay Imrével ápoltak jó viszonyt, s a magyar társadalomhoz is több szállal kötődtek, mint a polgári radikális ellenzék. A nyíltan vállalt ellenzékiesség helyett a legális intézményekben próbáltak pozíciókat szerezni, illetve új független intézmények létrehozását kísérelték meg. Kiss Gy. Csabának igaza van, amikor a népi-nemzeti csoport tevékenységét az adott időszakban egyfajta pressure group-ként határozta meg.

A polgári radikális (demokratikus) ellenzék többségében – szerzőnk szerint – a reformmarxizmustól indult. Hozzátehetjük: a maoizmus és más szélsőbaloldali irányzatok sem voltak kivételesek, s innen jutottak el az 1980-as évek közepére a liberalizmushoz. A főként Budapesthez kötődő, urbánus-értelmiségi hagyományokkal rendelkező csoport illegális tevékenységet folytatott, megteremtette a „második nyilvánosság”-ot, a pártvezetés körében főként Aczél Györgyre számíthatott, s kiválóan képzett egyénei széleskörű nemzetközi kapcsolatrendszerrel bírtak. A két csoport között volt ugyan kapcsolat, de az eltérő hangsúlyok és az ebből következő eltérő taktika a konfliktusok lehetőségét is magában hordozta. Demszky Gábor találó és a kötetben idézett megállapítása szerint a népiek akár az ördöggel is összefognának a magyarság megmentése érdekében. Itt kell dicsérően említeni a kötet gazdag jegyzetapparátusát, amely segít az olvasónak tájékozódni ebben a bonyolult kérdéskörben.

1985. június 14–16-ig tartott a monori tanácskozás, amely a népi csoport és a radikális ellenzék közös fellépésének és egyúttal vitájának a színtere volt. Csurka István előadásában bírálta az 1956-ot követően a társadalom és a vezetés között létrejött kényszeregyezséget, egyúttal sürgette az információk igazságos és demokratikus elosztását, illetve az iskola és a család szerepének helyreállítását. A radikális ellenzék részéről Szabó Miklós történész hangoztatta, hogy 1956 után a magyar társadalom nem kompromisszumot kötött, hanem visszavonult a gazdasági szférába, egyúttal keményebb ellenállást sürgetett a hatalommal szemben.

Csoóri Sándor előadásában a csehszlovákiai és a romániai magyarság sorsát elemezte és bírálta a kádári külpolitikát, amely szőnyeg alá söpörte a nemzetiségi kérdést. Mintha csak Kossuth szavait hallották volna az egybegyűltek a nyilvánosság és a demokrácia fontosságáról. Ugyanakkor Csoóri zárszavában elismerte, hogy a kormányzattal való együttműködéstől nem lehet sokat várni, ami lehetett egyfajta gesztus is más ellenzéki csoportok felé, de származhatott a hatalommal folytatott tárgyalások sovány eredményének felismeréséből is. Monor célja az úgynevezett ellenzéki csoportok közötti párbeszéd folytatása volt, a közös célok mellett azonban az ellentétek is egyre világosabban felszínre kerültek. Kis János és a radikális (demokratikus) ellenzék a határon túli magyarok ügyét már ekkor összekapcsolta az emberi jogokon keresztül a magyarországi cigánykérdéssel. A népiek felháborodottan utasították vissza a cigányellenesség vádját, hivatkozva Sára Sándor és mások alkotásaira, viszont ragaszkodtak ahhoz, hogy a kisebbségi magyarság sorsa és a cigánykérdés közé nem tehető egyenlőségjel, az első inkább nemzeti-kulturális, a második viszont inkább szociális kérdés.

Aligha véletlenül jelentkezett 1985 júniusában a radikális ellenzék új szamizdat folyóirata, a *Máshonnan-Beszélő*, amire érdemes lett volna Pintér M. Lajosnak is utalnia. A magyarországi radikális ellenzék 1981 őszén indította meg *Beszélő* c. folyóiratát, amelyet 1985-

ben egy irodalmi jellegű szamizdat folyóirattal egészítették ki, amelynek szerkesztői „tér-ségünk demokratikus kultúráját”-t közvetítették olvasóközönségük felé és egyúttal a Beszélő rendes számainak a kiegészítését is feladatuknak tekintették.

A népi-nemzeti csoport nyomására a hatalom az 1980-as évek közepén engedelményekre kényszerült: néhány nappal a monori tanácskozás előtt engedélyezték a Bethlen Gábor Alapítvány működését, majd egy évvel később, 1986-ban megjelent a három kötetes *Erdély története* is. Az engedmények azonban ekkor már nem elégtették ki a népiek meghatározó alakjait, így egyre több konfliktus jellemezte a népi mozgalom és a hatalom viszonyát. Csurka István a budapesti kulturális Anti-fórumon élesen kritizálta az állam-hatalom azon jelszavát, miszerint el kell fogadni a realitásokat. A „telekommunikáció szennyezett és itt-ott eldugaszolt csatornáiban” áramló politikai jelszó „ma a szabadság hiányának különböző fokozatait” jelenti. Harmadik utas felfogásának megfelelően bírálta a nyugaton kialakult fogyasztói társadalmat is, a szocializmusról ugyanakkor leszögezte, hogy „milliók életét fullasztotta értelmetlenségbe”. A nyugati és a keleti rendszerek egy időben történő kritikája tovább mélyíthette a radikális ellenzék idegenkedését a népi csoporttól, egyúttal kiváltotta a hatalom határozottabb fellépését is.

1986-ban az MSZMP PB már az ellenséges csoportokkal szembeni politikai eszközökkel való fellépésről határozott, aminek szellemében Nagy Gáspár *A fiú naplójából* című versének megjelentetése miatt Kádár János javaslatára fél évig szüneteltették a Tiszatáj megjelenését. A vers kezdősorában szereplő harminc évgyűrűs „júdásfa” kapcsán sokan Kádárra asszociáltak, noha kortársak, illetve irodalomtörténészek sora kétségbe vonta ezt az értelmezést. Kádár ugyanakkor a megyei pártvezetés felelősségét feszegette („Hát nem ellenőrzik a lapjukat, vagy mi a rosseb?”), s amikor sor került Vörös László elbocsátására és további adminisztratív intézkedésekre, akkor a népiek tiltakozását már nem lehetett elkerülni.

A hatalom kísérletet tett Csurka István elhallgattatására is, ami nem a legjobb előjelenek tünt az Írószövetség közelgő közgyűlése előtt.

Az Írószövetség 1986-os közgyűlése a hatalom látványos vereségével végződött. Kádár János a közgyűlést megelőzően nem csak párhuzamot vont a *Tiszatáj*-üggyel, hanem kormánybiztos kiküldését, illetve az Írószövetség feloszlását is fontolóra vette. Az MSZMP KB Kulturális Osztályának javaslatára a politikai vezetés végül az Írószövetség feloszlátását vagy az állami támogatás megvonását nevezte meg lehetséges szankcionáló eszközként. A november 29–30-án megtartott közgyűlésen többen bírálták a *Tiszatáj* elleni szankciókat (Fekete Gyula, Köteles Pál, Kiss Gy. Csaba stb.).

Válaszul Berecz János KB titkár, „történész” az 1956-os forradalmat elítélő hivatalos álláspont megváltoztathatatlanságára mutatott rá, majd bírálta Csurka Istvánt amerikai útja, illetve amiatt, hogy Monoron azzal a gárdával lépett fel, „amelyet ehhez az országhoz csak annyi fűz, hogy a Rákosi-óvodában nevelkedett”. A hatalom tehát igyekezett megosztani a rendszert kritizálók táborát. Fekete Gyula és Czine Mihály ugyan békülékeny hangnemben válaszolt, de utóbbi utalt a *Hitel* elhúzódozó ügyére is. Csoóri Sándor viszont „egy szelídebb paraszt-Révai” hangját hallotta Berecz felszólalásában és nehezményezte, hogy az Írószövetség kezdeményezéseit 1981 óta következetesen fékezte a hatalom. Sánta Ferenc felszólalásában elutasította a hatalommal történő feltétel nélküli együttműködést. Az Írószövetség új elnöke december 18-án Cseres Tibor lett, s noha a népiek az elnöki és a főtáskári posztot másoknak engedték át, a választmányban meghatározó befolyásra tettek

szert. A történetekre reagálva 30 rendszerű író kilépett az Írószövetségből de egy másik írói szervezet megalakulásának tervét nem tudták megvalósítani.

Annak ellenére, hogy az 1956-os forradalom 30. évfordulóján rendezett konferencián a népi csoport egyes képviselői részt vettek a hatalommal szemben álló erők együttműködése 1987-ben választás elé érkezett. Ekkor vetődött fel a népiek kezdeményezésére egy „második Monor” terve. Az együttes fellépést célzó tárgyalásokat a népiek megszakították a *Beszélő* köre programjának, a *Társadalmi Szerződésnek* a váratlan megjelentetésére hivatkozva. Érvelésük szerint a programot Monoron együtt kellett volna kidolgozniuk. Csurka István Vásárhelyi Miklósnak írt levelében rámutatott arra, hogy nem akarták veszélyeztetni a hatalomban meglévő gyér pozícióikat és továbbra is a *Hitel* megindítását szorgalmazzák.

A radikális ellenzék arra hívta fel a figyelmet, hogy nem vállaltak semmiféle moratóriumot, így nem is jártak el inkorrekt módon. A fiaszóval végződő terv elemzése Pintér M. Lajos könyvének kiemelkedően jól sikerült része, ahol az egykori résztvevők egymásnak homlokegyenest ellentmondó állításait árnyaltan, a szerzőre általában is jellemző gazdag jegyzetapparátus segítségével ismerhetjük meg. A népiek és a radikális ellenzék szakításának háttérében a közös pontok mellett meglévő stratégiai ellentétek álltak. A *Társadalmi Szerződés* kapcsán rá lehetett volna mutatni ezen felfogásbeli különbségek megnyilvánulásaira is. A *Beszélő* köre ugyanis csak röviden foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel programjában, amelyben leszögezte: „Biztosítani kell mindazokat a jogokat a magyarországi nemzetiségeknek (a cigány kisebbségnek is), amelyeket a határontúli [sic!] magyar kisebbségek számára követelünk.”

Az 1987-es lakiteleki tanácskozássra a népiek Pozsgay Imrére való tekintettel nem hívták meg a radikális ellenzék kemény magját. Az elhangzott négy fő referátum egyikét Pozsgay Imre tartotta, hangsúlyozva az átfogó és radikális reform szükségességét. Csurka István „anti-katasztrófa program”-ját csak részben tartotta politikai-gazdasági jellegűnek, sokkal inkább szellemi, kulturális, nevelési és főleg erkölcsi programként határozta meg. Bihari Mihály egy reális reformprogram kidolgozása, Gombár Csaba pedig a politikai pluralizmus és a többpártrendszer szükségessége mellett érvelt.

A tanácskozást sikerült körülbelül a népiek által elképzelt mederben tartani, amiben – mások mellett – Fekete Gyulának volt jelentős szerepe. Benda Kálmán és Lengyel László említést tettek a hiányzókról, Konrád György pedig üdvözölte a népi politikai csoportosulás önmeghatározását, amit Bíró Zoltán azzal hátrított el, hogy „népi tábor nincs”, egyúttal javasolta egy fórum létrehozását a társadalmi párbeszéd érdekében, amelynek a nemzet és a demokrácia ügyét kell szolgálnia. Az elfogadott zárónyilatkozat sokat idézett és sajnos ma sem teljesen aktualitását veszített sorai szerint:

„A magyarság történelmének egyik súlyos válságába sodródott. Népmozgalmi erejében megroppant, önhitében és tartásában megrendült, kohéziójának kapcsai tragikusan meglazultak, önismerete megdöbbentően hiányos. Összeomlással fenyegető gazdasági válságnak néz elébe. A magyar etnikumot példátlan széttagozottság sújtja. Nemzetünknek nincs közösen vállalható jövőképe.”

A résztvevők ezért javasolták a Magyar Demokrata Fórum létrehozását, „amely a folyamatos és nyilvános párbeszéd színtere lehetne”. A nyilatkozat leszögezte azt is, hogy az MDF-et „a résztvevők nyitottnak képzelik, egyszerre demokratikus és nemzeti szellemű-

nek”. Ismét sürgették független sajtóorgánumok létrehozását is. Pozsgay Imre a Magyar Nemzetben nyilvánosságra hozta a zárónyilatkozatot, így a tudatosan legális keretek között megfogalmazott üzenet, amely szerint a diktatórikus szocializmus történelmi zsákutca, a széles olvasóközönség számára is ismertté válhatott. A lakiteleki találkozó jelentős állomás volt Magyarországon a politikai pluralizálódás útján. A *Hitel* csak 1988 novemberében jelenhetett meg, azután, hogy a Pozsgayval összefogó népiekkel szemben lépéshátányba került polgári radikális ellenzékietek tömörítő Szabad Kezdeményezések Hálózata „tagsággal rendelkező, politikai célú társadalmi szervezetté” alakult (Szabad Demokraták Szövetsége). Az SZDSZ Elvi Nyilatkozatának egyik bekezdése szerint az új párt utóda „a magyar népi mozgalomnak, amely radikálisan szembefordult a nagybirtokkal, és a magyar úri társadalommal, és amely nyomasztó politikai körülmények között is folytatta harcát a társadalmi demokráciáért.”

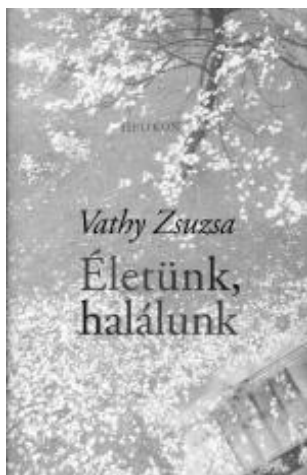
Pintér M. Lajos az 1987-es lakiteleki találkozóval zárja elemzését. Ellenzék volt-e az ellenzék? – tehetnének fel némi malíciával a kérdést. A népi nemzeti csoport nem vállalta a nyílt konfrontációt a hatalommal, az adott rendszer kereteinek tágítására törekedett, főként a kulturális életben, amely közelről érintette e csoport tagjait. Maguk következetesen tagadták, hogy ellenzékiek lettek volna, együttműködtek az MSZMP ún. „reformerőivel”. Az 1980-as évekre ugyanakkor bizonyos munkamegosztás alakult ki a népi csoport óvatossabb zöme és két befolyásos vezetője, Csurka István és Csoóri Sándor között. Csurka és Csoóri egymás után tettek egyre radikálisabb nyilatkozatokat, amelyekkel megpróbálták kimozdítani a hatalom képviselőit megmerevedett álláspontjukból. A népi csoport által kezdeményezett Magyar Demokrata Fórum mozgalomként és később pártként is a rendszerváltozás egyik meghatározó politikai képződményévé vált. Akár bevallották maguknak, akár nem, a népiek lassan-lassan a megreformálhatatlan létező szocializmus ellenzékévé váltak. A „népi-nemzeti ellenzék” kifejezés állandó használatát a vizsgált korszakban azért nem tartom indokoltnak, mert elfedi ennek a folyamatnak a lényegét.

Pintér M. Lajos elemzése minden eddiginél pontosabb képet fest a Kádár rendszer népi-nemzeti csoportjáról. A Szerző hatalmas anyagot dolgozott fel, amit mind gazdag jegyzetapparátusa, mind pedig irodalomjegyzéke kiválóan szemléltet. Következtetései többnyire egybevágóak a „népi-nemzeti ellenzék” tagjainak következtetéseivel, de mindenkor alaposan ismerteti a vitatott történéseket, beleértve azok különféle interpretációit is. A munkát tovább lehet és kell folytatnia, hiszen például a titkosszolgálati anyagok még hasznos kiegészítésekkel szolgálhatnának elemzéséhez. A magam részéről minél többször olvasom Pintér M. Lajos könyvét, annál jobban tetszik. A Szerző világosan bebizonyítja, hogy nem csak a Magyar Demokrata Fórum jött létre egy szerves fejlődés eredményeképpen, hanem maga a népi mozgalom is egy jól átgondolt stratégia alapján tágította a rendszer kereteit. Meg aztán, kinek van a mai rohanó világban ideje arra, hogy elővegye a *Beszélő* régi számaikat, a *Társadalmi Szerződést*, vagy éppen Csoóri Sándornak a Duray-könyvhöz írt előszavát, Csurka Istvánnak az elfogadhatatlan realitásról szóló gondolatmenetét, szóval mindazt, ami az 1980-as évek közepén egy egyetemista számára fontos volt? Talán csak annak, aki könyvismertetést ír. A jó könyv mellett én még ezért is hálás vagyok Pintér M. Lajosnak.

Zakar Péter

Ez két történet...

VATHY ZSUZSA: ÉLETÜNK, HALÁLUNK

**Helikon Kiadó
Budapest, 2008
196 oldal, 1990 Ft**

Vathy Zsuzsa írásaival – regényeivel, novelláival, riportjaival – hosszú évek óta jelen van a kortárs prózában. Novelisztikáját a róla író kritikusok leginkább a műfaj specifikus kereteinek árnyalt ismeretével, tehát a használt narratív technikák precizitásával, a történetzálakat kibontó cselekményív megtartásával, a figurák, élethelyzetek lélektani háttérének visszafogott, mégis hatásos ábrázolásával jellemzik. A hatáskeltés választott verbális eszközei szándékoltan egyszerűek, mentesek a fölöslegességtől, a manírtól. S talán éppen ezért őszinte, megindító, sokszor szorongató írások fémjelzik az eddig megtett utat.

A tavaly decemberben megjelent *Életünk, halálunk* című kötet világosszürke, talán kékes borítóján lehullott, apró halott szirmokra emlékeztető levelek. A cím és a borítón belüli fülszöveg is jelzi: a személyes tragédia a legutóbbi kötet egyik szerkesztő elvévé avatódik. A gondosan strukturált ívet felülírja a társ, Lázár Ervin hosszú betegsége és fájdalmas elvesztése.

A cím aktuális kontextus, szövegkörnyezet függvénye: a két, kultúrkörönként változóan értelmezett, gyakran antagonisztikus ellentétként is felfogott fogalmat egyetlen vessző választja szét. A közös birtoklás, az osztozás jelzésszerű jelenlétén kívül nincs sehol redundáns vagy extralingvális elem. A kötet novellái, írásai előtt talán hatásvadászként is hatna. Sűrítő jellege azonban alkalmassá teszi egy nagyon tágra értelmezhető motivikus kapcsolat megteremtésére. Eltérő témájú, mélységű, idősíkokban és narratív technikákban is gazdag változatokat felmutató írások között is létre jön a tematikai kapcsolat. Az élethez és a halálhoz sokféle módon fűzhető írások egymásmellettsége, bizonyos motívumok többszörös felbukkanása, a novellák témájának, világának részleges ismétlődése kötődéseket teremt.

A kötet legtöbb novellájának egyik téveszthetetlen vonása a személyesség, az érintettség élményének megteremtése. S itt egyrészt a narráció szuggesztív erejére, a felölelt témák, jelenségek érzékeny, intellektuális értelmezésére gondolhatunk. Valóban, a néhány helyen sajátosan felvillanó narrátor, vagy a beszűrődő szekunder szál (napi történések, politika, kultúra) érzékeny, jelzésszerű kommentje mind a kortárs olvasó belső érintettségét erősíti. A novellák személyes jellege azonban több szinten is működik. Az írásokat bensőségessé avatja az a nagyon is jellemző mód, ahogyan a saját, primer élmény megélését, megértését, eltávolítását, más szóval transzformációját is rögzítik Vathy írásai. S ez

a jelenség az írás ősi, a szubjektum külvilággal való kapcsolatának interpretálásában, a történekek megélésében is fontos, tükröző szerepét eleveníti fel. Ez lehet a magyarázata a személyesség erős jelenlétének: a történetek bizonyos rétege a személyiség érzékeny reakciójának folyton módosuló, változó nyomataként működik.

A kezdő novellák az ötvenes évek világához juttatnak közel. Az *Angyali történet* szövőmestere, Meskó Imre, volt textil gyáros az internáltak építőbrigádjában raboskodik. A szocialista állam mindenét elvette, őt pedig elvitték hordani a maltert, lapátolni a cementet. A váratlan éjszakai műszakban, az értelmetlen versengésben azonban vesegyulladás kap, s a haldoklótól való szabadulni akarás még a büntetés gyönyörénél is nagyobb. A félholtat börtönparancsnoka felteszi az első vonatra. Sorsára hagyják, gondolhatnánk. De az öntudatlan embernek váratlan segítők akadnak, a vasutasok embersége, a már sokat tapasztalt emberek összefogása hazajuttatja a rabot.

Ezt a hatalommal szemben is vállalt közösséget, a csak nagyon drámai időkben megjelenő összefogást mutatja meg a fiatal atléta, költő, Gérecz Attila emlékének dedikált novella is, akit húszévesen meg nem történt kémkedésért és összeesküvésért tizenkét évre ítélnék el. A börtönben tanul, verset ír, megszökik, majd '56 októberében kiengedik. Az utcai harcokban halálos találat éri, s járni is képtelen, idős édesanyja helyett a menyasszony, Marica temeti el a Klauzál téren egy maréknyi, segíteni kész idegennel (*Klauzál tér '56*).

Az '56-os események lélektani vetületét, a túlélőkben rögzült pszichés feldolgozatlan-ságot jól tükrözi a harcokban tizenévesként részt vevő, s megélt vagy inkább kitalált emlékeit cigarettára és vodkára cserélgető hajléktalan története (*Ha újra forradalom lesz*). A novellák ideje így ível át a múltból a jelenbe, hiszen a következő írás már a felvett, hajléktalanokról szóló szálát folytatja (*Az a sokféle zöld*).

A történetek epikus szálát a narratív megoldások is precízen árnyalják. A nézőpontok megváltoztatása, az objektív, távolságtartó, és a hangsúlyosan szubjektív, egyes szám első személyű énforma változtatása az első néhány történet drámaiságában fontos szerephez jut. A narrációban erősödő szubjektivitás a kötet második felében nem pusztán a személyesség illúziójának megteremtésére szolgál. Vathy önmagát is belevetíti a történetekbe, s az elbeszélői technika használatának újabb bravúros játéka: az író személyének történetbe húzásával párhuzamosan az én-elbeszélő Thomas Mannról és Joyce-ról elmélkedik (*Minnerva temetője*).

Láthatóan az énforma lehetőségeit kihasználó történetek pretextusokhoz való kötődése több szinten is létrejön. Jó példa erre a már előbb említett narratív technikára való rájátszás. A *Bolgár kalauzom* című írás hypertextuális kapcsolódása több ponton is explicit. A cím egyértelmű utalása mellett a mottó, s a verbalitáshoz fűződő kételkedő viszony is Kosztolányi híres Esti Kornél novelláját idézi. A címben lévő birtokos személyjel utal a nézőpont apró változásaira, de egyben mutatja a kötetben működő erős motivikus kapcsolatot: az afáziában szenvedő vasúti főnöknek feltett kérdés a kezdő írást idézi.

A *Töröttkezü kalandjaiban* a jól felépített történet helyébe inkább a szóbeliséget követő, imitáló csapongás lép. A novella egységét a törött kéz és a hozzá lazán kötődő események jelölik ki, de a történeti ívnél sokkal erősebb a primer élmény, gondolat átadásának a vágya. Vathy folytatja a tekintélyes pretextusok konkrét említését, szövegbe húzását – a Rousseau utolsó regényében fellelt esés vagy Leopold Bloom újságolvasási szokásai-

nak felelevenítése a textusokban sajátos párhuzamosságot teremt. Egymás mellett jól megférnek a cipőtisztítás, a koszosodó gipsz, vagy a kortárs íróról szóló apró anekdota-darabkák. A társ, a férj, egyre többször felbukkanó említése mellett a nyelvhasználat is változik. A szavak etimológiai igényű magyarázata, a szinonimahalmazások egyre erősödő jelenléte Lázár Ervin írói világába is átvezet.

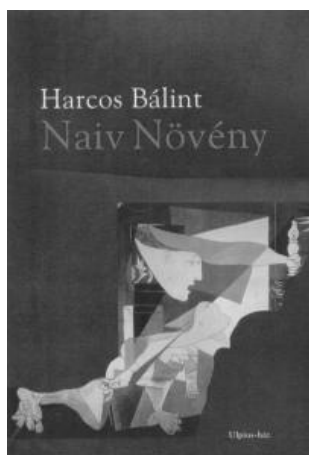
Az egész kötetre is jellemző árnyaltság, fokozatosság fontosságát a Férfi, Apa és a Nő, Anya bensőséges, szeretetteljes kapcsolatát megmutató novella (*Paradicsommadár*) után olvasható címadó, *Életünk, halálunk* is jelzi. A közel 70 oldalnyi napló – tulajdonképpen naplók – műfaji megjelölése részben a kényszer szülötte, hiszen két eltérő intenciójú, szerkezetű, szerzőségű írásról van szó. Az egyiket Lázár Ervin huszonöt–harmincévnyi feljegyzéséből válogatta, szerkesztette Vathy Zsuzsa. A másik rész időben, témában jóval determináltabb: a férj utolsó fél évét, a műtétet, az újra felbukkanó akadályokat, az orvosok túlhajszolt közömbösségét, az ápolók tehetetlenségét (gyakran frusztrált agresszióját), s ezzel párhuzamosan a család, a feleség hihetetlen erőfeszítéseit, lelki útját rögzítik. A szerző is írja: az egyik akkor ér véget, amikor a másik kezdődik, s ez magyarázza a nézőpontok, szituációk különbözőségét, s egyben azt is jelzi, hogy a napló műfajához szorosan kötődő esetlegességet a cím által is kijelölt intenció váltja fel.

A feljegyzések lényeges vonása a közölt gondolatok bensőségessége, intimitása. Lázár Ervin a mindennapi élethez tartozó eseményeket, mókás, mulattató, vagy éppen tragikus részleteket is leír. Olvashatjuk a szeretetről, istenről, a fény kereséséről, a haláról lejegyzett gondolatait, de a naplórészletek a kortárs irodalom, gyermekirodalom számára is érdekes adalékkal szolgálhatnak. A szerzőkhöz tartozó alkotások keletkezéstörténetébe is beláthatunk. Jól ismert, hogy Lázár műveinél különös súlyt kap a családi háttér. A lejegyzett beszélgetések, a gyermeki félrehallások, kiszólások, álmok későbbi novellák, mesenovellák, regények alapötleteként, motívumaként fedezhetőek fel. Verseiből, különleges névalkotásaiból is találhatunk a jegyzetek között. A primer ötlet és a megvalósult novella kapcsolatára azonban nem feltétlenül kell a kötet kereteit túllépni. A Vathy által rögzített egyik feljegyzés a hősi halált halt Gérecz Attila táblaavatásáról szól. (Érdekessége az említett részletnek pusztán az, hogy a megvalósult, részben a fikció szegélyén íródott novella, *Klauzál tér '56* és a lejegyzett primer ötlet sorrendje a kötetben belül inverz.)

Az utolsó írás, a napló által kezdett időrendet folytatja. *A seholve ideje* a váratlanul bekövetkezett tragédia, a „Leghózzább Tartozó” halála utáni időszak megrendítő, lírai lenyomata. Ahogyan a kötet több novellájában is, a személyes érintettséget, – itt fájdalmat, tanácstalanságot – a narráció megváltozása is erősíti. Hogyan folytatható az élet szeretünk elvesztése után? Nehéz, még inkább lehetetlen erre választ találni. Talán jól esik szilvafát ültetni a távozó emlékére, és jól esik antikváriumok kirakatait bámulni. De az üres fotel, a fürdőköpeny látványa, a véletlenül meghallgatott mese súlya elviselhetetlen. Mit lehet ilyenkor tenni? Lázár Ervin az egyik naplóbejegyzésben ezt írja: „Aki szeretetben él, megmarad. Aki csak magának él, elveszik. Igyekezzünk, hogy minél több fény legyen belőlünk.”

Sinka Annamária

Mondatszövevényének összese

**Ulpius-ház Könyvkiadó
Budapest, 2006
156 oldal, 2580 Ft**

Harcos Bálint *Naiv Növény* című regénye 2007 legelején jelent meg; az azóta eltelt egy évben a könyv megítélése meglehetősen széles spektrumon mozgott: két szélső példaként álljon itt a neki mint az év legjobb prózai debütjének ítélt Bródy-díj és a Könyvesblog helyenként gyalázkodásba átcsapó recenziója.

A szép kivitelű könyv borítóján mélyzöld alapon Pablo Picasso *Guernicájának* tükrösen reprodukált részlete látható; a lámpást tartó, a képzőművészetet nem ismerők számára is picassósan torz alak, véleményem szerint nem teljesen végiggondolt vizuális koncepció eredményeként. A huszadik század talán leghíresebb képzőművészeti ikonjaként a festmény ugyanis Illyés Gyula *Bartók-versétől* a békegalamb-mozgalomig számos olyan asszociációt behoz, amelyek semmiképp sem nyújthattak kedvező indítást a szöveg olvasásához és megítéléséhez, esetenként félreértéseket is indukálva egy olyan képi hagyományra való direkt utalással, amelyhez az expresszivitásával amúgy erős vizuális töltetet életre hívó szövegnek semmi köze nincsen.

Harcos regényét eltéphetetlen szálak fűzik első könyvéhez, a Harcos Bálint *Összes* című verseskötethez; ennek ismerete és a két mű ikerkönyvjellegének számbavétele nélkül érzésem szerint a *Naiv Növény* csak felületesen érthető meg. A verseskönyvben alkotta meg a szerző *Összese* nevében definiálva azt a Harcos Bálint nevű hőst, másik nevén a *Naiv Növényt*, aki tovább élve e regénynek is főhőse és beszélője.

A regényben a mondatok sűrű, agresszív, az olvasó tűrőképességét erősen próbára tevő szövevénye magától értetődően húz le egy olyan mélységbe, amely ezeknek a mondatoknak és ennek a regényhősnek természetes élettere. A *Naiv Növény* tizenkét havi kritikáiban olvasható Dosztojevskij-, Artaud- és Nietzsche-párhuzam mellett vagy inkább előtt számomra közelebbi, elsődleges hazai analógiaként Hajas Tibor szövege, a legutóbbi, prózai hagyatékának teljesnek szánt kiadásában *Szövegképrázat* címen, korábban töredékesen cím nélkül közzéadott írása kínálkozik; nem csak a két szöveg hasonló poétikai építkezése miatt. Amit Nádás Péter *Évkönyvében* Hajas szövegének morális tétje kapcsán ír, az a Harcoséra is áll: „Minél végletebb az elkövetett bűn, annál hatalmasabb képet alkot az elbeszélő az elszenvedett bűnhődésről, mely erkölcsi mércék hiányában még mindig nem a legutolsó szó. Hajas ismeri a büntudat érzését, játszik a számonkérő ítélet előérzetével, de a legutolsó szót nem ismeri. A büntett végrehajtását elháríthatatlan kényszerként éli át, és kéjesen kívánt szenvedésként az elháríthatatlan bűnhődést, hiszen ha

van ilyen, ha lesz ilyen, ha lesújt rá, akkor megszűnik az erkölcsre vonatkozó végső szó iszonytató hiánya.”

Harcos műve a képzőművész Hajas Tibor szövegéhez egészen hasonló értelemben véve konceptuális mű, melynek külső nézőpontból legadekvátabb tétje az olvasó önismerete, elszántsága és tűrőképessége maga: milyen hosszan bírja ebben a mesterséges és párhuzamos, sötét és oxigénhiányos szobában, a Naiv Növény nevű élőlény konkrét szobájában, ahol ezeknek a sűrű, önmarcangoló, család és szerelem fölött gyilkos tort ülő mondatoknak egészen pontosan szobányi tömbje a természetes tér; és ahol mégis lehet és kell is lélegezni, hiszen ő, a magát és asszonyát emésztő Naiv Növény, másik nevén a Harcos Bálint Összes című verseskötet Harcos Bálintja is éppen ezt teszi. Kilélegez – büntet, belélegez – bűnhődik; ennyi.

Hogy ezzel a konok, önkínzó következetességgel aztán mit vesz a Harcos Bálint Összes című verseskötet Harcos Bálintja és mit a Naiv Növény című regény Harcos Bálintja, az könnyen felmérhető. Előbbi saját, utóbbi regénye testi és lelki épségét. Hiába tör ki a szobából a kötet csúcspontját jelentő egészen konkrét nővés után a gettó utcáira, hiába válik szét és lesz oxigéndúsabb a szövegnek, a szöveg beszélőjének és olvasójának tere egyaránt, hiába mászik fel a hős a hosszú séta után fűzfájára. Hiába, hogy a Naiv Növény nem hibátlan könyv, egyáltalán nem az, koncepciójának elszánt és következetes végigvitelének okán nem lehet az. Fontos könyv.

Lanczkor Gábor

Kritika

Művészet

Szerkesztrő asztal

Báger Gusztáv születésnapjára. Sok kedves szerzőnk között van egy sokak számára talán titokzatos munkatársunk. Közgazdász, az egyik legjobb hazai pénzügyi szakember ő, aki a számok világát különösebb gond nélkül tudja összeegyeztetni az irodalom bohémebbnek tűnő művelésével. Bár évtizedekkel korábban is voltak költői kísérletei, igazándiból csak a kilencvenes évek elejétől kezdett írni. Az elmúlt másfél évtizedben megjelent kötetei: *Örök párbeszéd* (1996), *Iker-képek* (1998), *Vízrajz* (1999), *Magánterem* (2000), *Tűnő ajtók* (2001), *Időtáv mollban* (2003). 2001-ben német nyelvű kötete jelent meg (*Heikaltés Wasser. Die Nacht eines Beamten*), 2002-ben pedig kétnyelvű, magyar és francia kötetet adott ki *Statues de cendre* címmel. 2008-ban Kabdebó Tamás fordításában hatvan verse jelent meg angolul *Object Found* címmel. Ugyancsak ebben az évben került az olvasók kezébe *Míg leírom, felébredek* című új könyve a Tiszatáj kiadásában. Tárgyias költészet az övé, személyességét azonban mindvégig megőrzi. Legújabb műveiben a tömörítés, sűrítés különös módszerére figyelhetünk föl. Egyfelől lazább, epikusabb a vers, másfelől a kemény anyagú „versszobrászat” a korai Tandorira emlékeztet. Hetvenedik születésnapján kívánjuk, hogy Isten éltesse sokáig.

Novemberi számunk tartalmából

Következő számunkban a százéves *Nyugatra és A Holnapra*,
a 125 éve született *Babits Mihályra*
és *Juhász Gyulára* emlékezünk – többek között *Albertini Béla*,
Balogh Tamás, *Bodnár György*, *Fried István*, *Fráter Zoltán*,
Gintli Tibor, *Kabdebó Lóránt*, *Kenyeres Zoltán*, *Péter László*,
Tverdota György írásával.